

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HÂRİCÎ FİRKALARINDAN NECEDÂT'IN DOĞUŞU
VE BAŞLICA GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Durmuş AKMAN

Danışman:

Doç. Dr. Harun YILDIZ

SAMSUN, 2014

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HÂRİCÎ FIRKALARINDAN NECEDÂT'IN DOĞUŞU
VE BAŞLICA GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Durmuş AKMAN

Danışman:

Doç. Dr. Harun YILDIZ

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin/Sanatta Yeterlilik çalışmasının, bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kurallarına uygun davranıldığını taahhüt ederim.

...../06/2014

Durmuş AKMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

(Durmuş AKMAN) tarafından hazırlanan (Hâricî Fırkalarından Necedât'ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri) başlıklı bu çalışma, (___ / ___ / ___) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/Sanatta Yeterlilik Tezi Çalışması olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıdaki İmzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___ / ___ / ___

Enstitü Müdürü

ÖZET

Hâricî Fırkalarından Necedât'ın Doğuşu Ve Başlıca Görüşleri

Durmuş AKMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans, Mayıs/2014

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Harun YILDIZ

İlk dönem İslam düşünce tarihinde önemli izler bırakan hadiselerden biri, Hâricîlik hareketidir. Kendi içinde değişik fırkalarla varlık bulmuş olan bu hareketin önemli kollarından biri şüphesiz Necde b. Âmir'in başını çektiği Necedât'tır. Bu çalışmamızda Hâricîliğin ana fırkalarından biri olarak kabul edilen Necedât'ın doğuşu, tarihsel gelişim süreci ve belli başlı görüşlerini incelemeye çalıştık.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş bölümünde, metod ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hâricîliğin ortaya çıktığı dinî ve siyasî ortamdan bahsedilmiştir. İkinci bölümde, Hâricîlerin fırkalara ayrılma süreci, Necedât'ın ortaya çıkışı ve Necedât ile ilişkilendirilen fırkalar ele alınmış ve üçüncü bölümde ise, Necedât'ın itikadi, siyasi ve fikhî görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hâricîlik, Necedât, Necde b. Âmir, İman, Tekfir.

ABSTRACT

The Emergence of The Nadjadât which is one of the Khâwârij Sects and Their Main
Opinions

Durmuş AKMAN

Ondokuz Mayıs University Institute of Social Sciences Department of Basic Islamic
Sciences, May/2014

Supervisor : Associate Professor Harun YILDIZ

One of the events which has traced in the history of early Islam is Khârijite movement. Nadjadât that his leadership is Najda Ibn Âmir is undoubtedly one of the important subsets of this movement of which has presented with different branches. In our study, we tried to examine the birth of Nadjadât, which is accepted as one of the main sects of the Khawârij, its historical process and specific ideas.

Our dissertation consist of an introduction and three sections. In the introduction, it had been given information about method and sources. In the first part it had been talked about religious and political environment which Khârijite has borned. In the second part, it was dealt the process of separation of the Khârijites, the emergence of Nadjadât and sects belonged to Nadjadât. In the third section, it was examined theological, political and jurisprudence opinions of Nadjadât.

Key words: Khârijite, Nadjadât, Najda Ibn Âmir al Hanafî, Faith, Takfir.

ÖNSÖZ

Dört halife dönemi, Müslümanların peygambersiz hayata intibak dönemi olarak ifade edilir. Zira Hz. Muhammed'in vefatı, sadece peygamberin vefatının doğurduğu boşluk olarak algılanmamış, çoğunluğunu bedevi Arapların oluşturduğu, organize devlet geleneğinden yoksun halkın yönetilme sorunu olarak da görülmüştür. Bu dönem, devlet başkanlığı seçim tartışmalarının yaşandığı ve bunların insan tasarrufuyla fiilen çözüldüğü bir dönemdir. İlk iki halife döneminde Müslümanlar arasında kayda değer ayrılıklar yaşanmamış, üçüncü halife Hz. Osman döneminde, başta Hz. Osman'ın kişisel tasarruflarına bağlı olmak üzere, çeşitli nedenlerin ürünü olarak ortaya çıkan hâdiseler, insanların zihin dünyasında yer edecek gelişmeleri ve bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkacak siyasi ayrılıkları doğurmuştur. Hz Osman'ın asilerce katledilip bir şekilde Hz Ali'nin hilafet koltuğuna oturtulmuş olması sorunları çözmemiş; aksine İslam siyasi ve dini düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan olayların kapısını aralamıştır. Ortaya çıkışının siyasi ya da dini olup olmadığı araştırmacılar tarafından tartışmalı olsa da bu dönemde yaşanan en önemli olaylardan biri olarak görünen hareket, "Hâricîlik Hareketi"dir.

Bu hareketin ortaya çıkışını tek bir olaya ya da tek bir kişinin bireysel görüşüne bağlamak mümkün görünmemektedir. Zira özellikle hicri birinci asır ve sonrasında doğan ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkışlarının, klasik kaynaklarda, bir olaya tepki ya da lider konumdaki bir şahsın kişisel yorumuna bağlandığını görmekteyiz.

Hâricîler hakkında son dönemlerde çeşitli araştırmalar yapılmasına karşın bu araştırmalar daha çok ortaya çıkış süreciyle ilgili olmuş; özelde Hâricîlerin kollarının ortaya çıkışına ait rivayetlerin Milel Nihal kitaplarında belli bakış açısına dayalı olarak etraflıca ele alınmayıp birkaç cümleyle geçiştirilmesi, Hâricî gruplar hakkındaki araştırmaların sınırlı olmasına neden olmuştur.

Ana bünyeden ilk olarak ayrılan Hâricî hareketi ve sonrasında bu bünyeden çoğalan Hâricî fırkalarından İbâdiyye, Ezârika ve Sufriyye üzerinde, sınırlı da olsa, doktora ve yüksek lisans düzeyinde araştırmalar yapılmış olmasına karşın, Necedât üzerine kayda değer bir araştırma yapılmamış olması, bizi bu konuda araştırma yapmaya sevketmiştir.

Necedât'ı araştırmak isteyişimizin diğer bir sebebi de, yaşadığı dđnemde şiddet yanlısı tavırlarıyla bilinen Ezârika'ya muhalefet ederek ortaya çıkıp, daha ılımlı gđrüşler serdeden bu fırkanın, gerek ortaya çıkış süreci ve gerekse gđrüş olarak Kur'an'ı ön plana çıkarma, Kur'an'a dayalı bir sosyal yapı oluşturma, kendilerinden önceki oluşumun aksine şiddete fazlaca başvurmama ve uzlaşma eğilimi gđstermesi açısından önemlidir. Bu yűzden şiddet yanlısı Ezârika'dan sonra nisbeten daha ılımlı diyebileceğimiz akımları sağlıklı bir şekilde tahlil edebilmenin yolunun Necedât'ın etraflı bir sekilde araştırılıp ortaya konulmasıyla műmkűn olabileceğini dűřünmekteyiz.

Hâricî dűřűnceye mensup olanların "makâle" türűnden yazdıkları eserlerin gűnűműze ulařmaması ve Hâricîlerin kendi yazarları tarafından kaleme alınmıř eserlerinin sınırlı sayıda olması, arařtırmamız açısından önemli engellerdendir. Bu nedenle, Hâricîlerle ilgili bilgileri genel İslam Tarihi, belde tarihleri ve ilimler tarihiyle ilgili eserler, Kelam ve Mezhepler Tarihi kitapları, edebiyat tarihlerinden elde etmeye çalıřtık.

Araştırmamız giriş ve üç bđlűmden oluşmaktadır. Giriř bđlűműnde araştırmanın önemi, amacı, araştırmada izlenen yöntem ve makalât geleneğinde Necedât'ın takdimi ele alındı. Birinci bđlűmde; Hâricîliđin fırkalara ayrılışı ana başlığının altında; Necedât'ın doğuşuna kadar Hâricîler, Hâricîlerin fırkalara ayrılışı ve başlıca Hâricî fırkaları ele aldık. İkinci bđlűmde; Necedât'ın doğuşu ve gelişimi ana başlığı altında sırasıyla Necde b. Âmir'in doğduğu ve yetiştiği ortam, Necde b. Âmir'in yaşamı, Necde b. Âmir'in gđrüşleri, Necde b. Âmir sonrası Necedât, Necedât ile ilgili şahıslar, Necedât'ın yayıldığı bđlgeler ve Necedât'ın Hâricîlik içindeki yeri konularını ele aldık. Son bđlűmde ise, Necedât'ın gđrüşleri ana başlığı altında, Necedât'ın itikadı, siyasi ve fikhî gđrüşlerini ele aldık.

Son olarak tez konumun belirlenmesi ile konunun araştırılması ve yazımı sırasındaki katkılarından ve çalışmamın her aşamasında gđstermiř olduğu aydınlatıcı fikir ve eleştirilerinin yanında kaynak teminindeki yardımlarından dolayı danışmanım Doç. Dr. Harun YILDIZ'a teřekkűrű bir borç bilirim.

Durmuş AKMAN

Samsun - 2014

İÇİNDEKİLER:

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ:	1
1. Araştırmanın Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmada İzlenen Yöntem	3
4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	4
5. Makalât Geleneğinde Necedât'ın Takdimi	7

I. BÖLÜM

HÂRİCİLİĞİN FIRKALARA AYRILIŞI

1. Necedât'ın Doğuşuna Kadar Hâricîler.....	9
1.1. Cemel Savaşı	17
1.2. Sıffîn Savaşı ve Sonrası Hâricîlik Hareketi	19
2. Hâricîlerin Fırkalara Ayrılışı	37
3. Başlıca Hâricî Fırkalar	42

II. BÖLÜM

NECEDÂT'IN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Necde b. Âmir'in Doğduğu ve Yetiştığı Ortam	47
2. Necde b. Âmir'in Yaşamı	53
3. Necde b. Âmir'in Görüşleri	62

4. Necde b. Âmir Sonrası Necedât	65
5. Necedât İle İlgili Şahıslar	80
5.1. Ebû Fûdeyk Abdullah b. Sevr	80
5.2. Atıyye b. el-Esved el-Haneff	82
5.3. Ebû Tâlût Sâlim b. Matar	83
5.4. Râşid et-Tavîl	85
6. Necedât'ın Yayıldığı Bölgeler	86
7. Necedât'ın Hâricîlik İçindeki Yeri	88

III. BÖLÜM

NECEDÂT'IN GÖRÜŞLERİ

1. İtikadî Görüşleri	91
1.1. İman ve İman-Amel İlişkisi	91
1.2. Küfür- Şirk	92
1.3. Büyük Günah	93
1.4. Takıyye	94
1.5. Kaade	95
1.6. İsti'raz	96
1.7. Cihad	96
1.8. Tевbe	97
2. Siyasi Görüşleri	97
2.1. İmamet Meselesi	97
2.1.1. İmam Gerekli midir?	99
2.1.2. İmametın Caiz Oluşu	99
2.2. Dâru'l-İslam ve Dâru'l-Harb	99
2.3. Hicret	100

3. Fıkhî Görüşleri	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

age. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale
AÜİFD :	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz. :	Bakınız
c. :	Cilt
Çev. :	Çeviren
DÜİFD :	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA. :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EÜSBE :	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
HÜİFD :	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız. :	Hazreti
nşr. :	Neşreden
OMÜİFD :	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk. :	Tahkik
ty. :	Tarih yok
s. :	Sayfa
UÜİFD:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.d :	ve diğeri
yay.	Yayımları
y.y :	Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

Araştırmamızda “Hâricî Fırkalarından Necedât’ın Doğuşu ve Başlıca Görüşleri” konusunu ele aldık. Zira bu konuda, ayrıntılı çalışmalar yapılmamış, sadece sınırlı ansiklopedi maddeleri ve Hâricîleri anlatan eserler ele alınırken detaylara inilmeden yüzeysel bilgiler sunulmuştur. Klasik kaynaklarda çalışma konumuz, belirli bir bakış açısına dayalı olmasından dolayı, sadece birkaç cümle ile ifade edilerek geçiştirilmiştir. Oysa Necedât, siyasi alanda varlığını sürdürdüğü dönemde hem dönemin siyasi yönetimi hem de Müslüman halk nazarında ortaya koyduğu görüşlerle bir taraftan tepki çekerken diğer taraftan, yönetime duyulan hoşnutsuzluğu da zekice kullanan liderlerin taktikleri sayesinde, çığ gibi büyümüş, Arap yarımadasının güneyini uzun süre kontrol altında tutabilmiştir. Özellikle merkezi yönetimle yapılan savaşlarda gösterilen başarılar, kısmen korkuyla da olsa, bölge halkının geniş oranda biat etmesini sağlamıştır. Siyasi, dini ve askeri varlığını adına hutbe okutulmasıyla gösteren Necedât aynı zamanda Ataviyye dirhemlerini bastırarak bir devlet olmanın esas göstergelerinden birini sergilemiştir. Necedât’ın genel Hâricî bakış açısından daha ılımlı politikalar izlemesi, merkezi yönetim tarafından siyasi olarak muhatap kabul edilmesini sağlamıştır.

Emevîlerin isyancı olarak kabul ettiği gruplara yönelik baskıcı, sindirici hatta yok edici politikalarını düşündüğümüzde Necde b. Âmir’in merkezi otorite tarafından siyasi muhatap kabul edilmesi, Necedât’ın politikalarının önemi üzerinde durmamızı gerektirmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Hâricî fırkalarından Necedât’ın doğuşu ve başlıca görüşlerini tez konusu olarak çalışmamızın amacı, ana bünyeden ilk olarak ayrılıp ortaya çıkmış olan Hâricîlerin, devrin siyasi ve sosyal şartlarını kendi lehlerine yorumlamasını bilmeleri ve değişik önderlerin liderliği altında kısa süreli de olsa tarih sahnesinde, siyaset, düşünce ve ilahiyat alanında hak ettikleri yeri almış olmalarıdır. Hâricî hareketi kök-

l bir gelenekten gelmediği için yaşadıkları en kek çalkantıda bölünme, lider değiştirme ve değiştirilen bu liderlere bağlılıktaki sadakatle de şöhret bulmuştur. Ezârika'nın lideri Nafi b. Ezrak'ın, kendiyile beraber Basra'dan ayrılmayan ve Kaade¹ olarak adlandırılan grubu tekfir edişine tepkinin neticelerinden biri olarak varlık bulan Necedât, bazı hususlardaki farklı algıları nedeniyle Necde b. Âmir'in önderliğinde teşekkül etmiştir. Bizim bu çalışmadaki amacımız Necedât'in doğuşu, teşekkülü, görüşleri ve Hriclikle ilişkisini araştırmak ve ortaya koymaktır. Çünkü Necedât, şiddet eylemleriyle tarihe damgasını vuran, kendilerinden sonrakiler arasında da tartışma yaratacak görüşlerin ilk mümessili olan Ezârika'ya muhalefet ederek tarih sahnesine çıkmış ve yaşadığı dönemde ortaya çıkan meselelere getirdiği pratik çözümlerle varlık bulup, bu varlığını sürdürebilmiştir. Her ne kadar yaşadığı dönem günümüzdeki anlamıyla İslam ilimlerin gelişip kurumsallaşmadığı dönem olsa da, yaşadığı dönemde sorunlara getirdiği pratik dini çözümler, hareketin itikat ve amel alanında kendini söz sahibi olarak kabul ettirdiğini göstermektedir. Yaşadığı dönem öncesinde ve sonrasında İslam ümmetini oldukça meşgul eden hilafet meselesine getirdikleri yaklaşım, günümüzden yüzyıllar öncesinde Hâricîler tarafından demokratik yaklaşımın tavsiye edilmesiyle çözüme kavuşturulmuştur. Halife olacak kişide aranan şartların halifeyi belirli zümrenin uhdesine bırakıyor olmasına karşın Hâricîler, halife olacak kişide aranan şartları minimize etmeyi tercih etmiştir.

Araştırmamızın esas konusunu oluşturan Necedât, bu noktadan bir adım daha ileri giderek, dinini bilen insanların hak ve ödevlerini de bileceği anlayışıyla, halifesiz bir toplum modelinin olabileceği fikrini savunmuştur. Pratikte uygulanmamış olsa bile, idare edilme sorunu yaşamayacak olan bilinçli toplum modelinin oluşturulmasına getirdikleri bu yaklaşımın üzerinde düşünülmesi, hatta tartışılması uygun olacaktır.

Hrici firkalarından İbâdiyye,² Ezârika,³ ve Sufriyye⁴ üzerinde, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında sınırlı da olsa doktora ve yüksek lisans düzeyinde araş-

¹ Sözlükte "oturmak" anlamındaki kud kökünden türeyen ve "oturanlar" mânasına gelen Kaade, Hriciler arasındaki kullanımıyla, Haricî olduğu halde firka mensuplarının toplandığı yere hicret etmeyen, kâfir saydıkları gruplarla yapılan savaşlardan geri kalan kimseler için kullanılmaktadır. Bkz. Mustafa z, "Kaade", *DA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 589.

² Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİFD, Ankara, 1983; Uleyyan, Muhammed Abdülfettah, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye fi'l-Basra*, Dârü'l-Hidâye, Kahire, 1994/1415

³ Bkz. Muhammed Rıza Dceyli, *Firkatu'l-Ezârika*, Matbaatü'n-Nu'man, Neced, 1973; Metin Gönen, Y. (2006). *Ezârikanın Doğuşu ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

tırmalar yapılmış olduğunu gördük. Özellikle Hâricîliğin doğuşu konusunda araştırma yapacak araştırmacılar için genel tarih kaynakları, içerisinde birbiriyle çelişkili ifadelere rastlansa da, tatminkâr düzeyde bilgi içermektedir. Gerek İslam Tarihi, gerekse Mîlel Nihal türünde yazılan eserler, Hâricîliğin kollarının ortaya çıkışına ait rivayetleri belli bakış açısına dayalı olarak, birkaç cümleyle ele almaktadır. Erken dönemde Hâricîliğin kollarına dair müstakil eserlerin bulunmayışı, Hâricî gruplar hakkındaki araştırmaların sınırlı olması sonucunu doğurmuştur.

Durum genelde Hâricî fırkalar hakkında böyleyken özelde Necedât hakkında araştırma yapacaklar için farklı değildir. Özellikle Necedât hakkında erken dönemde yazılıp bize ulaşmış müstakil eser bulunmadığı gibi, geç dönemde de hazırlanan ansiklopedi maddeleri⁵ dışında, müstakil araştırma yapılmamış olması, bizi Hâricîler hakkında bilgi içeren eserler üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir.

3. Araştırmada İzlenen Yöntem

Doğru bilgiye ve varılmak istenen amaca ulaşabilmek için izlenmesi gereken metodun ilmi gerçeklerle örtüşmesi gerekir. Bilimsel sonuçlara ulaşmak için araştırmacının alan bilgisi yanında, inceleyeceği konuya uygun metot ve tekniklerin bilgisine de sahip olması gerekir. Her bilim dalının kendisine ait bir metodu vardır. İslam Mezhepleri Tarihinin de kendine özgü bir metodu vardır. Bu noktada izleyeceğimiz metod, fikirlerin anahatlarıyla ne zaman, hangi şartlarda, nerede ortaya çıktığını ve kimler tarafından nerelerde benimsendiğini tarafsız bir gözle ve ilmi araştırma esasları doğrultusunda ortaya koymaktır.⁶ Bu yüzden Necedât'ın ne zaman, hangi şartlarda, nerede doğduğu, geliştiği ve yayıldığı tam bir tarafsızlık anlayışı içerisinde ve tasviri bir metot izlenerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bilindiği üzere insanların olaylar karşısındaki tavırları ve tepkileri, içinde yaşadıkları toplumun örf, adet, gelenek, görenek ve o toplumun dünyaya ve olaylara bakış açısından bağımsız değildir. Bunun yanında insanların sahip oldukları değişik kişisel faktörler, onların düşüncelerinin şekillenmesinde ve birbirlerinden farklı anla-

⁴ Bkz. Halit Kars, Y. (2012). *Hâricî Fırkalarından Süfriyye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

⁵ Bkz. Mustafa Öz, "Necedât", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXXII, 2006, ss. 485-486; G. Levi Della Vida, "Hâricîler", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, V/1, 1987, s. 232-236.

⁶ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2008, s. 27.

yışlara sahip olmasında büyük etkiye haizdir. Dolayısıyla problemlerin çözümünde toplumların izlediği yaklaşımda bu durum kendini hissettirecektir.

Konumuzu çalışırken genelde ilk dönem kaynakları ele almaya gayret ettik. Bu kaynaklardaki verileri alırken kaynakların yazıldığı dönemi göz önünde bulundurmaya çalıştık. Kaynaklarda geçen veriler olduğu gibi alınmayıp bu fikirlerin yaşanılan toplumun sosyal özelliklerini de göz önünde bulundurarak zaman ve mekân açısından değerlendirip, bunların etkilerinin ne olduğunu anlamaya çalıştık. İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında önemli bir yöntem olan, olayları “Fikir-Hadise irtibatı” çerçevesi ilkesinde ele aldık.

4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Hayatlarını savaş ve fiili mücadele ile geçirmiş olan Hâricîler hakkında yapılmış olan çalışmaların, muhalifleri tarafından tahrip edilip günümüze ulaşamamış olmasını, dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak anlamak mümkündür. Dolayısıyla Hâricîlerle ilgili bize ulaşan bilgilerin çok azı Hâricî kaynaklara dayanmaktadır. İlk dönem Hâricî kaynaklarının bize ulaşamaması nedeniyle bu alanda oluşan bilgi eksikliği, muhalifler tarafından yazılan eserlerde verilen bilgilerle giderilmiştir.

Günümüzde Hâricîlerle ilgili bilgileri, Târîh’ut-Taberî ve Mürûcu’z-Zeheb vb. tarih kaynakları, el-Kâmil fi’l-Luĝa gibi ilimler ve edebiyat tarihi ile ilgili eserlerden, Makâlâtü’l-İslamiyyîn gibi kelim ve mezhepler tarihi kaynaklarından ve el-Fihrist gibi biyografi kitaplarından öğrenmekteyiz. Fakat aktarılan bu bilgiler, Hâricîlerin kültürünü koruma amaçlı olmayıp, genelde sapık olarak adlandırılan düşünce biçimleri arasında görülerek muhafaza edilmiştir.⁷

Araştırmamızda, birinci el kaynaklara ağırlık vermeye çalıştık. Ancak Hâricîleri gelenlerinin daha ziyade “makâle” türünden yazdıkları yazılar günümüze ulaşmadığından Hâricîlerle ilgili bilgileri Siyer, Megâzî, İslam Tarihi ve Futûhât kitaplarından elde etmeye çalıştık. İlk dönem İslam tarihi alanında araştırma yapacak araştırmacılar için yeterli bilgi içerdiği ifade edilse bile Mezhepler Tarihi alan araştırmacıları için sınırlı bilgiler kaydetmektedir. Bu bağlamda Siyer, Megâzi, İslam Tarihi ve Futûhat kitaplarından araştırma konumuzla ilgili olaylar, kişiler ve mekânlar hakkında yararlandık.

⁷ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *DİA*, c. XVI, Ankara,1999, s.176.

Yararlandığımız tarih kaynaklarının başında Siyer, Megâzi, İslam Tarihi ve Futuhat kitapları gelmektedir. Taberî (310/922)'nin, “*Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*”, Belâzurî'nin(279/892),“*Fütûhu'l-Buldân*”ve “*Ensâb'u'l-Eşrâf*, Mes'ûdî(345/956)'nin “*Murûcü'z-Zeheb ve Maâdinü'l-Cevher*“, Sıffin Savaşını ve tahkimden sonraki olayları Şia açısından ayrıntılı bir şekilde ele alan Nasr b Müzahim el-Minkârî (212/827)'nin “*Vak'atü Sıffin*”, Halife b. Hayyât (240/854-855)'in “*Târîhu Halîfe b. Hayyât*”, İbnu'l- Esîr (630/1232)'in “*el-Kâmil fi't-Târîh*” ile Dîneverî, (282/895)'nin “*Kitâbü Ahbârü't-Tivâl*” isimli eserleri yararlandığımız önemli kaynaklardır.

Faydalandığımız edebi eserlerin içinde Câhız (255/868)'in *el-Beyan ve't-Tebyîn*'i ile Hâricîler hakkında oldukça geniş bilgiler veren kaynaklardan biri olan Ebu'l- Abbâs el-Müberred (285-898)'in “*el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*” adlı eserler yer almaktadır. İbn-i Ebi'l-Hadîd el-Medâinî (622/1125)'nin “*Şerhü Nehci'l-Belâğa*” adlı eseri de araştırmamızda başvurduğumuz eserlerdendir.

Yine kullanmış olduğumuz nesep ve tabakat kitapları içinde İbn Sa'd (230/844)'in “*et-Tabakâtu'l-Kübrâ*” adlı eseri bulunmaktadır.

Çalışmamızda faydalandığımız Mezhepler Tarihi eserleri ise; el-Eş'arî (324/956)'nin *Makâlâtu'l-İslamiyyîn ve İhtilâfi'l-Musallîn*, Abdülkahir el-Bağdâdî (429/1037)'nin *el-Fark beyne'l-Fırâk*, Şehristânî(548/1153)'nin, *el-Milel ve'n-Nihal*, İbn Hazm el-Endelusî (456/1063)'nin *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve' n-Nihal* ile Ebu'l-Muzaffer el-İsferayinî (471/1078)'in *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizi'l-Fırkatin-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn* adlı eserleridir.

İslam tarihi alanında yazılmış kaynak niteliğindeki eserlerde Hâricîlik ve kollarına dair rivayetler belirli düşünce mensupları tarafından kaleme alınmış rivayetler olup genelde tenkid maksatlı yazılan rivayetlerdir. Bu tür eserlerde konuların ele alınış tarzı bize, müellifin kendi görüşünde olmadığını düşündüğü düşünce biçimlerini ele alırken, bu düşünce biçimin hatalı oluşunu ortaya koyma, dahası bu düşünce biçiminin genel kabulün aksi yapıya sahip olduğunu ispatlama gayretidir.

Çalışmamızda, yakın dönemde yayınlanmış, Hâricîliğin doğuşu ve firkalarıyla ilgili yapılan müstakil eserlerden de yararlandık. Ethem Ruhi Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Nasır b. Abdülkerim El-Akl, *el-Havâric: Evvelü'l-Fırak fi Tarihi'l-İslâm*, Latife Bekkay, *Hareketü'l-*

Havaric Neş'etuha ve Tatavvuruha ilâ Nihayeti'l-Ahdi'l-Ümevi, Muhammed Rıza Düceylî, *Fırkatu'l-Ezârîka*, Muhammed İbrâhim Feyyûmî, *el-Havaric ve'l-Mürchie*, Muhammed Hamza, *Neş'etü'l-firaki'l-İslamiyye*, Ahmed Süleyman Ma'ruf, *Kıraetun Cedide Fî Mevakıfı'l-Havâric ve Fikrihim ve Edebihim*, Âmir en-Neccâr, *el-Havâric: Akâdeten ve Fikren ve Felsefeten*, Âmir en-Neccâr, *Fî Mezâhibi'l-İslamiyyîn:el-Havâric-el-İbadıyye-eş-Şia*, Muhammed Abdülfettah Uley-yan, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâdıyye fi'l-Basra*.

Makâlât kelimesi, İslam mezhepleri tarihi alanında yazılmış olan ilk eserlere verilen isimdir. Nitekim ilk dönem İslam âlimlerinin, İslam mezhepleri tarihine verdikleri ilk isim “İlmu'l makâlât” veya “İlmu makâlâti'l-firâk” tır.⁸

Hicrî birinci asırdan itibaren İslam ümmeti arasında bir takım itikâdi, siyasi meseleler üzerinde tartışmalar başlamış, buna bağlı olarak düşünce ekolü mensupları kendi görüşlerini savunmak, sahip oldukları görüşlerden bir veya birkaçını açıklamak amacıyla, bu meseleleri bir makale çerçevesinde ele alıyorlardı. Ehl-i sünnet dışındaki mezhep mensuplarınca yazılan bu küçük eserlere, bundan dolayı ”makâle” (çoğulu: makâlât); bu eserleri ortaya koyanlara da “Ashâbu'l-Makâlât” denilmekteydi. Bu Makâlât türü eserler, muhtemelen parça parça veya küçük oluşlarından dolayı, savaşlar, yangınlar, istilâlar veya Emevîler devrindeki siyâsî baskının doğurduğu gizlilik endişesinden ötürü, maalesef, zamanımıza kadar ulaşmamıştır.⁹ Bu bağlamda Hâricîler ile ilgili bilgi veren, ancak bize ulaşmamış eserler şunlardır:

1) Ebû Mihnef Lut b. Yahya el-Ezdî (157/773-774), “Kitabu Ehli'n-Nehrevân v'el-Hâvarîc”.

2) Heysem b. Adî (207/822), “Kitâbu'l-Hâvâric”.

3) Ebu'l-Hasan el-Medâinî (215/830), “Kitâbu'l-Hâvâric”.

4) Hâlid b. Haddâş (223/837-838), “Kitabu'l-Ezârîka ve Hurûbui'l-Muhelleb, Kitabu Ahbari Âli Muhelleb”.¹⁰

5) Mes'ûdî(346/957), “Kitâbu'l-Makâlât fi Usûli'd-Diyânât”.¹¹

⁸ Fığlalı, *İtikadi İslam Mezhepler Tarihine Giriş*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007, s. 17.

⁹ Fığlalı, *İtikadi İslam Mezhepler Tarihine Giriş*, s.19.

¹⁰ İbn Nedim, *el-Fihrist*, (Thk. İbn Ali b Zeynelabidin), Tahran, 1971, s.121.

¹¹ Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zün'ûn*, Beyrut: Dar-ı İhya, 2004, c.III s.782.

6) Yusuf b. Muhammed b. İbrahim el-Ensârî el-Beyyâsi (652/1254), “el-A’lâm.”

7) el-Yemân b. Rebâb, “ Kitâbu'l-Makâlât ”.¹²

8) Necde b. Âmir (69/688), “Makâle”.¹³

9) Ebû Ali el-Kerâbisî (245/859), “Makâlât”.¹⁴

5. Makâlât Geleneğinde Necedât’ın Takdimi

Hâricîleri diğer fırkalardan ayıran en önemli özellik gösterdikleri şiddet politikasında ortaya çıksa bile asıl üzerinde durulması gereken husus, onların devlet başkanı seçimindeki görüşleridir. Onlar, halifenin ancak serbest ve sağlıklı bir seçimle başa gelebileceği ve seçime Müslümanların bir kısmının değil tamamının katılması gerektiğini savunmuşlardır. Hatta halife adayında ön şart belirlemeyi kabul etmeyişleri önemli bir demokratik yaklaşımdır. Hâricîlerin, benimsediği bu demokratik yaklaşımı günümüzden yüzlerce yıl önce dillendirmiş olmaları dikkate değerdir. Hâricîlerin bu konudaki açmazı, bu demokratik tutum ve algıyı kendileri dışındakiler için pratikte hayata geçirememiş olmalarının yanında, Ezârîka örneğinde görüleceği üzere, toplumda bölünme ve kutuplaşmanın önünü açmasında, dahası ötekileştirme sürecinin başlamasında önemli bir etkiye sahip olmalarıdır.

Yaşadıkları bedevi hayat tarzı, onların düşüncelerinde keskinliği, davranışlarında bağnazlığı, kendileriyle aynı düşüncüyü paylaşmayanlara karşı aşırı derecede sert davranmaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum, kendilerinin dışındakileri anlamaktan hatta anlamaya çalışmaktan ziyade ötekileştirmenin yolunu açmıştır. Hitabet ve belagat sanatını oldukça güzel kullanan Hâricîler, Arap kültürünün önemli yapı taşlarından belagat, hitabet, şiir ve ikna usullerini iyi bilen ve yine karşılaştıkları zorluklar karşısında son derece soğukkanlı insanlardı. Bu yeteneklerini savaşlarda taraftarlarına cesaret kazandırmak için kullandıkları gibi, düşmanlarının korkuya kapılmalarını sağlamak için de kullanmaktaydılar.¹⁵

Hâricî grupların birbirlerine yazdıkları, kendi görüşlerini Kur’an’la temellendirme gayretlerini gördüğümüz ikna ya da savunma tarzındaki mektupların, Hâricî

¹² İbn Nedim, *el-Fihrist*, s.234.

¹³ Müberred, *el-Kamil fi'l-Luga ve'l-Edebi ve'n-Nahvi ve't-Tasrif*, (Thk. Muhammed Ahmed Dali), Beyrut: Muessesetü'r-Risale, c3, s.1102.

¹⁴ İbn Nedim, *el-Fihrist*, s.230-231;

¹⁵ Yasin Kahyaoğlu, “Hâricîlerde Münazara ve Muhavere Örnekleri”, *HÜİFD*, XIV, 2009, s.125-126.

edebiyatının önemli bölümünü oluşturduğu muhakkaktır. İlk dönem klasik kaynaklarda Hâricîlerin anlatıldığı bölümlerde Hâricîler hakkında müelliflerin olumsuz görüş serdetmelerinde onların bu kaba algılanan yapısının etkisi unutulmamalıdır. Aynı şekilde ilk dönem eser yazan müelliflerin, mensub olduğu görüşlerine haklılık kazandırma adına, eleştirdikleri kişi ya da gruplar hakkındaki ifadelerinin ayrı bir eleştiri konusu olduğu unutulmamalıdır.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere araştırmamız boyunca müracaat ettiğimiz, bu alanda klasik olarak adlandırılan eserlerin, Hâricî bakış açısını yansıtmaktan ziyade; bunu sapık olarak adlandırılan düşünce biçimleri arasında zikrettiğini görmekteyiz. Mezhepler tarihi araştırmacılarının önem atfettiği el-Fark beyne'l-Firâk'ın müelifi Ebû Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî, eserinde, Hâricîleri sapık fırkalar içerisinde zikrederek, Ezârîka'yı anlattığı bölümün sonunu “*Böylece Allah, dünyayı, Ezrâkîlerden temizlemiş oldu. Bu sebepten Allah'a hamd olsun!*”¹⁶ şeklinde bir ifadeyle bitirmiştir. Aynı şekilde Ebû'l-Hüseyn el-Malâtî (377/987), et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida' adlı eserinde Hâricîleri anlatırken “*Allah'a hamd olsun ki bu gün yeryüzünde onlardan hiç kimse kalmamıştır*”¹⁷ şeklinde bir ifade kullanmıştır. Yine İsfarayînî, et-Tabsîr fi'd-Dîn adlı eserinde Hâricîlerden Necedât'ı anlattığı bölümün sonunda Ebu Füdeyk'in öldürülüşünden bahsederken şu ifadeyi kullanır: “*...Allah onun şerrinden Müslümanları kurtardı.*”¹⁸ Hâricîler hakkında bilgi içeren ilk dönem eserlerde bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Klasik makâlât geleneğinde Hâricîler ana hatlarıyla böyle takdim edilirken, aynı durum Necedât için farklı değildir. Kaynaklarda, Necde b. Âmir ve sonraki liderlerin hâkimiyet kurduğu dönemde, Necedât ile ilgili fırkaların anlatıldığı bölümlerde, o dönem için sıradan kabul edilen savaş ya da çatışmalarda, Hâricîlerin ne kadar kan dökücü olduğunu vurgulamaları, sonraki zamanlarda İslam dünyasının genelinde Hâricîlere yönelik bakış açısının şekillenmesinde önemli etken olmuştur.

¹⁶ Ebû Mansur Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, Kahire, 1367/1948, s. 45.

¹⁷ Ebu'l-Hüseyn Malâtî, *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehva ve'l-Bida'*, (Thk. Muhammed Azeb), Kahire, 1992, s. 38.

¹⁸ Ebû'l-Muzaffer İsfarayînî, *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu'l-Firakin- Naciyeti ani'l- Firaki'l-Halikin*, thk. Kemal Yusuf, Beyrut, 1983, s. 53.

I. BÖLÜM

HÂRİCİLİĞİN FIRKALARA AYRILIŞI

1. Necedât'ın Doğuşuna Kadar Hâricîler

Hâricî kelimesi, 'harace' çıkmak kelimesinden türemiş olup ayrılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek, borcunu ödemek, ilimde mütehassıs olmak gibi anlamlara gelir. Arapça kökenli olan kelimenin çoğulu Havâric'dir.¹⁹ 'Hâricî' kelimesinin ıstılah olarak genel bir anlamı olmakla beraber bu ismin Hâricîler için "Hz. Ali'ye karşı çıkıp, onun ordusundan ayrılanlar" anlamında kullanıldığı ifade edilse de Şehristânî, Hâricî kavramının tanımını yaparken "cemaatin ittifak ederek aralarından seçtiği hak üzere olan devlet başkanı olan imama isyan eden herkes Hâricî ismiyle anılır. İsyanın sahabenin yaşadığı devirde raşid imamlara karşı veya onları takip eden tabiin devresinde yahut bütün devirlerdeki imamlara karşı olmasında bir fark yoktur" diyerek, Hâricî tanımını daha da genellemektedir.²⁰

Bu kelimeye yüklenen manaların çoğu Hâricîlerin bizzat kendileri tarafından verilmiş olmakla birlikte bu izahların, Hâricîlerin ilk çıktığı dönemde değil de daha sonra mezhebin itikâdî bir boyut kazandığı geç bir dönemde yaygınlaştığı söylenebilir.²¹

Hâricî isminin yanı sıra, Hâricîler için kullanılan başka lakaplardan da bahsedilmiştir.²² Bu isimlerden bazıları muhalifleri tarafından onlara verilmiş bazıları ise

¹⁹ Mes'ud Cübran, *er-Raid : Mu'cem Lugavi Asri*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1986, I, 603.

²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Kahire: Müessesetü'l- Halebi, 1968, c1, s.114.

²¹ Harun Yıldız, *Din Siyaset İdeoloji, Hâricîlik Düşüncesinin Doğuşu*, Samsun: Sidre Yayınları, 1999, s. 22.

²² Nasir b. Abdülkerim el-Akl, *el-Havâric: Evvelü'l-firak fi tarihi'l-İslâm*, Riyad: Dar'u İşbiliyâ, 1998, s. 22-23.

kendileri tarafından kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak onlar Sıffın savaşının ardından tahkimi reddettikleri için “*Muhakkime*” olarak isimlendirilmişlerdir. Bu isimle anılmalarının sebebi hakem tâyinini kabul etmemeleri ve “*hüküm ancak Allah'ındır*”,²³ demeleridir.²⁴

Sıffın Savaşı'nın tahkimle neticelenmesi sonrası tahkimi kabullendiği gerekçesiyle Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak, Kûfe'ye gitmeyip Harûra denilen yerde toplanmışlardır. Onlar, bu toplandıkları yere nispetle “*Harûriler*” diye isimlendirilmişlerdir.²⁵

Hâricîlere verilen bir başka isim de “*Mârîka*” dır. Ne var ki okun yaydan çıkması (*merk*) gibi dinden çıkmış anlamına gelen bu yakıştırmayı Hâricîler kabul etmezler.

Hâricîlerin kendileri için kullandıkları bir isim de “*Nefsini Allah'a satanlar*” anlamında “*Şurât*” tır.²⁶ Bu şekilde isimlendirilmelerinin sebebi olarak “Biz nefislerimizi Allah'a taât uğrunda sattık.” Yani, “onları cennet karşılığında sattık” şeklindeki ayetlerle ilişkilendirmişlerdir.²⁷

Her ne kadar Hâricîliğin doğuşunu tarihçiler Sıffın Savaşı sırasında meydana gelen hakem olayının ortaya çıkmasına bağlasalar da; sosyal olay ve olguların tek sebeple izah edilmeye çalışılması, sosyoloji biliminin genel kaidelerine aykırı olacaktır. Bu yüzden hiçbir hareket içinde doğduğu toplumdan ve bu hareketi savunan insanların psikolojik yapısından ayrı ele alınıp sıhhatli neticelere ulaşılabilecek değerlendirmelere tabi tutulamaz.²⁸

Tarihçilere göre Havâric, hakem tayinini kabul etmesinden dolayı Ali b. Ebî Talib'e muhalefet edip ayrılanların oluşturduğu bir fırka olarak kabul edilmiş olsa da Hâricîliğin ortaya çıkışını Hz. Osman'ın 35/656 yılında şehit edilmesine, hatta daha önceki zamana kadar götürmek daha isabetli olacaktır. Zira bir sosyal olayın sebebini başka bir sosyal olayla izah etmek, daha isabetli sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Bu bakımdan Hâricî hareketin oluşumunda etkili olan olayları ve bu olaylara karşı

²³ el-En'am 6/57.

²⁴ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1987, s. 257.

²⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52.

²⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52.

²⁷ el-Bakara 2/ 207; et-Tevbe 9/ 111.

²⁸ Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 57.

geliştirilen tepkileri iyi okuyabilmek için yaşananları kısaca değerlendirmek faydalı olacaktır.

Hız Osman'ın bir şura tarafından Halife seçilmesinden önce devlet yönetiminin başında, dirayet ve adaletiyle tanınan Hız Ömer vardı.²⁹ Hız Ebu Bekir'in iki yıl gibi kısa hilafetinden sonra yaklaşık on yıl devleti idare eden Hız Ömer, halkın nabzını iyi tutmuş, her tarafta intizam ve asayişini temin etmiş, devlet idaresinin sağlıklı yürüebilmesi için modern teşkilatlar kurmuştu. Devlet idaresinde adaletten asla taviz vermemiş, kendinden sonra bu bayındır halin devam etmesi adına göreve getirilecek olan halifenin seçim usulünü de belirlemiştir. Devlet yönetimini ve yönetimdeki zorlukları iyi bilen Hız Ömer, 23/644 yılı Zilhicce ayının sonuna doğru Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebu Lü'lue tarafından gerçekleştirilen bir suikast sonucu yaralanır.³⁰ O, yaralıyken bir grup yanına gelerek Ebu Bekir'in halife seçilme metodunu takip etmelerini, yani sağlığında içlerinden birini, halife tayin etmesini ister. Ancak Hız Ömer bu teklife olumlu yanıt vermez. Sahabenin ısrarı üzerine Halife seçimini havale ettiği şura üyelerini ve bu üyelerin halife seçiminde takip edecekleri metodu bildirir. Hız Ömer'in bildirdiği kişiler, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, bir de Hız Ömer'in halife seçilmemesi şartıyla önerdiği oğlu Abdullah b. Ömer'dir.³¹

Hız. Ömer tarafından belirlenen şuranın ortaya koyduğu usüle göre halife seçilen Hız. Osman, sefeinin devlet idaresinde kurduğu muntazam teskilatın başına geçmişti. Ancak toplumun değişmesine ayak uydurmakta zorlanan Hız Osman'ın ve görevlendirdiği valilerin bazı uygulamaları yönetime tepkinin doğmasına neden oldu. Kişisel yapısından kaynaklanan nedenlerle³² tepkileri okumakta ve alternatif çözüm geliştirmekte zorlanan Hız. Osman, tepkileri göğüsleyemedi ve devlet idaresindeki yakınlarının yönlendirmesiyle genel beklentinin dışında bir yönetim sergiledi.

Hız. Osman yönetimine gelen tepkilerin nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür: Kureyş'in ileri gelenlerini her hususta serbest bırakması ve izinsiz dışarıya çıkmalarına aldırmaıışı, fitnenin çıkışındaki âmillerin başlıcalarından biridir. Hız.

²⁹ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk. Muhammed M. Abdülhamid, Beyrut: Darul-Fikr, 1972, II, 312.

³⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 312.

³¹ İbnu'l-Esîr, (630/1232), *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ebul Fida Abdullah Gazi, Beyrut: Darul- İlmîyye, 1987, c. 2, s. 459-460.

³² Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları,2008,s.60; Adem Apak, "Hız. Osman'ın Dönemindeki Siyasî Problemler ve Sebepleri", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* Sayı 4, s.165.

Osman, devlet yönetiminde Emevîlik unsuruna ağırlık vermiştir. Yine Taif'e sürülmüş olan Mervan'ın babası el-Hakem b. el-As'ı Medine'ye getirterek kendisine Beytü'l Mal'dan yüzbin dirhem, oğlu el-Haris'e Medine çarşısının "uşr" unu vermesi, Mervan b. el-Hakemi özel kâtabi yapması ve İbn Ebi Serh'e İfrikiye vilayeti gelininin "humus" unu tahsis etmesi, sefere iştirak etmeyen bazı yakınlarına harp ganimetleri dağıtırken hisse ayırması, Ehl-i Bedr'in paylarını kılması, Hz. Ömer'in tayin ettiği bazı sahabiyi valilik vazifelerinden alarak yerlerine kendi yakın akrabalarından olan Abdullah b. Âmir, el-Velid b. Ukbe ve bilhassa Abdullah b. Sad b. Ebî Serh gibi Müslümanların nefretini kazanmış olanları tayin etmesi³³ gibi sebepler de bu sürecin amilleri arasında idi. Ayrıca onun hac esnasında Mina' da seleflerinin aksine namazı iki yerine dört rekat kıldırışı, Bahreyn ve Uman halkını, zekat malları satılıncaya kadar mal satmaktan men edişi, Medine otağını develer için veriş, kendini ve Muaviye'yi tenkid eden Ebu Zer'i Rebze'ye sürmesi, Ammar b. Yasir'i dövdürmesi, Muhacir ve Ensar'la istişare'yi terk etmesi, devlet idaresinin Emevîlerce işgal edilmesi, İslam öncesi yaşanmış olan Emevî-Hâşimî çekişmesini gün yüzüne çıkarmıştır.³⁴

Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru, bu sebeplerin yanı sıra valilerin halka karşı takındıkları tavır ve bu tavrı eleştiren halka karşı halifenin tutumu, hoşnutsuzluğun artmasını doğurmuştur. Bazı araştırmacılar, yukarıda sıraladığımız ayaklanmaya sebep gösterilen şikâyetlerin yanında, bu hareketi, göçebe hayata alışmış bedevî Arapların, çöl hayatının hürriyetinden, yerleşik hayatın devlet kontrollü bürokratik yapısına geçişine alışmamış Arap kabilelerinin eski özgür yaşama özlem duyan hissi bir tepki olarak da okunması gerektiği şeklinde yorumlamaktadır.³⁵ Buna bağlı olarak valilerin halka karşı tavırlarından şikâyetçi olan bazı kimseler, gruplar halinde beldelerindeki olumsuzlukları halifeye iletmek üzere Hicri 35 yılında Basra, Kûfe ve Mısırdan dörder grup halinde hacca gidermiş gibi ayrılıp, Medine'ye üç konak mesafede konaklarlar. Taberî, gelen gruptaki Mısırlıların ve Basralıların sayısını 600 veya 1000 kişi olarak vermektedir.³⁶ Kendilerine herhangi bir tepkinin doğmasından endişe edip Medine'ye topluca girmeyi uygun görmeyen bu kişiler, aralarında

³³ Fıglalı, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler" Ankara: *AÜİFD*. 1981, c. XX ss. 228-229.

³⁴ Fıglalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983. ss.35-36.

³⁵ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fıglalı), Ankara: 1981, Umran Yayınları 1981, s. 14.

³⁶ Taberî, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, c. 4, ss. 348-349.

temsilci seçip Medine'nin nabzını tutmak üzere birkaç kişilik grup halinde şehre gelir. Yine Taberî'deki bilgilere göre, Peygamber hanımlarıyla, durum değerlendirmesi yapmak istemektedirler. Gelen gruptan Basralılar Hz. Talha ile Mısırlılar Hz. Ali ile Küfeliler Hz. Zübeyr ile görüşürler. Her grup kendi görüştüğü kişiyi alternatif halife olarak düşünmekte ve ona beyat edilmesinin daha doğru olacağını düşünmektedir.³⁷ Gelen grup görüştüğü kişilerden olumlu cevap alamaz. Gelenlerin istekleri Halifeye iletilince, halife kesin bir şekilde durumu onaylamadığını ifade eder. Ancak aracılar vasıtasıyla halifeyle yapılan görüşmelerde valilerin değiştirilmesi yönündeki talepleri kabul edilen grup memleketlerine dönmeye ikna edilir.³⁸

Gelenler konakladıkları yere geri dönüp bu defa halife ile görüşmek üzere tekbirler eşliğinde Medine'ye gelir ve halifenin evini kuşatır. Hz. Ali tarafından niçin döndükleri sorulunca dönüş yolunda Büreyd³⁹ denilen yerde, Hz. Osman tarafından gönderildiği iddia edilen birisinin üzerinde, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e hitaben yazılmış ve asilerin cezalandırılmasını emreden bir mektup bulduklarını söyler.⁴⁰ Aynı şekilde değişik tarih kaynaklarında, Medine'den ayrılan diğer grupların da benzer birer mektup ele geçirdiklerinden bahsedilir.⁴¹ Ayrı yöne giden grupların benzer mektupları ele geçirip aynı anda Medine'ye dönmeleri tartışmalı olsa da gerçek olan bahse konu mektubun varlığıdır.⁴²

Ele geçirdikleri mektubu bahane eden grup, Medine'ye dönerek, halifeden, kendilerinin cezalandırılmasının istenildiği mektup hakkında bilgi ister. Halife mektuptan haberinin olmadığını söylese de gelenleri inandıramaz. Çünkü mektup halifenin adıyla yazılmış ve halifenin mührüyle mühürlenmiştir.⁴³ Gelen grup, halifenin mektubun varlığından haberinin olmadığı yönünde verdiği cevaptan tatmin olmaz.⁴⁴ Bunun üzerine gruptakiler halifeden bazı istekte bulunur. Grubun halifeden talebi oldukça nettir. Bu talepler, mektubu yazanı teslim etmesi, halifelikten vazgeçmesi ya

³⁷ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c.4, s.350. Taberî'deki bir diğer rivayet, gelenlerin Ammar b. Yâsir'le de görüştükları şeklindedir. Bkz.Taberî. c. 4, s. 358.

³⁸ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 79.

³⁹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 351. Taberî'deki bir başka rivayete göre isyancı grubun mektubu bulduğu yer "Büveyb" olarak geçmektedir. Bkz. Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 375.

⁴⁰ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 80.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve' n-Nihaye*, thk. Abdullah b. Abdul Hasan et-Turkî, Beyrut: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neş,1987, c. 6, s. 209.

⁴² Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 80.

⁴³ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 80.

⁴⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 35.

da öldürülmesidir.⁴⁵ Bu istekle Halifenin evi kuşatılır.⁴⁶ Bir fitnenin çıkmasından endişelenen Halife, hilafetten vazgeçse bile öldürüleceğini bildiği için isyancıların bu taleplerini yerine getirmez.⁴⁷

Kaynaklarda, Halifenin evini kuşatan kişilerin Halifenin kanını kendilerine helal gördüklerini ifade etmeleri,⁴⁸ genel Hâricî düşüncenin ilk tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zira araştırmamızın ileriki safhalarında göreceğimiz üzere, Hâricîlerin kendilerinden olmayan düşünce yapısına tahammül edemedikleri ve kendisi gibi düşünmeyenleri öncelikle kâfir olarak görüp, kanını ve malını helal gördüğü bilinmektedir. Gelen grubun halifeye sundukları üç seçenekten biri olan halifelikten çekilmesi talebi, halifenin sünnete muhalif olması durumunda azledileceği⁴⁹ anlayışının ilk tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Aynı şekilde Hz Ali'nin, isyancılara, bulduklarını iddia ettikleri mektubun bir komplonun parçası olabileceği uyarısına rağmen kendi düşüncelerini tartışmaya açmaması ve bildiklerinde ısrar etmeleri, üzerinde durulması gereken bir husus olarak değerlendirilmelidir.

Evi isyancılar tarafından kuşatılan halifenin korunması konusunda genel tepkisizliğin yanında Hz. Ali başta olmak üzere sahabenin önde gelenlerinin durumu yatıştırmaya çalıştıklarını görmekteyiz.⁵⁰ İsyancılara fiili olarak müdahale edilememiş olsa da bazı sahabe çocukları Hasan b. Ali, İbn Abbâs, Muhammed b. Talha ve Abdullah b. Zübeyr tarafından halifenin evi önünde gönüllü koruma gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Ancak bireysel sayılabilecek bu çabalar isyancıları durduramamış, Kûfe, Basra, Mısır ve Şam'dan halifeyi düştüğü bu zor durumdan kurtarmak üzere askerlerin gönderildiği haberinin Medine'ye ulaşması, halifenin isyancılar tarafından feci şekilde öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.⁵²

Medine'de oluşan genel tepkisizliği, gelen isyancı gruptaki savaşçı sayısına bağlı olarak, Medine'de halifenin emrinde yeterince savaşçı bulunmamasının Medinelileri korkutup sindirdiği, bu yüzden Medinelilerin isyancı gruba müdâhil olamadı-

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve' n-Nihaye*, c.7, s. 209.

⁴⁶ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c.4, s. 353.

⁴⁷ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayat*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Riyad: Daru-t Tayyibe, 1985, ss.168-177.

⁴⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c.4, s. 355.

⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 132

⁵⁰ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Sufyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001. s. 85

⁵¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 63.

⁵² İbn Sa' d, *et-Tabakatu' l-Kübra*, (Nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001, c. III, s. 72; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve' n-Nihaye*, c.7, ss. 209-210.

ğı şeklinde değerlendirmeler yapıldığı gibi; Medinelilerin Hz Osman yönetimine duydukları tepkinin bir yansıması olarak çekingen davrandığı şeklinde değerlendirilenler de bulunmaktadır. Ashâb da isyanın halifenin katliyle sonuçlanacağını tahmin edememişti.⁵³

Hız. Osman'ın şehit edilışinden dört gün sonra mescitte toplanan ashab, yeni halife seçimine gider.⁵⁴ Hız. Ali'ye⁵⁵ teklif edilen hilafet, aynı zamanda orada bulunan Talha ve Zübeyr'e de teklif edilir. Taberî, Ali b. Müslim'e dayandırdığı bir rivayette, kendisine biat edilmesi yönündeki teklifi Hız Ali'nin yaptığına dair rivayeti de zikreder.⁵⁶ Talha ve Zübeyr'in hilafeti kabul etmemesi neticesi ısrarlar üzerine, Hız. Ali Hilafet görevini kabul eder ve orada bulunanlardan bey'at alır. Diğer taraftan Taberî'de, Hız. Ali'ye beyat teklifinin halk tarafından yapıldığı hatta bu teklifi Talha ve Zübeyr'in yaptığına dair rivayetler de vardır.⁵⁷ İleride ele alacağımız üzere Talha ve Zübeyr'in Hız. Ali'ye istemeyerek beyat ettiğine dair rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁸ Kendisine biat edildikten sonra Hız. Ali minbere çıkıp, halka: "*Benden öncekilere bey'at edildiğı gibi bana da bey'at ediniz.... İmama istikamet, teb'asına da itaat gerektir; bu bey'at umumdur*" şeklinde bir konuşma yapar.⁵⁹

Bey'atten sonra giderilmesi beklenen en önemli mesele, Hız. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılmasıdır. Ancak ortada belirli bir katil değil, "*Osman'ı hepimiz öldürdük*" diyen bir isyancı topluluk vardı ve şehre hâkim olan bu âsilerle hemen başa çıkılamayacağı açıktı. Durum böyle olunca isyancıların tespit edilip cezalandırılmamış olması yeni Halifeye karşı tepkinin oluşmasına neden oldu.⁶⁰ Öte yandan yeni halifeye yalnız Medine'de biat edilmiş, diğer vilâyetlerin durumu henüz aydınlanmamıştı. Hız. Ali, kendisine biata yanaşmadıkları ve daha öncesinde, Halifenin öldürülmesiyle sonuçlanacak olan tepkinin oluşmasına, gerçekleştirdikleri uygulamalarla, sebep verdikleri için Hız. Osman tarafından tayin edilen valilerin bir kısmını değıştirme kararı almıştı. Hız. Ali, Kûfelilerin kendilerine vali olarak seçtikleri Muğîre b. Şu'be'nin kendisine, valilerin değıştirilmesi konusunun aceleye

⁵³ Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 84.

⁵⁴ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mülûk*, c. 4, s. 427.

⁵⁵ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 359.

⁵⁶ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 434.

⁵⁷ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 428.

⁵⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 429, 430, 432.

⁵⁹ Dineverî, *el-Ahbaru' t-Tıval*, thk. Abdulmunim Amir, Kahire: Darul ihyau Kutubul Arabî, 1960, s. 140.

⁶⁰ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 15.

getirilmemesi, valilerin beyatının halkın beyatını da beraberinde getireceği yönündeki telkinlerini dikkate almaz ve kararını uygular.⁶¹

Hız. Ali, kendisine bey'at etmesi için Muaviye'ye Cerir b. Abdullah'ı elçi olarak göndermiştir. Kendisine, Hız. Ali'ye bey'at edilme talebi ulaşan Muaviye, Hız. Osman'ın katillerinin bulunması ve cezalandırılması ön şartını ileri sürerek biat etmeye yanaşmaz⁶² ve Hız. Ali'ye karşı akrabası Osman'ın katillerini bulup cezalandırmadığı gerekçesiyle, kendisine, Nâile binti el-Ferâfisa⁶³ tarafından ulaştırılan, Hız. Osman'ın kanlı gömleğini mescide astırarak kamuoyu oluşturmaya çalışır. Tüm bunlar yaşanırken Hız. Ali ile Muaviye arasında mektuplaşmalar olur. Taberî'de Muaviye'nin, Hız. Ali'ye yazdığı ve Şamdaki durumu özetleyen uzunca bir mektuptan bahsedilmektedir.⁶⁴

Bu sırada daha önce kendilerine hilafet teklif edildiği halde bunu kabullenmeyen Talha b. Ubeydullah Hız. Ali'den Basra, Zübeyr b. Avvâm da Kûfe valiliğini istemiş, ancak onların bu isteği kabul edilmemişti. Hız. Ali tarafından valilik istekleri karşılanmayınca Hız. Ali'den umre yapmak için izin istediler.⁶⁵ Hız. Ali onlara; “*Ben sizin niyetinizi anlıyorum. Siz Basra'ya ya da Şam'a gideceksiniz*” dedi. Onlar da Mekke'den başka bir yere gitmeyeceklerini söylediler.⁶⁶ Hac sonrası Medine'ye dönmeye karar veren Hız. Aişe yolda karşılaştığı Abd İbni ebî Seleme'den⁶⁷ Hız. Osman'ın Mısırlı asiler tarafından öldürüldüğü haberini alınca tekrar Mekke'ye döner.⁶⁸ Talha ve Zübeyr Mekke'ye gidince orada daha önce umre için gelmiş bulunan Hız. Aişe ile görüşüp Ali'ye zorla biat ettiklerini söylediler.⁶⁹ Bazı araştırmacılar, o dönemde tarafsız kalmayı tercih edenlere Hız. Ali tarafından biat konusunda baskı yapılmadığı görüşünde olsa da⁷⁰, Taberî'deki rivayetlerin çeşitliliğine bakılırsa Talha ve Zübeyr'in Mekke'deki tutumları, “zorla biat ettiklerine” dair beyanlarının doğruluğunu güçlendirmektedir.⁷¹ Talha ve Zübeyr, katilleri bulup cezalandırmadığı

⁶¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 142; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Muluk*, c. 4, s. 438-439.

⁶² Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 143.

⁶³ Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Sufyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001. s. 90

⁶⁴ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c.4, s. 444.

⁶⁵ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. 4, s. 453; Dîneverî, Hız. Aişe'nin umre için Mekke'de bulunduğunu, Talha ve Zübeyrin hac için izin istediğini yazmaktadır. Bkz. Dîneverî, 141.

⁶⁶ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c.2, s. 366.

⁶⁷ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c.4, s. 459.

⁶⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c.4, s. 449.

⁶⁹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c.4, s. 429-432.

⁷⁰ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010, s. 87.

⁷¹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. .4, s. 429-435.

gerekçesiyle Hz. Osman'ın kanından Hz. Ali'yi sorumlu tuttular ve Mekke'de buluştukları Hz. Âişe ile birlikte durum değerlendirmesi yaptılar. Taberî'de geçen bir rivayete göre Hz. Aişe'nin Basra'ya değil önce Medine'ye gitmeyi teklif ettiğini ancak Medinelilere karşı güç yetiremeyeceklerini düşündüklerini, Zübeyr'in, taraftarlarının olduğunu söylediği, Kûfe'ye gitmeyi teklif ettiğini ve nihayet Talha'nın, Basra'ya gidilmesi yönündeki teklifine karar verildiği ifade edilir.⁷² Aralarında nereye gidecekleri hususunda anlaşıp Mekke'den 700 kişilik bir askeri birlikle Basra'ya hareket ettiler. Sayıları Basra'ya ulaşana kadar 3000'e ulaştı.⁷³

1.1. Cemel Savaşı

Hz. Ali ve Medineliler, biat etmemekte direnen Şam üzerine sefer hazırlıklarına giriştikleri bir sırada Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Âişe'nin Mekke halkı ile birlikte bir grup oluşturdukları ve Hz. Ali'ye karşı muhalefet içinde oldukları haberi Hz. Ali'ye ulaştı.⁷⁴ Hz. Ali, bu durumu Medinelilere bildirdi. Gelen haber Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'nin hilâfetini reddettikleri ve müslümanları bu işi yoluna koymaya davet ettikleri şeklinde idi.

Şam sorununu halletmeden önce bu grubun durumunun netleştirilmesi gerekiyordu. Hz. Ali durumu yerinde görüp değerlendirmek için şehirde vekil olarak, daha önce Şam valisi olarak görevlendirdiği ancak Muaviye'nin şehre girmesini engelleyerek Medine'ye geri gönderdiği,⁷⁵ Sehl b. Huneyf el Ensârî'yi bırakarak askerleriyle beraber Basra'ya hareket etti.⁷⁶ Bu esnada Hz. Aişe ve taraftarlarının Basra Beytülmalini yağmaladıklarını, Hz. Ali'nin Basra valisi olarak görevlendirdiği Osman b. Huneyf'i dövdüklerini öğrendi.⁷⁷ Hz. Ali de Kûfe'nin desteğini sağlamak amacıyla şehre oğlu Hz. Hasan ve Ammar b. Yasir'in de içinde bulunduğu bir heyet gönderdi.⁷⁸ Vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî, tarafsız kalmayı tercih ediyordu.⁷⁹

Taberî, Tarih'inde naklettiği bir rivayette Hz. Ali'nin hicri 36 yılı Rebîul Evvel ayı sonlarında Medine'den Basra'ya hareket ettiğini kaydetmektedir.⁸⁰ Basra ya-

⁷² Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, ss. 453-454.

⁷³ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 452.

⁷⁴ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.144; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 450.

⁷⁵ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.141; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 442.

⁷⁶ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, ss. 452-453.

⁷⁷ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 367.

⁷⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 500.

⁷⁹ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 369; Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 144.

⁸⁰ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 478.

kınlarında Zûkar⁸¹ denilen yere gelen Hz. Ali, askerlerine şöyle dedi: “Onların bana saldıracaklarından çekinmediğim sürece cemaatinize hücum etmeyeceğim. Onlar bana el uzatmazlarsa ben de uzatmayacağım. Bana yaptıklarına aynen karşılık vermekle yetineceğim”.⁸² Hz. Ali ve Hz. Aişe taraftarları savaş çıkmaması için çeşitli müzakerelerde bulundular. Karşılıklı mektuplaşmalar oldu.⁸³ Karşılıklı müzakerelerle çatışmanın engelleneceğine dair umut devam ederken tarafların gösterdikleri çaba huzuru sağlamaya yetmemiş, taraflar nasıl olduğunu anlayamadan birbirine girmişti.⁸⁴ Aniden başlayan savaşta, Hz. Ali'nin ve Hz. Aişe'nin “Durunuz, Osman'ın katillerine lanet olsun!” şeklindeki tepkilerine rağmen savaş durdurulamamış, düzenli bir orduya sahip olan Hz. Ali'nin ordusu savaşı kazanırken, Talha ve Zübeyr gibi Müslüman toplumun önde gelen isimleri dahil pek çok Müslüman ölmüştü.⁸⁵

Oysa taraflar, daha önce de ifade edildiği üzere, adamlarına, karşıdan bir saldırı olmadan kesinlikle savaşı başlatmamalarını emretmişlerdi.⁸⁶ Bir rivayete göre, Hz. Osman'ın katline iştirak edenlerden bir grup barış sağlandığı takdirde cezalandırılacaklarını düşünerek savaşı başlatmıştır. Hz. Aişe ile Hz. Ali savaşı durdurmak için gayret sarfetmişlerse de çarpışmalar Hz. Aişe'nin devesi etrafında bütün şiddetle devam etmiştir.⁸⁷

Savaşı kazanan Hz. Ali, Basra'ya girmeden önce, ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını emrettikten sonra, Mekke'den Basra'ya gelenlerin yağmaladığı Beytü'l-Mâl'deki paraları ve harp meydanında ele geçen silahları dağıtmış, kadınlara ve çocuklara esir muamelesi yapılmamasını emretmişti.⁸⁸ Ancak Hz. Ali'nin bu emri, Hâricîlerin Hz. Ali'den ayrılışına bahane teşkil edecekti. Çalışmamızın ileri safhalarında Hâricîlerin Hz. Ali ile olan müzakerelerinde Hâricîlerin bu hususu Hz. Ali'ye karşı koz olarak kullanacağını göreceğiz. Cemel Savaşı sonrası ganimet paylaşımıyla ilgili olarak Hâricîler Hz. Ali'ye “kanları helal olanların, malları niçin helal olmaz?” diye itiraz edince Hz. Ali, “Ümmü'l-Mü'minin'in hissenize düşmesine hanginiz razı olursunuz” diyecek ve onları susturacaktı.⁸⁹

⁸¹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 487.

⁸² İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c.3, s. 99.

⁸³ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss.146-147.

⁸⁴ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 182.

⁸⁵ Fığlalı, *İbadiye' nin Doğuşu ve Görüşleri*, ss. 41-42.

⁸⁶ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, ss. 536-538.

⁸⁷ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.149.

⁸⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 541.

⁸⁹ Fığlalı, *İbadiye' nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 44.

Hız. Ali de hem Hız. Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davrandı. Talha ve Zübeyr'in ölmüŝ olmalarına çok üzüldü.⁹⁰ Savaşta ölen müslümanları bizzat gömdürdü. Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hız. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitti.⁹¹ Hız. Âişe, meydana gelen olaylardan dolayı müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında ŝahsî herhangi bir kırgınlık bulunmadığını, onun iyi ve seĝkin bir kişi olduğunu söyledi. Hız. Âişe, kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir ile birlikte 1 Receb 36/26 Aralık 656 tarihinde Basra'dan ayrıldı,⁹² önce Mekke'ye gitti, hac ibadetini eda ettikten sonra Medine'ye geĝti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı.⁹³

Hız. Aişe'nin yaşananlar dolayısıyla üzgün olduğunu İbni Abbas ile yaptığı konuŝmanın geĝtiđi kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁹⁴ Bu savaşta Hız. Ali'nin ordusundan 5000, Hız. Aişe ve Basralılar tarafından ise 13000 kişinin öldüğü rivayet edilmektedir.⁹⁵

I.2. Sıffın Savaşı ve Sonrası Hâricîlik Hareketi

Lehine sonuçlanan savaş sonrası Hız. Ali, Muaviye meselesini çözmek üzere tekrar savaş hazırlıklarına başladı.⁹⁶ Abdullah b. Abbas'ı Basra'da vali olarak bırakıp Kûfeye gitti.⁹⁷ Hız. Ali Cemel Savaşı sonunda da daha önce elĝi olarak gönderdiği Cerir b. Abdullah'ı⁹⁸ Muaviye'ye bey'at etmesi için yeniden gönderdi. ⁹⁹Mes'ûdî Müruc'uz-Zeheb'de, Taberî, Tarih'inde Malik b. El-Hâris el-Eşter'in Hız. Ali'den Cerir b. Abdullah'ı elĝi olarak göndermemesini, Cerir b. Abdullah'ın elĝilik talebinin altında iki yüzlülük gördüğünü, aslında Cerir b. Abdullah'ın Muaviye gibi düşündüğünü söylediğini, Hız. Ali'nin de Eşter'e, bekleyelim ve görelim, diye cevap verdiğini nakletmektedir.¹⁰⁰ Cerir b. Abdullah şam'a gidince Muaviyeye, Hız. Ali'den mektup getirdiğini, getirdiği mektupta Hız. Ali'nin kendisini biate davet ettiğini, aynı şekilde kendisinden başka diğer vilayetlere de mektup gönderdiğini, şam beldesi hariç

⁹⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 378; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tıval*, s. 150.

⁹¹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 540.

⁹² Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 544.

⁹³ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 542.

⁹⁴ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 377.

⁹⁵ Muberrred, *el-Kamil*, s. 422.

⁹⁶ Fığlalı, *İmamiyye şiası*, s. 82.

⁹⁷ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 563.

⁹⁸ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 381; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tıval*, s. 156.

⁹⁹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 561.

¹⁰⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 381; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, s. 561.

Ali'ye herkesin beyat ettiğini söyler.¹⁰¹ İtaat talebi kendisine ulaşan Muaviye, fikir danışmak üzere haber gönderdiği Amr b. As ile durum değerlendirmesi yapar.¹⁰² Amr b. As'ın teşvik ve taktikleriyle insanları doğrudan doğruya kendi hilafetine çağırılmayıp, Hz. Ali'yi Osman'ın katlinden sorumlu tutarak ve Şamlılara "Eğer Ali'ye bey'at ederseniz sizi buradan çıkarır" diyerek onları yönlendirmeye çalışmıştır.¹⁰³ Cerir b. Abdullah Muaviye'nin itaate yanaşmadığını Hz. Osman'ın kanından Hz. Ali'yi sorumlu tuttuğunu bildiren cevabı Hz. Ali'ye getirdi.¹⁰⁴ Hz. Osman'ı şehid edenlerin Hz. Ali'nin ordusunda bulunması,¹⁰⁵ asilerin komutanlarından biri olan Malik b. Eşteri öncü birliklerinin komutasına ataması, Hz. Osman'ın katline karışan Muhammed b. Ebi Bekri Mısır'a vali olarak görevlendirmesi¹⁰⁶ Muaviye tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁰⁷

Diplomasi yoluyla Muaviye meselesini halledemeyeceğini anlayan Hz. Ali, bu sorunu askeri yöntemlerle çözmeye karar verdi. Ukbe b. Âmir el-Ensari'yi Kûfe'de kendi yerine vekil olarak bıraktı ve h. 37 Şevval ayında Kûfe'den doksan bin kişilik ordusuyla ayrıldı. Şam'dan hareket eden Muaviye'nin ordusunda ise seksenbeş bin asker vardı.¹⁰⁸

Fırat kıyısına karargâh kuran iki ordu, Sıffin'de karşılaştı.¹⁰⁹ Hz. Ali, Muaviye'ye elçiler ve mektuplar¹¹⁰ gönderip, onu birliğe ve müslüman topluluğa girmeye davet ederek isyandan vazgeçirmeye çalıştı.¹¹¹ Hz. Ali'nin Muaviye'ye gönderdiği mektuplarda kendisi için kullandığı unvan "Müminlerin Emiri", Muaviye için ise "Muaviye b. Ebî Süfyan" şeklinde idi.¹¹² Muaviye'nin Hz. Ali'ye yazdığı mektuplarda hitap ve muhteva olarak kendini makam bakımından Hz. Ali'ye denk gördüğünü ifade etmesi, hatta Hz. Ali'yi suçlayıcı ifadelerle yer vermesi, arada barışın olmasını engellemekteydi. Hz. Ali çatışmayı durdurmak üzere sergilediği tüm çabalarına rağmen olumlu bir cevap alamadı.¹¹³ Savaş, küçük çaplı mübarezelerle başla-

¹⁰¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 156.

¹⁰² Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 157-159; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. 4, s. 563.

¹⁰³ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 157-160.

¹⁰⁴ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, c. 2, s. 381.

¹⁰⁵ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 162.

¹⁰⁶ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 192; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. 4, s. 557.

¹⁰⁷ Demircan, *Haricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 87.

¹⁰⁸ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, c. 2, s. 384.

¹⁰⁹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. 4, s. 566.

¹¹⁰ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 187-188.

¹¹¹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' I-Mulûk*, c. 4, ss. 573-575.

¹¹² Minkarî, *Vaka'tü Sıffin*, thk. Abdullah Muhammed Harun, Beyrut: Daru'l Ceyl, 1990, s. 493.

¹¹³ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, c. 2, s. 387; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 188.

yarak bir müddet böyle devam etti.¹¹⁴ Bir taraftan mübarezeler yapılırken, diğer taraftan da savaşın başlamaması için taraflar arasında yazışmalar devam ediyordu.

Yazışmalardan ve gidip gelen elçilerden bir sonuca ulaşılmayacağı anlaşılınca Hz Ali, ordusunu savaş düzenine sokup kanatlara ayırdığı ordusunun değişik kanatlarına komutanlar görevlendirdi.¹¹⁵ Savaş, Leyletu'l-Harir¹¹⁶ denilen 8-9 Safer 37/8-9 Temmuz 657 Perşembeyi Cumaya bağlayan gece sabaha kadar” şiddetli çarpışmalarla devam etti. Bu savaşta Ammar b. Yâsir de olmak üzere pek çok sahabi öldü.¹¹⁷ Ammar b. Yâsir’in cenaze namazını bizzat Hz. Ali kıldırıldı.¹¹⁸

Hz. Ali, kumandanı el-Eşter vasıtasıyla Muaviye’nin ordusuna öldürücü darbeyi vurup savaşı kazanmak üzereyken üç Arap dâhisinden biri olarak kabul edilen Amr b. el-As, zor duruma düşen Muaviye’nin imdadına yetişerek, Hz. Ali’nin ordusundaki Kurrâ denilen dindar kitlenin mushafı kılıç kaldırmayacağı öngörüsüyle meşhur tavsiyede bulundu. Şamlılar büyük Şam mushafını ve yanlarında bulunan Kur’an sahifelerini mızraklarının uçlarına takarak¹¹⁹ karşı tarafa Kur’an’ın hakem olmasını teklif etti.¹²⁰ Kurrâ denilen bu dindar kitlenin Kur’an’a duyduğu saygıdan kaynaklanan tereddütü, Hz. Ali’nin ordusunda çözümlere sebep oldu.¹²¹

Hz. Ali’nin ordusunda mushafı kılıç kaldırma konusunda çözüme başlayınca ordusuna, “Ey Allah’ın kulları! Hakkınızı aramaya devam ediniz ve samimiyetinizi ve bağlılığınızı sürdürünüz. Düşmanınıza karşı savaşmaya devam ediniz. Ben Muâviye’yi, Amr’ı, İbn Ebî Muayt’ı, Habîb’i, İbn Ebî Serh’i ve Dahhâk’ı çok iyi tanıyorum. Onların dinle ve Kur’an’la ilgileri yoktur. Ben onları sizden daha iyi bilirim, çünkü çocukken beraber olduk ve büyüdükten sonra da beraber vakit geçirdik. Onlar çocukken de son derece kötü idiler. Büyüyünce de o kötülük ve şerliliklerini sürdürdüler. Size yazıklar olsun, aldanmayasınız! Vallahi bu Kur’an sahifelerini sırf sizi aldatmak ve size tuzak kurmak için havaya kaldırmışlardır.”¹²² Hz. Ali, Muaviye ve yanındakileri çocukluklarından itibaren iyi tanıdığını, onların dinle ve Kuranla ilgisinin olmadığını, Muaviye’nin yaptığı bu davranışın, bir hile olduğunu, savaşa de-

¹¹⁴ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 4, ss. 567-568.

¹¹⁵ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 12.

¹¹⁶ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 188.

¹¹⁷ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 38.

¹¹⁸ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c. 2, s. 384.

¹¹⁹ Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 194; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 189

¹²⁰ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.188; Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 489.

¹²¹ Bkz. Harun Yıldız, “Hâricilerin Doğuşunda Kurrâ’nın Rolü”, *EKEV Akademi Der.*, VII/18, Erzurum, 2004, ss. 263-282.

¹²² Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, ss. 48-49; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 316.

vam etmeleri gerektiğini, taraftarlarına anlatmaya çalıştıysa da dinletemedi.¹²³ Bu esnada Hz. Ali'nin ordusunda ön saflarda çarpışan el-Eş'as b. Kays el-Kindî, Mis'ar b. Fedekî et-Temimî, Zeyd b. Husayn et-Tâî'nin de aralarında bulunduğu grup¹²⁴ Kur'an'a kılıç kaldırılmayacağı şeklinde itirazlarını dillendirerek barış yapılması konusunda Hz. Ali'ye baskıda bulundu hatta onu öldürmekle tehdit etti.¹²⁵ Dineverî, Hz. Ali'nin bu konuşmasından sonra "Kitabullahın hakemliği" davetine uymaya ısrar edenin Eş'as b. Kays olduğunu nakleder.¹²⁶ Baskılar sonucu Hz. Ali Şamlıların hakem tayini talebine uymak zorunda kaldı. Savaşı devam ettiren kumandanı Eşter'e haber göndererek savaşı durdurmasını istedi.¹²⁷ Aslında hakemi kabulleniş, yeni tartışmaların ve bölünmelerin merkezini oluşturacaktı. Hakemin kabul edilişi demek, Muaviye'nin de haklı olabileceğini zımnen de olsa kabul etmek demektir.

Hz. Ali'nin uyarılarına rağmen, barış yapılması konusunda ısrarcı olan grubun tutarsız davrandıklarını görmekteyiz. Barış yapılması için halifeye direnen, hatta onu ölümle tehdit eden bu kişilerin daha sonra barış teklifine olumlu cevap verdiği gerekçesiyle halifeye cephe aldıklarını, hatta bu başkaldırıları Kur'an'la delillendirdiklerini görüyoruz.¹²⁸

Hz. Ali Muaviye'nin ne istediğini anlamak üzere Eşas b Kays'ı Muaviye ile konuşmak üzere gönderdi. Nasr b. Müzâhim bu görüşme teklifini Hz. Ali'ye Eş'as'ın getirdiğini söyler.¹²⁹

Hz. Ali'ye hakeme razı olması için baskı yapan, Mis'ar b. Fedeki et-Temimî, Zeyd b. Husayn et-Tâî¹³⁰ gibi ileride Hâricî hareketin içinde önemli bir konuma sahip olacak olan kişiler ile Eş'as b. Kays'ın¹³¹ da içinde bulunduğu grup, Hz. Ali'nin kendi temsilcisini seçmesine de izin vermedi. Sonuçta Amr b. As gibi bir dâhinin karşısına temsilci olarak Hz. Ali'nin ve özellikle İbn Abbas'ın temsilci olarak pek de tasvip etmediği Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi seçtiler.¹³² Ebû Musa el-Eş'arî'yi Hz. Ali'nin ve

¹²³ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 49; Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.190; Minkari, *Vak'atü Siffin*, s. 489.

¹²⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

¹²⁵ Minkarî, *Vak'atü Siffin*, s. 489. Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

¹²⁶ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 190.

¹²⁷ Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 190; Minkarî, *Vak'atü Siffin*, s. 491; Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

¹²⁸ Kenan Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, 2008. s.58.

¹²⁹ Minkarî, *Vak'atü Siffin*, ss. 489-499.

¹³⁰ Minkarî, *Vak'atü Siffin*, s. 499; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 49.

¹³¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

¹³² Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 51; Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, c.2, s. 361; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, ss. 191-192; Dineverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 192-193.

İbni Abbas'ın temsilci olarak tasvip etmeyişiinin nedenleri arasında, Taberî'deki bir rivayete göre Hz. Ali'ye biat etmekten imtina eden kişilerin arasında Ebû Mûsâ el-Eşârî'nin de adının geçiyor olmasıyla ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Hz. Ali temsilci olarak Abdullah b. Abbâs'ı göndermek istiyordu. Ancak Hz. Ali'nin bu teklifine "O zaten sendendir" diyerek karşı çıktılar.¹³³

Burada Hâricî hareketin karakteristik özelliklerinin şuuraltını oluşturan kabilevi anlayışın gün yüzüne çıkışına şahit olmaktayız. Öyle görünmektedir ki İslamiyet öncesinden itibaren varlığını sürdüren kabileler arası çekişme, hakem tayininde seçilecek kişinin belirlenmesine de damgasını vurmuştur. Bu noktada Eş'as b. Kays, Hz. Ali'ye hakemlik yapacak iki kişinin de Mudarlı olmasını kabul edemeyeceklerini söylemiş ve hakemlerden birinin Yemenli olması gerektiği üzerinde durarak, Yemenli olan Ebû Musa el-Eş'arî'nin seçilmesini sağlamıştır.¹³⁴

Hakem tayini konusunda anlaşmaya varmak üzere taraflar temsilcilerini gönderdi. Bu süreçte ön anlaşma metninde Hz. Ali'nin adının "Emîrül Müminîn" olarak yazılmasına Muaviye'nin itiraz etmesi ve Ali b. Ebî Talib olarak yazdırması ileride Hâricîler tarafından Hz. Ali'nin imametinin sorgulanmasını doğuracaktır.¹³⁵ Hakemlerin, Allahın kitabı ve Resulullah'ın sünnetine¹³⁶ göre karar vermek üzere anlaşmaya¹³⁷ varılmasından sonra, bireysel tutumu araştırmacılar tarafından tutarsız¹³⁸ görülen Eş'as b. Kays, anlaşma metnini Hz. Ali'nin askerlerin arasında okumaya başladı.¹³⁹ Temîm kabilesinin bulunduğu yere gelince Urve b. Udeyye, "Allah'ın işinde hakeme mi başvuruyorsunuz? "*Hüküm, ancak Allah'ındır*"¹⁴⁰ diyerek Eş'as'a saldırdı.¹⁴¹ Hz. Ali'nin ordusundaki çoğunluğunu Kurrâ'nın oluşturduğu grup, Allah'ın işinde insanların hüküm vermesine karşı olduklarını ifade ederek, daha sonra slogan olarak benimseyecekleri, "*Hüküm ancak Allah'ındır*" ayetini okuyup Hz.

¹³³ Şehristânî, *el-Milel*, ss. 132-133.

¹³⁴ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 192; Minkarî, *Vak'atü Siffîn*, s. 499.

¹³⁵ Kenan Ayar, "Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, 2008. s.68.

¹³⁶ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 194.

¹³⁷ Karar metni için, bkz. Adnan Demircan, *Ali Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010. s. 149.

¹³⁸ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, ss. 52-53; Fığlalı, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", Ankara: *AÜİFD*, XX, ss. 245-246.

¹³⁹ Taberî, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, c. 5, s. 55; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 196-197.

¹⁴⁰ Yusuf 12/40.

¹⁴¹ Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zehab*, c. 2, ss. 403-404; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s.197; Minkarî, *Vak'atü Siffîn*, s. 513.

Ali'den ayrıldı.¹⁴² Bu ayrılış, fiili biçimde Haricî hareketinin başlangıcı olarak ifade edilebilir.

Hâricîlerin önce tahkime razı olmaları, üstelik tahkim için kendilerinin halife temsilci seçiminde baskı kurmalarına karşın tahkim düşüncesinden vazgeçmeleri ve Hz. Ali'yi de bu düşünceden vazgeçirmeye çalışmaları, araştırmacılar tarafından tezat olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, Kur'an ilkelerini şiar edinmiş bu grubun, Kur'an'ın hakemliğine güvenmeleri ve kılıç sallayamayacak kadar Kur'an'a bağlı dindar oluşları ile açıklanmaktadır.¹⁴³

Hakemler Ramazan ayının sonunda Dûmetu'l Cendel'de¹⁴⁴ karşılaştılar ve daha sonra Şaban ayında Ezruh'da toplandılar. Son kararı vermek üzere toplanan hakemlerin arasında uzun tartışmalar yaşandıktan sonra Muaviye'nin temsilcisi Amr b. As, ikinci meşhur hilesiyle Hz. Ali'nin hilafetten uzaklaştırılmasını sağladı.¹⁴⁵

Hz. Ali, yanındakilerle birlikte Kûfe'ye çekildiğinde ordusunun çoğunluğunu teşkil eden Temîm kabilesinden bir grup, Hz. Ali'ye, tahkimi kabul ederek günaha girdiğini söyleyip ondan tevbe etmesini istedi.¹⁴⁶ "Eğer tevbe edersen seninle birlikte savaşırız" dediler.¹⁴⁷ Antlaşma imzalandıktan sonra tahkime razı olması için halifeye baskı yapanlar, Muaviye ile savaşa tekrar devam etmek istediler.¹⁴⁸ Bu durumda Hz. Ali "Ahidleştiginiz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin"¹⁴⁹ ilkesi gereği onların, savaşalım, teklifini kabul etmedi.¹⁵⁰

Tevbe teklifi Hz. Ali tarafından kabul edilmeyen yaklaşık 12000 kişilik grup Kûfe köylerinden biri olan Harura'da toplandı.¹⁵¹ Toplandıkları yer olan Harura'ya nisbetle bunlara "Haruriyye" denildiği kaynaklarda geçmektedir.¹⁵² Bu grubun içinde Abdullah b. el-Kevvâ, Şebes b. Rib'i, Attâb b. el-A'ver, Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Urve b. Udeyye, Yezîd b. Asım el-Muhâribî, Hurkûs b. Züheyr el-Becelî gibi Hâricî

¹⁴² Şehristânî, *el-Milel*, s. 133; Malâfî, *et-Tenbih ve' r-Red*, s. 38.

¹⁴³ Fığlalı, "Hariciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", Ankara: *AÜİFD*, C. XXII, s. 250.

¹⁴⁴ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, c. 2, s. 361; Dineverî, *Ahbaru' t-Tıval*, s. 197.

¹⁴⁵ Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb*, c. 2, ss. 407-409.

¹⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s.135

¹⁴⁷ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, thk. Halil Şehade, Süheyl Zekkâr, Beyrut : Dârü'l-Fıkr,2000/1421, c. 2, s. 637.

¹⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 212.

¹⁴⁹ en-Nahl 16/91.

¹⁵⁰ Minkari, *Vak'atü Sıffin*, s. 514.

¹⁵¹ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, c. 2, s. 405; Şehristânî, *el-Milel*, s. 133; Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak*, s. 46; İsfereyînî, *et-Tabsir fi'd-din*, s. 46; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 202.

¹⁵² Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak* s. 46; İsfereyînî, *et-Tabsir fi'd-din*, s. 46.

hareketin içinde isim yapacak kişiler bulunuyordu.¹⁵³ Harura'da toplanan bu grup kendilerine, Şebes b. Rib'i et-Temîmî'yi askeri komutan, Abdullah b. el-Kevvâ el-Yeşkûrî'yi de namaz kıldırmak üzere imam seçtiler. Burada siyasi oluşumu tamamladıktan sonra Nuhaile'ye geçerek, lider olarak Abdullah b. Vehb er-Rasibi'yi seçtiler.¹⁵⁴ İsfērâînî, et-Tabsir fi'd-din adlı eserinde bu kişilerin önce Hz Ali ile Kûfe'ye gittiklerini, Kûfe'den ayrılarak Harura'da toplandıklarını kaydeder.¹⁵⁵ Ayrılan bu grupla yaşanan problemi çözmek isteyen Hz Ali, onlarla konuşmak için Abdullah b. Abbas'ı göndermişti.¹⁵⁶ İbn Abbas'ı karşılayan, ibadetlerine son derece düşkün bu kişilerle¹⁵⁷ İbn Abbas arasında, Hâricî hareketin zihin dünyasını ifade eden, şu tartışma gerçekleşti:

İbn Abbas: Emirü'l-Mü'minin'e kızmanızın sebebi nedir?

Hâricîler: Ali mü'minlerin emiri idi. Fakat Allah'ın kendisine verdiği bu hilafet libasından vazgeçerek tahkimi istedi.

İbn Abbas: Hz. Peygamber bile, Hudeybiye anlaşması imzalanırken, Kureyş müşriklerinin "Eğer seni Allah'ın Resülü olarak tanısaydık, elbette seninle bozuşmazdık" demeleri üzerine kendi "Resulullah" unvanını sildirmişti. Sonra sizin caiz sayılamayacağımı söylediğiniz tahkim hakkında Allah şöyle dedi: "Ey mü'minler! İhramlı iken avı öldürmeyin, sizden bile bile onu öldürene, ehli hayvanlardan öldürdüğü kadar olduğuna içinizden iki adil kimse hükmedeceği..."¹⁵⁸ Allah bu konuda yine şunu buyurmuştur: "Karı kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden de bir hakem gönderin, bunlar düzeltmek isterlerse Allah onların aralarını buldurur..."¹⁵⁹

Hâricîler: Seni dinledik: Şimdi de sen bizim delillerimizi dinle ve bizimle seni gönderen arasında hakemlik yap! İbn Abbas peki dedi.

Hâricîler: Hac için ihramlı iken birini öldürenin, bu hareketi yasaklamayan bir kimşenin hakemliğini istemesine rıza gösterilebilir mi?

İbn Abbas: Hayır.

¹⁵³ Şehristânî, *el-Milel*, ss. 133-134; İsfērâyînî, *et-Tabsir fi'd-din*, s. 46.

¹⁵⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 136.

¹⁵⁵ İsfērâyînî, *et-Tabsir fi'd-din*, s. 46.

¹⁵⁶ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1079.

¹⁵⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 134.

¹⁵⁸ el-Mâide 5/ 95.

¹⁵⁹ en-Nisa 4/35.

Hâricîler: Peki o halde Ali, Müslümanların kanını dökmek Allah tarafından yasaklanmış bir fiil olduğu halde, bu fiili meşru, mütecavizlerle dövüşmeyi gayri meşru sayan ve üstelik Allah ile Peygamberin düşmanlarına sadakatla bağlanan birini, dini bir meselede nasıl hakem olarak kabul etti? Esas itibariyle tahkim doğru olsaydı bile, Ali başka şekilde inananları, Allah'ın dini bir meselesi üzerinde hakem olarak kabul etmek; mü'minlerin şehid edilmelerine göz yummak, Allah ve Resulünün düşmanlarına bağlanmaya başlamakla, zaten hak yolundan çıkmış oluyordu.

Gelelim Ebû Musa meselesine..., O, kararsız bir adam değil miydi? O, mütecavizlerle savaşmayı gayri meşru sayıp halkı savaşmaktan vazgeçirmedi mi?

İbn Abbas: Evet

Hâricîler: Peki öyleyse Ali, böyle bir adamı, nasıl hakem olarak tayin edebildi? Ali böyle yapmakla ihramlı iken öldürdüğü avın kıymeti üzerinde, böyle bir fiile izin veren birinin hükmünü kabul eden bir adama benzemektedir. Ayrıca Amr b. el-As, mü'minlerin kanlarını dökmeyi meşru bir hareket saymadı mı? Allah'ın ve Müslümanların düşmanlarına iltihak etmedi mi?

İbn Abbas: Evet. Bundan dolayı da siz, Ali ile uyuşamadınız.

Hâricîler: Kur'an-ı Kerim'deki ayete gelince ... "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişelenirseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderiniz ..." ¹⁶⁰ buyuruluyor. Şimdi farzet ki Yahudi veya Hıristiyan bir kadınla evlenmiş bir Müslüman var ve bunların aralarında bir geçimsizlik doğmuştur. Böyle bir olayda gerek Yahudi, gerek Hıristiyanın inanmadıkları İslam hukukuna göre hüküm vermeleri için Yahudi ve Hıristiyan davet etmek caiz midir?

İbn Abbas: Hayır.

Hâricîler: Öyleyse Ali, Müslümanların kanlarının dökülmesi Allah tarafından yasaklanmış olduğu halde, kan dökmeye müsaade eden ve düşmanlarımızla birleşen Amr b. el-As'ın hakemliğini nasıl kabul edebildi?

Bize karşı bu tip bir anlaşmanın tamamlanmasının ve yerine getirilmesinin caiz olabileceği şeklinde ifade ettiğin Hz. Peygamber ile kâfirler arasındaki, daha sonra feshedilmiş olan anlaşma meselesine gelince... nitekim aynı şekilde kible önce Kudüs iken, sonra Kabe'ye çevrildi.

¹⁶⁰ en-Nisa 4/35.

Başlangıçta şaraba müsade edilmişti fakat daha sonra yasaklandı. Berâe (Tevbe) suresinde Allah, Hz. Peygamberi kâfirlerle herhangi bir anlaşmaya girişmekten menetmiş ve şöyle buyurmuştur. “Allah’tan ve Peygamberinden, kendileri ile anlaşma yaptığınız müşriklere kat’i bir ihtar’dır...”¹⁶¹ Böylece Tevbe suresi, putpe-restlerle olan bütün anlaşmaların bozulmasını emretmiş ve Hz. Peygamberi de, Allah’ın kelamını işitebilmeleri şartıyla kendisinden himaye elde etmeye çalışanlar müstesna, müşriklerle herhangi bir emniyet ve rehin bağışlamaktan menetmiştir. Keza Allah şöyle buyurmuştur. “Ey inananlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler, bu sebeple, bu yıldan sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar...”¹⁶² Allah, kendi Resulünü müşriklerle herhangi bir anlaşmaya girmekten menettikten sonra ve böyle bir faaliyeti Berâe suresinde hukuk dışı ilan ettikten sonra, hiç kimsenin bunu bu tarzda yapmasına müsade etmemiştir. Bu durumda senin adamın bu mesele hakkında ne diyebilir? Eğer o, müşriklerle yapılmış anlaşmaların yerine getirilmesini, hâlâ caizmiş gibi telakki ediyorsa, kendisine Mescidi Aksa’yı kible edinsin ve iptal edilmiş şer’i hükümlere uysun! Ey İbn Abbas! Şimdi senin adamının bize karşı bir delil olarak ileri sürdüğü Hz. Peygamberin müşriklerle andı meselesine, ancak bu kadar izin verilmekte olduğunu düşünmez misin? Mütecavizlerle savaşmanın, tıpkı zina eden kadınla erkeğin kamçılanışı ve hırsızın elinin kesilmesini öğrettiği gibi, Allah’ın kullarına öğrettiği Hududullah’tan biri olduğunu, bilir misin?

İbn Abbas: Evet.

Hâriciler: Farzet ki zina yaptığı veya hırsızlık ettiği ve çaldığı şey isbat edilmiş bir adam var. Müslümanların imamı ona, hırsızlık için tayin edilmiş cezayı zorla kabul ettirmek ister. Fakat o, Allah’ın emrine boyun eğmeyi reddeder. Müslümanlardan bir grup da suçluyu, kendisine tatbik edilmek istenen bu cezaya çarpılmaktan korumak için ayaklanır. Böylece o hırsız, onların arasında tehlikeden kurtulmuş olur. Şimdi Müslümanların bu insanlarla savaşması, şer’i değil midir?

İbn Abbas: Evet.

Hâriciler: Düşün ki Müslümanlar, her iki taraftan birçok kurban verilinceye kadar, onlarla döğüştüler. O vakit Müslümanlara, kendi tarafları için bir hakem tayin etmelerini ve ayrıca kendilerince tayin edilen bir hakemle birlikte tahkime başvurmalarını ve neticede hakemlerin verecekleri karar her ne olursa olsun kabul etmeyi teklif etti-

¹⁶¹ et-Tevbe 9/1-2.

¹⁶² et-Tevbe 9/28.

ler. Şimdi onların verecekleri kararı kabul etmek Müslümanlar için şer'i olur muydu? Eğer onlar, adaletsiz bir şekilde hükümlerini emretselerdi, Müslümanlar için bunu kabul etmek ve onu, "hudud"u terk edenler ve buna sınımsız yapışanlarla çarpışmayı şer'i farzetmek doğru olur muydu?

İbn Abbas: Müslümanların bu tarzda hareket etmelerine müsaade edilmemiştir ki...

Hâricîler: Öyleyse biz, Allah'ın dini üzerinde, zina eden kimse ve hırsız hakkındaki emirlerinde olduğu gibi kendileriyle döğüşmek Allah'ın Hududundan biri olduğu halde, mütecevizlerle savaşmayı gayri meşru sayan biri ile nasıl olur da hakem usulüne başvurabiliriz? İnsanın Allah'ın hüküm verdiği herhangi bir şey üzerinde seçme hakkı yoktur...

Hâricîlerin Abdullah b. Abbas'la münazaraları bu şekilde devam eder.¹⁶³

İbn Abbas ile Hâricîler arasında gerçekleşen ve bir sonuca ulaşılamayan bu tartışmadan sonra Hz. Ali, Hâricîlerle bizzat görüşmek üzere Hâricîlerin buldukları yere kendisi gider.¹⁶⁴ Yezîd b. Kays el-Erhabî'nin liderleri olduğunu öğrenince, onun çadırına gider, iki rekat namaz kıldıktan sonra onlara şu konuşmayı yapar:¹⁶⁵ "Öyle bir noktada bulunuyoruz ki, burada felah bulan ahirette de felah bulacaktır. Bu noktada sözünü hakka isabet ettiremeyen ise, ahirette daha fazla kör ve yolunu şaşırılmış olur." Yezid b. Kays el-Erhabi ile yaptığı görüşmeden sonra onlara liderlerini sordu ve İbnu'l-Kevvâ cevabını alınca, ona hitaben: Bize karşı huruc'unuzun sebebi nedir? dedi, ve İbnu'l-Kevvâ ile aralarında şöyle bir konuşma geçti:

İbnu'l-Kevvâ: Sıffîn Savaşı'nda hakeme razı olmanız.

Hz. Ali: Size karşı Allah'ı şahit tutuyor ve hatırlatıyorum. İçinizde tahkimi benden daha fazla beğenmeyen birini biliyor musunuz? Onlar Mushaf'ı kaldırdıkları zaman siz, Allah'ın Kitab'ına uyalım, dediğinizde ben size, "onları ben sizden daha iyi bilirim. Onlar din ve Kur'an dostu değildirler. Onlarla arkadaşlık etmiş biriyim, çocukluklarını ve yetişkin hallerini bilirim "bu bir hiledir" dediğimde beni reddedip onu kabul edinceye kadar beni zorlamadınız mı? Sonra ben her bakımdan mutlu olarak hakem tayin etmedim. Kur'an'ın dirilttiğini diriltmek, öldürdüğünü öldürmek şartıyla

¹⁶³ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, ss. 64–66; Fığlalı, *İbadiye' nin Doğu ve Görüşleri*, ss. 58-62.

¹⁶⁴ Müberred, *el- Kâmil*, c.3, s.1099.

¹⁶⁵ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c.5, s.65.

hakem tayin ettik. Eğer Kur'an'ın hükmüne uymazlarsa, onlarla aramızda bir bağ kalmaz.

İbnu'l-Kevvâ: Sen bize, (İslam) kanı üzerinde insanların hakem tayin edilmesini kabul edip etmediğini söyle bakalım.

Hız. Ali: Biz insanları değil Kur'an'ı hakem tayin ettik. Kur'an ise sayfalara yazılmış bir kitaptır ve kendi kendine konuşmaz. Onunla insanlar konuşur ve ondan insanlar hüküm çıkarır.

İbnu'l-Kevvâ: Peki niçin muayyen bir müddet tanıdın?

Hız. Ali: Bilmeyenler bilsin ve bilenler de bu işi düşünüp hazırlansınlar ve belki de bu sulh sırasında Allah bu ümmeti ıslah eder, diye...

İbnu'l-Kevvâ: Söylediklerinde haklısın; fakat tahkimi kabul etmekle biz büyük bir günaha girdik ve bunun için de tövbe ettik. Sen de Allah'a tövbe et, af dile, sana dönelim!

Hız. Ali: Ben her günahından dolayı Allah'a tevbe ederim, af dilerim.¹⁶⁶

Bu konuşma üzerine Hâricîlerden altı bin kişi, onunla beraber Kûfe'ye geri döndü. Bu dönenler arasında Ahnef b. Kays, Şebes b. Rib'i, Ebu Bilâl Mirdas b. Udeyye ve İbnu'l-Kevvâ da bulunuyordu.¹⁶⁷ Kûfe'ye yerleştikten sonra Hâricîler, Hız. Ali'nin tahkimden döndüğünü ve onu dalâlet olarak gördüğünü yaymaya başladılar. Bu söylenti üzerine Hız. Ali'ye gelen Eş' as b. Kays: "Ey Emiru'l-Mü'minin! Halk senin tahkimi dalalet ve bu meselede ısrarı küfür olarak gördüğünü söylüyor" deyince Hız. Ali, Kûfe'de halka hitap ederek, "Benim tahkimden caydığımı söyleyen yalan söylemektedir; onu dalâlet olarak gören de dalâlettedir." dedi.

Hız. Ali bundan sonra camiden çıkıp giden Hâricîlere, yine onlarla konuşmak üzere Abdullah b. Abbas'ı gönderdi. Abbas'ı ikram ve saygıyla karşılayan Hâricîler arasında devamlı namaz kılmaktan alınları çatlamış, elleri ve dizleri deve dizleri gibi nasırlaşmış, temiz elbiseli kimseler vardı.¹⁶⁸ İbn Abbas onlara birçok deliller ileri sürerek nasihat etti. Bu konuşmadan sonra orada bulunan Hâricîlerin önemli bir bölümü Hız. Ali'ye katıldılar. Bağdâdî bu katılanların arasında özellikle Abdullah b. el-

¹⁶⁶ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 64; Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", ss. 256-257.

¹⁶⁷ Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak*, s. 46.

¹⁶⁸ Muberrred, *el-Kâmil*, s. 943.

Kevvâ'yı zikreder.¹⁶⁹ Diğerleri Nehrevan' da toplandılar. Hz. Ali'ye katılmayanlar Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin evinde toplanarak durumu gözden geçirdiler.¹⁷⁰ Abdullah b. Vehb: "İnanan bir kavme yaraşan şeyin, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak (el-Emru bil Ma'rûf Ve'n-Nehyu âni'l-Munker) prensibini bu dünyaya yaymak' olduğunu belirttikten sonra "halkı zâlim olan bu yerden çıkıp dağlara veya bu bid'atleri reddederek Medâin'e gitmeyi", Hurkus b. Zuheyr de "hakk ı talep zulmü inkâr etmeyi" tavsiye etti. Bunun üzerine aralarından bir emir seçmeleri gerektiğini söylediler. Emîrlik teklifini alan Abdullah b. Vehb: "Pekala verin.. onu bu dünyaya rağbetim dolayısıyla kabul etmediğim gibi, ölüm korkusu ile de terketmeyeceğim.." dedi.¹⁷¹ Böylece Şevval 37 / 30 Mart 658 tarihinde Abdullah b. Vehb er- Rasibi'ye bey'at etmiş oldular.¹⁷² Bu noktada Bağdâdi ve İsferyânî, emir seçimi konusunu biraz farklı ele alır. Kendilerine Abdullah b. Vehb er-Rasibi ile Zû's Sudeyye olarak bilinen Hurkûs b. Züheyr el Becelî adlarında iki kişiyi emir tayin ettiğini kaydeder.¹⁷³

Hz. Ali, hakemlerin kararı üzerine Kûfe'de halka bir hutbe okur.¹⁷⁴ Okuduğu hutbede taraflarca tayin edilen hakemlerin, Kur'an hükmünü bir tarafa atarak kendi keyiflerince karar verdiklerini, dolayısıyla artık isyancı durumunda olan Şamlılarla savaşmaya hazırlanmalarını ister. Aynı düşünceleri ifade eden bir mektubu Nehrevan'a giden Hâricîlere gönderir. Gönderdiği mektupta özetle şöyle der: "İki hakem Allah'ın Kitab'ına karşı çıkarak, hiçbir meşru sebebe dayanmadan kendi keyiflerine uydular. Kitab ve Sünnet'le âmel etmediklerinden, verdikleri hükümlerden de yüz çevirdik. Artık şimdi anlaşalım ve "Ahkemul-Hakimin olan Allah, düşmanlarımızla bizim aramızda hükmünü yerine getirinceye kadar düşmanlarımıza ve düşmanlarınıza karşı çıkalım Allah izin verirse Nehrevan'da buluşalım."

Halifenin davetine cevabî mektup yazan Abdullah b. Vehb, mektubunda Hz. Ali'ye "senin günahın tahkimin yapılmasına rıza gösterdiğin için hakemlerin günahından daha büyüktür" diyerek ondan tevbe etmesini ve artık azledilmiş bir halife olduğundan yanındaki diğer Müslümanlar gibi kendisinin imametini kabul etmesini ister.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Bağdâdi, *el Fark beyne 'l-Fırak*, s. 46.

¹⁷⁰ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s.74.

¹⁷¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 202.

¹⁷² Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1077

¹⁷³ Bağdâdi, *el Fark beyne 'l-Fırak*, s. 46; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 46.

¹⁷⁴ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 199-201.

¹⁷⁵ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 206; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 216.

Kûfe Hâricîleri, yaptıkları toplantıda, Zeyd b. Husayn et-Tâî'nin, 'buldukları yerden, kimseye görünmemeye dikkat ederek gizlice tek tek ayrılmaları', teklifini dikkate alarak Medain'e gitmek üzere karar alırlar.¹⁷⁶ Basra Hâricîlerine de mektup yazarak düşüncelerini iletirler.¹⁷⁷ Mektubu alan Basra Hâricîleri, gelen mektuba aynı düşünceleri taşıdıklarını ifade eden cümlelerle cevap verir. Yazdıkları cevabî mektupta, Basra'dan ayrılacaklarını ve Nehrevan'da buluşacaklarını yazarlar.¹⁷⁸

Bu esnada Misar b. Fedekî'nin de içinde bulunduğu Basra Hâricîlerinin, Nehrevan'a giderken, hakem olayına razı olduğu gerekçesiyle, ashabtan¹⁷⁹ Abdullah b. Habbab b. el-Eret'i ve hamile karısını öldürmeleri, bardağı taşıran son damla olur.¹⁸⁰

Hz. Ali'nin yanında bulunanlar Hz. Ali'ye gelerek, Hâricîlerin masum insanları öldürdüklerini, bunların durdurulması gerektiğini, yaptıklarının yanlış olduğunun söylenmesini ve hatalarından dönmelerinin istenmesini, zira Allah'ın tevbeleri kabul eden olduğunu söyleyerek duruma müdahil olmasını istediler.¹⁸¹ Bu haber Hz. Ali'ye ulaşınca Şam üzerine yapmayı düşündüğü seferi bırakıp Nehrevan'a gitmeye karar verdi.¹⁸² Durumu denetlemek üzere Hâris b. Murre el-Abdî'yi görevlendirdi. Ancak Hâricîler Haris b. Murre'yi de öldürünce Hz. Ali, Hâricîlerden katillerin teslim edilmesini istedi. Hâricîler Hz. Ali'nin bu isteğini "Hepimiz onların katilleriyiz. Hepimiz onların ve sizin kanınızı helal görüyoruz." diyerek kabul etmedi.¹⁸³ Hz. Ali, Hâricîlerden aldığı cevap karşısında onlardan ümidini kesti.

Bu sırada Basra valisi Abdullah b. Abbas idi. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'a mektup göndererek durumu bildirdi ve kendisine yardımcı olmak üzere asker istedi.¹⁸⁴ Kendisine Hz. Ali'nin mektubu ulaşan İbn Abbas yedi bin atlı asker gönderdi.¹⁸⁵ Nehrevan yakınlarında kamp kuran Hz. Ali, Hâricîlere bir şans daha vererek Kays b. Sa'd b. Ubâde ile Ebû Eyyûb Hâlid el-Ensâri'yi nasihat için gönderdi.¹⁸⁶

¹⁷⁶ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 204; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 75.

¹⁷⁷ Taberî, *Tarihu-r rusul vel Muluk*, c. 5, s. 75.

¹⁷⁸ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 205; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 75.

¹⁷⁹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 207; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 218.

¹⁸⁰ İrfan Aycan ve M.Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara. Ankara Okulu Yayınları, 1999, s. 51.

¹⁸¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 207.

¹⁸² Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Firak*, s. 47.

¹⁸³ Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Firak*, s. 47; İsferyâinî, *et-Tabsir fi'd-din*, s. 47.

¹⁸⁴ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 78.

¹⁸⁵ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 206.

¹⁸⁶ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, ss. 207-208.

Kays b. Sa'd b. Ubâde ve Ebû Eyyûb el-Ensârî ile görüşen Hâricîler hakem olayına önceden razı oldukları için küfre düştüklerini, ancak hatalarından tevbe ederek döndüklerini, Ali'nin de tevbe ederek hatasından dönmesi gerektiğini söylediler.¹⁸⁷ Bu görüşme neticesi aralarında Ferve b. Nevfel el-Eşcâî'nin de¹⁸⁸ bulunduğu Hâricîlerden bir grup, Hz. Ali ile savaşmanın uygun olmayacağı düşüncesiyle onlardan ayrıldı.¹⁸⁹ Başlayan savaşın sonunda Hâricîlerin tamamına yakını katledildi.¹⁹⁰

Aslında gerek İbn Abbas'ın, gerekse Hz. Ali'nin Hâricîlerle arasında geçen görüşmelerde Hâricîlerin kullandığı diyalektik mantık, onların düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Araştırmamızın ilerleyen safhalarında da ifade edeceğimiz üzere gerçekleştirilen eylemi salt eylem olarak değerlendirecek olup, nedenselliği üzerinde kafa yormayacaklardır. Zira Hâricîler, insan davranışlarını siyah ve beyaz renkleri arasındaki ayrımın netliği gibi net ayrıma tabi tutarak, müslaman davranışını ifade ederken de sadece iman ve küfür kavramları üzerinde duracaklardır.

Bazı kaynaklar, bu savaş sonrası kurtulan dokuz kişiden ikisinin Sicistan'a gittiğini, bu ikisine uyanlardan Sicistan Hâricîliğinin doğduğunu, diğer ikisinin Yemen'e gittiğini, Yemen İbâdîliğinin bu ikisine uyanlardan meydana geldiğini, diğer ikisinin Uman'a gittiğini, Umân Hâricîliğinin onlara uyanlardan teşekkül ettiğini, öteki iki kişinin el-Cezire dolaylarına gittiğini, el-Cezire Hâricîliğinin bu ikisine uyanlardan ortaya çıktığını, kurtulanlardan bir kişinin Tlemsen'e gittiğini kaydeder.¹⁹¹

Nehrevan'da yapılan savaştan sonra Hz. Ali'nin ordusu Şam üzerine sefer yapmak için hazırlandı. Zaferden sonra ordusuna Allah'ın Hâricîlere karşı kendilerine yardım ettiğini, artık Şam'a karşı hareket edilmesi gerektiğini söyledi. Aralarında Eş'as b. Kays'ın da bulunduğu bir grup Hz. Ali'nin çağrısına "Ey Müminlerin Emiri! Oklarımız tamamen tükendi, kılıçlarımız köreldi, mızraklarımızın başından demirleri düştü. Bizi evlerimize geri götür de iyice hazırlandıktan sonra, daha çevik ve güçlü olarak ilerleyelim" diyerek karşılık verdi.¹⁹²

¹⁸⁷ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 208.

¹⁸⁸ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 211.

¹⁸⁹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 86; Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 210.

¹⁹⁰ Şehristânî, *el-Milel*, s. 135.

¹⁹¹ Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak*, ss. 48-49.

¹⁹² Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 211.

Hiz. Ali Şam seferinden 6nce, Nehrevan'da Abdullah b. Vehb'ten ayrılanların durumunu netleŐtirmek için Ebû Eyyûb el-Ensâri'ye sığınıp Kûfe'de kalan ve Ehl-i Nuhayle denen Hâricî grubunu kendisine katılmaya davet etti.¹⁹³ Hiz. Ali'nin bu davetine olumsuz cevap veren bu grupla yapılan çatışmada birkaçı hariç hepsi 6ldürüldü.¹⁹⁴ Ordusuyla bir müddet Nuhayle'de konaklayan Hiz. Ali, askerlerinin sayısının azaldığını görünce Kûfe'ye döndü.¹⁹⁵

Hâricîlerin bu Şekilde Hiz. Ali tarafından 6ldürölmeleri onların Muaviye ve Amr b As'a karşı nefretinin yanında Hiz. Ali'ye olan kızgınlıklarını da nefrete dönüŐtürdü. Bu olaydan sonra Hâricîlerin intikam arzusuyla yanıp tutuŐtuklarını görmekteyiz. Zira bu olay ve Nehrevan'daki feci yenilgi bahane edilerek Hiz. Ali'nin katli konusunda Hâricîler hemfikir olmuşlar ve bu düşüncelerini uygulamaya çalışmışlardır. Bu süreçte Nuhayle çatıŐmasından sonra hac için Mekke'ye giden bir grup, hac sonrası bir toplantı tertip ederek durum değerlendirmesi yaparlar.¹⁹⁶ Hicri 40 yılında yapılan bu toplantıda ümmetin içinde bulunduğu durumdan kurtuluŐun Muaviye, Amr b. As ve Hiz Ali'nin eş zamanlı olarak 6ldürölmesiyle mümkün olacağı fikrinde birleŐilir.¹⁹⁷ Bu toplantıda Muaviye, Amr b. As ve Hiz. Ali'yi 6ldürmek üzere gönüllü fedâiler belirlerler. Abdurrahman b. Mülcem Hiz. Ali'yi, Burek b. Abdullah Muaviye'yi, Amr b. Bekr et-Temîmî de Amr b. As'ı 6ldürme görevini üstlenir.¹⁹⁸ Abdurrahman b. Mülcem, Hiz. Ali'yi sabah namazına giderken mescidin kapısında hançerleyerek yaralamıŐ ve Hiz. Ali bu yaranın etkisiyle 17 Ramazan 40/24 Ocak 661 tarihinde Kûfe'de vefat etmişti.¹⁹⁹

Hâricîler, babasının ölümünden sonra halife olarak insanlardan biat alan Hiz Hasan'ı da tekfir ederek baŐkaldırılarını sürdürdü.²⁰⁰ Taberî'nin verdiği bilgiye göre Hiz. Hasan savaş yanlış değildi ve Muaviye ile uzlaŐma düşüncesindeydi.²⁰¹

Nehrevan ve Nuhayle hezimetinden sonra Hâricîler varlıklarını küçük çaplı ayaklanmalarla sürdürmeye çalışmışlardır.²⁰²

¹⁹³ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 2, s. 640.

¹⁹⁴ Müberred, *Kâmil*, ss. 925-926; Mes'ûdî, *Murûci'z-Zeheb*, c. 2, s. 417.

¹⁹⁵ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 211.

¹⁹⁶ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 2, s. 645.

¹⁹⁷ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s.122.

¹⁹⁸ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 144; Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, ss.1115-1116.

¹⁹⁹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 214; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, ss. 143-144.

²⁰⁰ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 217; Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 158.

²⁰¹ Taberî, *Tarihu' r-Rusul ve' l-Mulûk*, c. 5, s. 158.

²⁰² Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Firak*, s. 49.

Bu çerçevede Hâricîlerden Hz. Ali'ye ilk isyan eden *el-Eşras b. Avf eş-Şeybanî*dir. 200 kişiyle gerçekleştirilen bu isyan bastırılarak *el-Eşras b. Avf eş-Şeybanî* öldürülmüştür.²⁰³

Ayrıca *Sa'd b. Kifl et-Teymî* yaklaşık 200 kişiyle Medain yakınlarında isyan başlatmış bu isyan, Medain Valisi Sad b. Mesud es-Sakafî tarafından bastırılmıştır(38/658).²⁰⁴

Ebû Meryem es-Sa'dî et-Temîmî de isyan etmiş, tamamı mevâliden müteşekkil kuvvetleri ile Medain'den Kûfe yakınlarına gelmiştir.²⁰⁵ Hz. Ali onu önce kendisine itaate çağırılmışsa da itaate yanaşmamış çıkan çatışmalarda *Ebû Meryem* önceleri üstünlüğü ele geçirse de Hz. Ali'nin bizzat savaşa katılması ve ordusunu takviye kuvvetlerle güçlendirmesiyle yenilgiye uğramıştır. Bu çatışmada sadece elli kişi teslim olmuştur. (38/659).²⁰⁶

Yine *Hilal b. Ullefe et Teymî* yaklaşık 200 kişiyle isyan başlatmış bu isyan Ma'kıl b. Kays er-Riyahî tarafından bastırılmış ve Hilal b. Ullefe öldürülmüştü. (38/658).²⁰⁷ Ardından Hilal b. Ullefe'nin öldürüldüğünü duyan *Eşheb b. Bişr*, 130 kişiyle isyan etti. İsyân kısa sürede bastırılarak *Eşheb b. Bişr* ve adamları öldürüldü (38/658).²⁰⁸

Emeviler döneminde Hâricîlere karşı göz açtırılmayan bir politika izlenmiştir. Hâricîlerin en küçük hareketleri bahane edilerek sindirilme yoluna gidilmiştir.

Bastırılan bu küçük çaplı ayaklanmalardan sonra Kûfe'deki Hâricîler bir toplantı tertip ederek şûra yoluyla en yaşlıları olan Müstevid b. Ullefe et-Temîmî'yi kendilerine halife olarak seçip, hurûca karar verdiler.²⁰⁹ Hurûc haberini alan Kûfe valisi Muğîre b. Şû'be zabıta kuvvetleriyle toplantı evini basarak oradakileri hapse atar. Hapistekileri kurtarmak için Müstevid'in harekete geçeceği haberini alan Muğîre b. Şû'be, zabıta kuvvetlerinin yanında, ekonomik ve siyasi baskılarla bunalttığı Hz. Ali taraftarlarını da alarak Hâricîlerin üzerine sürer. Müstevid öldürülür.²¹⁰ Kûfe Hâricileri bu yenilgiden sonra bir müddet sessiz kalır. Muğîre'nin ölümünden

²⁰³ Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak*, s. 49.

²⁰⁴ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s.120.

²⁰⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 287; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s.198.

²⁰⁶ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 198; Fığlalı, *Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, s. 262.

²⁰⁷ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s.198; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 287.

²⁰⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, ss. 241–242.

²⁰⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, ss. 282–284.

²¹⁰ Taberî, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, c. 2, s. 19–21.

sonra hapisten kurtulan Hayyân b. Zabyân es-Sülemi'ye²¹¹ beyat ederler. Hayyân b. Zabyân liderliğinde ayaklanırlar ancak bastırılan bu ayaklanma Kûfe Hâricîlerinin sonu olur.²¹²

Basra Hâricîleri'nin faaliyetlerine gelince, onların ilk kurucusu olarak *Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî* görünmektedir.²¹³ Zira Mis'ar Sıffîn Savaşı'ndan sonra 500 kişilik bir Hâricî grubunun başına geçerek Basra'ya gitmiş, ardından Nehrevan'a katılmış ve oradan kurtulup tekrar Basra'ya sığınmıştır.

Bu süreçte Muaviye'nin diğer valileri Ziyâd b. Ebîhi Kûfe'de,²¹⁴ Ziyâd'dan sonra vali olan oğlu Ubeydullah b. Ziyad ise Kûfe ve Basra'da Hâricîlere göz açtırmamıştı. Muaviye tarafından nesebinin Ebû Sufyan'a dayandığı kabul edilen ve sahiplenilen Ziyad b. Ebîhi'nin²¹⁵ ölümünden iki yıl sonra oğlu Ubeydullah b. Ziyad, Basra valiliğine gelir ve sertlik konusunda babasını geride bırakır. Hâricîleri en küçük davranışlarını bahane ederek hapse atar veya el ve ayaklarını kestirerek sokağa bırakır, hem bu sokağa bırakılmanın erkek veya kadın olmasına hiç aldırmaz. Buna rağmen Hâricîler, Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad döneminde Ebû Bilâl Mirdas b. Üdeyye et-Temîmî'nin etrafında toplanarak akınlarını sürdürmüşlerdir. Ubeydullah b. Ziyad, Ebû Bilâl üzerine gönderdiği ordusuyla Cuma namazlarını kırlarken onu ve arkadaşlarının hepsini kılıçtan geçirmişti.²¹⁶ Ebû Bilâl'in ölümüyle birlikte Basra Hâricîliği için artık bir dönem kapanmış oldu.

Muaviye'nin 60/680'de ölümünden sonra yerine geçen Yezîd b. Muaviye döneminde de Hâricîler Ubeydullah b. Ziyad'ın izlediği şiddet politikasına maruz kaldılar. Bu durum, Hâricîlerin Muaviye'nin ölümünden sonra Mekke'de hilâfet iddiasında bulunan Abdullah b. Zübeyr'i desteklemesine yol açtı.²¹⁷ Abdullah b. Zübeyr, Hz Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden²¹⁸ sonra muhalefetin lideri konumuna gelmişti. Öyle ki Yezîd, Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmak için Amr b. Zübeyr, Muslim b. Ukbe ve Husayn b. Numeyr es-Sekûnî komutasında birkaç ordu göndermişti.²¹⁹ Gönderilen bu orduların Mekke yolu üzerinde bulunan Medine'yi,

²¹¹ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 88–89.

²¹² Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 70.

²¹³ Fığlalı, *Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*, s. 264.

²¹⁴ Dîneverî, *Ahbaru't-Tival*, ss. 219–220.

²¹⁵ Dîneverî, *Ahbaru't-Tival*, ss. 218–219.

²¹⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 444.

²¹⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 490.

²¹⁸ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, ss. 231–235; Dîneverî, *Ahbaru't-Tival*, s. 251–253.

²¹⁹ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 159.

Yezid b. Muaviye'ye olan biatlerini geri çekmelerinden ve Şam'a gönderdikleri gözlemcilerin Şam yönetimi hakkında olumsuz görüş serdetmelerinden dolayı yaktıkları, şehrin valisi ve kadısını öldürdükleri nakledilmektedir.²²⁰

Bu süreçte Hâricîler Nâfi b. el-Ezrâk'ın teklifiyle ortak düşman olarak gördükleri Yezid'in ordusu ile cihat etmek, Kâbeyi savunmaya yardımcı olmak,²²¹ dolayısıyla Abdullah b. Zübeyr'e destek vermek için Mekke'ye gitti.²²² Yezid b. Muaviye ölünceye kadar da Abdullah b. Zübeyr'in safında Şamlılara karşı savaştılar. Yezid'in ölümü üzerine Şamlılar Mekke'den uzaklaştıktan sonra Hâricîler, kendi aralarında, görüşünü kat'iyetle bilmedikleri birine yardım etmenin doğru olup olmadığını tartışmaya başladılar. Neticede Abdullah b. Zübeyr'e gidip Allah'ın Kitab'ı ve Resulünün Sünnet'i ile âmel eden Ebû Bekr Sıddîk ve Ömer b. Hattâb haklarındaki kanaatini, birçok bid'atler koyarak seleflerinin yolundan ayrılan Osman b. Affân ile Allah'ın işinde insanların hakemliğine başvuran Ali b. Ebî Tâlib için düşüncelerini ve nihayet adil bir imam olan Hz. Ali'ye bey'at ettikleri halde, daha sonra bundan dönüp Hz. Âişe'yi de kandırarak savaşa sokan, babası Zübeyr b. el-Avvâm ile Talha b. Ubeydullah hakkındaki fikirlerini sorarlar. İbn Zübeyr, bunların hepsini de hayırla anıp onların kanaatlerine iştirak etmeyince, Hâricîler kızıp ondan ayrılırlar(64/683).²²³

Bunun üzerine Hâricîlerden Nâfi b. Ezrâk, Necde b. Âmir el-Hanefî, Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbâd, Hanzale b. Beyhes Basra'ya; Ebû Tâlut, Ebû Fûdeyk, Atıyye b. Esved de Yemâme'ye gittiler. Bu bağlamda Necde b. Âmir'in, Nâfi b. Ezrâk'ın kaade hakkındaki görüşünü açıklamasından sonra Nâfi'ye tepki olarak Basra'dan Yemâme'ye hareket ettiğini kaydeden kaynaklar olduğu gibi; Nâfi b. Ezrak'a katılmak üzere Yemâme'den Basra'ya hareket ederken yolda Nâfi'nin görüşünü haber alıp tekrar Yemâme'ye döndüğünü kaydeden kaynaklar vardır. Biz araştırmamızın ileriki safhalarında yeri geldikçe kaynakların ihtilafı bilgilerini karşılaştırmalı olarak vereceğiz.

²²⁰ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tıval*, s. 265-266.

²²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 490.

²²² Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1205.

²²³ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, ss. 1205-1209.

2. Hâricîlerin Fırkalara Ayrılışı

Basra'ya gelerek Ebû Bilâl'in görüşünde birleşen Hâricîler, şehirde meydana gelen karışıklıktan yararlanarak burada siyasi bir oluşum içine girdiler. Ortam meydana gelen siyasi boşluğun doğurduğu krizin etkisiyle Hâricîlerin toplanmasına müsaitti.

Yezid b. Muaviye'nin ölümü üzerine şehir halkı İbn Ziyad'ın aleyhine ayaklanmış, hapiste bulunan dört yüz kadar Hâricî kapıları kırarak çıkmışlar ve halk, Ezd, Rebia ile Temîm ve Kays kabileleri arasındaki, Ezd lideri Beni Amr'ın öldürülmesinden kaynaklanan savaşa meşgul oldukları için Hâricîler de serbest kalmışlar ve böylece bu karışıklıkta Basra'ya gelen Nâfi' b. el-Ezrak'ın etrafında toplanmışlardı.²²⁴ Bu arada bunlar "Aramızdan Allah yolunda hurûc edenler çıksaydı ne iyi olurdu! Oysa çoktan beri bu olmuyor. Bilginlerimiz ayaklanıp halka, yeryüzünde ışık tutmalı, onları dine davet etmelidirler. Takva ve ictihad sahibi olanlarımız da Rabbimize iltihak ile Allah katında sayılan şehitlerden olmalıydılar" diyerek, Nâfi' b. Ezrak'ın başkanlığında 64 yılında Şevval ayının sonlarına doğru 300 ya da 350 kişilik bir grup halinde Basra'dan çıkıp Ahvaz'a gelirler (64/684).²²⁵ Bu "huruç" durumunu uygun görmeyen Abdullah b. Saffâr, Abdullah b. İbad ve bu ikisinin görüşünde olan Hâricîler, Basra'da kalırlar. Aralarında Uman ve Yemame Hâricîlerinin de olduğu pek çok kişi de Nâfi'ye katılır.²²⁶ Belâzurî bu huruca Necde b. Âmir'in de katıldığını kaydederek Necde'nin Yemâme'den mi yoksa Basra'dan mı hareket ettiği ihtilafına malzeme vermiştir.²²⁷

Ahvaz'a çıkan Nâfi ve taraftarları orada bir ay, bir diğer rivayete göre 7 ay²²⁸ kadar aralarında hiçbir sorun olmadan yaşadılar.²²⁹ Bu arada o, kendisine katılmayıp Basra'da kalanlara (kaade) taraftar olmanın caiz olmadığını, böyle olanların kurtuluşu erişemeyeceklerini belirttikten sonra,²³⁰ yanındakilere: "Allah, hurucunuzu hakkınızda bir lütuf kılmıştır. O, sizin dışınızdakilerin görmedikleri gerçekleri size gösterdi. Yalnız Allah'ın şeraiti ve emirlerini isteyerek çıktığınızı biliyor musunuz? Hareketinizin lideri O'nun emri, rehberiniz de Kur'an-ı Kerim'dir: Yalnız ona uyar ve

²²⁴ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, ss. 160-161.

²²⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikî, Beyrut: Darul Fikr, 1996, c. 7, s. 144.

²²⁶ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 70.

²²⁷ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 144.

²²⁸ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 154.

²²⁹ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 144.

²³⁰ Bağdâdî, *el Fark beyne'l-Fırak*, s. 49.

onun gösterdiği yönü takip edersiniz değil mi?” dedi “Evet” dediler. O devamla dedi ki: “Taraftar olduğunuz kimseler hakkındaki hükmünüzün, Hz. Peygamber’in, taraftarları hakkındaki hükmünün aynı olacağına şüpheniz yoktur değil mi? Nitekim Nebi (SAV)’nin düşmanları hakkındaki hükmü de sizin düşmanlarınız hakkındaki hükmünüzün aynıdır. Diğer taraftan bugün sizin düşmanlarınız, Allah’ın ve Hz. Peygamber’in de düşmanlarıdır. O gün Hz Peygamber’e düşman olan, bugün Allah’ın ve sizin düşmanınızdır, değil mi?” “Evet” dediler. Bunun üzerine o dedi ki: “Cenabı Hak “Allah’tan ve peygamberlerinden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere ihtarır”²³¹ ve ayrıca “İnanmalarına kadar, Allah’a şirk koşan kadınlarla evlenmeyin” ... buyurmuştur. Böylece o, onların velâyetini, aralarında oturmayı, şahitlik etmelerini, kestiklerini yemeyi, onlardan dinle ilgili bilgi almayı, onlarla evlenmeyi ve miraslarını haram kılmıştır. Bu hususları bilirsiniz Allah katında aleyhimize bir delil teşkil eder. Bu sebepten bunları, kendilerinden ayrılmış olduğunuz kimselere bildirmemiz gerektir. Allah’ın bildirdiklerini gizlemeyelim. Nitekim O buyurur ki: “Gerçekten Kitab’da insanlara açıkladıktan sonra, indirdiğimiz belgeleri ve yol göstereni gizleyen kimseler var ya, onlara hem Allah lanet eder, hem lanetçiler lanet eder”...²³² demiş ve bu fikirler taraftarlarınca kabul edilmişti.²³³

Nâfi'nin bu görüşleri, kendisine katılmayarak Basra'da kalmış olanlardan önce, kendi taraftarları arasında tepki ile karşılandı. Nitekim onun yanında bulunan Necde b. Amir el-Hanefi, İbn Ezrak'a karşı çıkararak takıyye'nin câiz olabileceği hususunda: "Müminler, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa, Allah katında dostluğa yaraşır birşey yapmış olmaz, ancak, onlardan sakınmanız (takıyye) hali müstesnadır..."²³⁴ ve "Fir'avn ailesinden olup da, inandığını gizleyen bir adam dedi ki: Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz? Oysa size Rabbinizden belgelerle gelmiştir. Eğer yalancıysa, yalanı kendisinedir; eğer doğru sözlü ise, sizi tehdit ettiklerinin bir kısmı başınıza gelebilir. Doğrusu Allah, çok azıtanları, çok yalan söyleyenleri doğru yola eriştirmez"²³⁵ âyetlerini delil getirdi. Aynı zamanda kaade'nin kendilerinden olduğunu, fakat eğer imkân varsa cihadın oturuktan daha üstün olduğunu belirterek: "insanlardan, özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile, mal ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler birbirine eşit değildir. Allah, mal

²³¹ et-Tevbe 9/ 1.

²³² el-Bakara 2/159.

²³³ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, ss. 144–145.

²³⁴ Âl-i İmran 3/ 28.

²³⁵ el-Mü'min 40/28.

ve canlarıyla cihad edenleri, mertebeye, oturanlardan üstün kılmıştır. Allah bunların hepsine de cenneti vadetmiştir, ama Allah, cihad edenleri oturanlara, büyük ecirler, dereceler, mağfiret ve rahmetle üstün kılmıştır. Allah bağışlar ve merhamet eder" ²³⁶ âyetlerini okudu ve kendisine katılanlarla birlikte Yemâme'ye geçti. ²³⁷

İbn Zübeyr'den ayrıldıktan sonra Ebû Tâlût'un başkanlığında oraya gelmiş olan Hâricîler, Necde b. Âmir el-Hanefî'nin Yemâme'ye geçişi ile bu defa Ebû Tâlût'u azlederek Necde'ye bey'at ederler. (65/684-5).²³⁸ Dolayısıyla ilk defa İbn Ezrâk'ın başkanlığında Ahvaz'da bulunan Hâricîler, kesin hatlarla Ezrâkiyye ve Necdiyye olmak üzere ikiye ayrılmış olur.

Yemâme'deki Hâricîlerin başına geçen Necde b. Âmir ile İbn Ezrâk arasında mektuplaşmalar oldu.²³⁹ Necde b. Âmir, İbn Ezrâk'a bir mektup yazarak fikirlerinden vazgeçmesini ve ilk haline dönmesini isteyerek şöyle der : "Besmeleden sonra ... Sana tavsiyem, yetimlere karşı merhametli bir baba, zayıflara karşı da müşfik bir kardeş gibi olmandır. Allah yolunda yaptığın işlerde hiçbir kınayıcının kınaması sana dokunmasın ve zalimin yardımı da senden uzak olsun. Sen ve arkadaşların bu yolda idiniz. Eğer adil imama, bütün tebaasının ecri kadar ecir verileceğini bilmemiş olsaydım, Müslümanlardan iki kişinin bile başına geçmezdim, dediğini hatırlamıyor musun? Allah'ın rızasını isteyerek nefsinin rabbinin taatine sattığın ve acılığına galebe çalarak tam hak ve hakikate ulaştığında seytan sana musallat oldu. Oysa şeytana, senden ve senin arkadaşlarından daha ağır basan kimse yoktu. Ama o, senin gönlünü çeldi, hükmü altına aldı ve seni saptırdı. Böylece sen Allah'ın Kitabında mazur gördüğü Müslümanlardan kaade'de olanları ve zayıfları tekfir ettin. Oysa Allah: "Güçsüzlere, hastalara ve sarfedecek bir şeyi bulunmayanlara, Allah ve Peygamberine bağlı kaldıkları müddetçe sorumluluk yoktur. İyi davrananlara sorumluluk olmaz..."²⁴⁰ buyurmakla, onları iyi kimseler olarak vasıflandırmaktadır.

Sonra sen çocukların öldürülmesini helal saydın. Oysa Resulullah onların katlini yasaklamıştı. Diğer taraftan Allah bu hususta: "Kim yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim saparsa da ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimse-

²³⁶ en- Nisa 4/95-96.

²³⁷ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 145.

²³⁸ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1214; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 145.

²³⁹ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 145.

²⁴⁰ et-Tevbe 9/ 81.

nin günahını çekmez...”²⁴¹ buyurur. Allah oturanları (kaade) da hayırla anmıştır. Her ne kadar cihad edenleri üstün kılmış ise de bu, amel bakımından insanların çoğunluğuna, ondan aşağıda bir yer verilmesini gerektirmez.

Sana muhalefet edenlere emanetleri vermeyeceğini söylüyorsun. Oysa Allah, emanetlerin ehline verilmesini emreder. Allah’tan sakın ve kendine dön...”²⁴²

Necde b. Âmir’in yazdığı mektuba İbn Ezrâk şöyle cevap verdi:

“Besmeleden sonra... Bana vaz ettiğin, nasihat ettiğin, azarladığın, doğruluk üzere olduğum zamanı ve sevabı tercih etmekle vasıflandırdığın mektubunu aldım. Allah’tan beni, söz dinleyen ve dinlediğinin en iyisine uyan kullarından etmesini dilerim. Kaade (oturanları) yi tekfir etmeyi, çocukları öldürmeyi ve emaneti helâl saymayı kabul ettiğim için, beni ayıplıyorsun. Şimdi sana bunları niçin yaptığımı açıklayacağım:

Bu oturanlar (kaade), Hz. Peygamber zamanındaki zikrettiklerinden değildir. Hz. Peygamber zamanında Mekke’de olanlar, ezilmiş ve mahsur durumda idiler. Kaçmaya ve Müslümanlara katılmaya fırsat bulamıyorlardı. Bugünküler ise, dini öğrenmiş ve anlamışlar, Kur’an’ı da okumuşlardır. Kendileri için yol apaçık bellidir. Allah’ın bu durumda olanlar için: “Melekler kendilerine yazık edenlerin canlarını aldıkları zaman: Ne yapıyordunuz? deyince, ‘Biz yeryüzünde zavallı kimselerdik’ diyecekler, melekler de ‘Allah’ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz’ cevabını verecekler. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü dönülecek yerdir”²⁴³ buyurduğunu bilirsin.

Nafi bu hususta şu ayetleri delil göstermiştir: “Allah’a ve Peygamberine rağmen, geri kalanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad hoşlarına gitmedi. ‘Sıcakta savaşa çıkmayın’ dediler. De ki: ‘Cehennem ateşi daha sıcaktır! Keşke bilseydiler’.²⁴⁴ “Bedevîlerden, izin almak üzere, özür beyan eden kimseler geldiler. Allah’a ve Peygamberine yalan söyleyenler, özür bile beyan etmeden kaldılar”.²⁴⁵ Bu ayette bunların mazeretlerinin doğru olmadığını,

²⁴¹ el-İsra 17/15.

²⁴² Muberrred, *el-Kâmil*, c.3, s. 1215–1216; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretu Resaili'l-Arab fi Usuri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty. ss. 91-93.

²⁴³ en-Nisa 4/ 97.

²⁴⁴ et-Tevbe 9/81.

²⁴⁵ et-Tevbe 9/ 90.

Rasulüne haber veren Allah, ayetin sonunda buyurmuştur ki : “Onlardan kâfir olanlar can yakıcı azaba uğrayacaktır”. İşte onların isimlerini ve alametlerini gör.

Çocukların işine gelince... Ey Necde! Unutma ki, Allah’ın elçisi Nuh, Allah’ı senden ve benden iyi bilirdi. Bu konudaki Allah’ın buyruğunu biliyorsun. Nuh suresinin 26-27. ayetlerinde: “Ve Hz. Nuh: ‘Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden dolaşan bir kimse bırakma.’ dedi. Muhakkak ki eğer Sen, onları (yeryüzünde) bırakırsan, Senin kullarını dalâlete düşürürler ve facir kâfirden başka (evlât) doğurmazlar”. Burada “küfür”le isimlendirilen çocuklardır; hem de doğmadan önce ... Nuh kavminin çocukları doğmazdan önce kâfir olur, biz bu hükmü kendi kavmimiz hakkında söyleyemez miyiz? Keza Cenabı Allah şöyle buyuruyor: “(Ey Mekke putperestleri) Sizin inkârcılarınız bunlardan daha mı üstündür? Yoksa Kitaplarda size sorumluluk belgesi mi var”.²⁴⁶ İşte bunlar Arap müşrikleri gibidir. Onlardan cizye kabul etmeyiz. Bizimle onların arasında ya İslam’ı kabul etmek ya da kılıç vardır.

Bize muhalif olanların emanetlerini helal sayma işine gelince.. Allah bize, onların kanlarını helal kıldığı gibi, mallarını da helal kılmıştır. Böylece kanları tam anlamıyla helal, malları da Müslümanlar için fey²⁴⁷ dir. Allah’tan sakın ve kendine dön. Çünkü senin için tek mazeret kapısı tevbedir”.²⁴⁸

Nafi b. Ezrak, Mekke’de bulunan Abdullah b. Zübeyr’e mektup yazarak kendi görüşüne katılmaya davet etti.²⁴⁹ Aynı şekilde Basra’da bulunan el-Muhakkimetu’l-Ûlâ grubuna da bir mektup yazmış ve şunları söylemiştir: “Besmeden sonra ... “Allah dini size seçti, siz de ancak O’na teslim olmuş olarak can verin ...”²⁵⁰ Allah’a and olsun, biliyorsunuz ki şeriat de, din de tektir. Buna rağmen zulmü, gece-gündüz, göre göre kafirlerin ortasında oturmak niye, Allah sizleri cihada çağır-
mış ve buyurmuştur ki: “... Toplu olarak sizinle savaşan putperestlerle siz de toplu olarak savaşın ...”²⁵¹ Herhalde sizin için de, herhangi bir durumda bir mazeret kapısı

²⁴⁶ el-Kamer 54/ 43.

²⁴⁷ Fey, sözlükte “geri dönmek” demektir. Terim olarak ise, savaş edilen kişilerden savaş olmak sızın alınan şeydir. Yani cizye ve haraç gibi barış yoluyla alınan mallardır. Fey Resulullah’a ait olup onda dilediği gibi tasarrufta bulunurdu. Resulullahtan sonra ise fey Müslüman cemaatin olur. Genel olarak Müslümanların menfaatleri olan alanda harcanır. Allahın resulü ile Müslüman devlet başkanları arasındaki fark; Devlet başkanları halkın manevi gücü ile zafere ulaşırken, Resulullah zafere, Allah’ın ona ihsan etmiş olduğu güç ile ulaşır. Bkz. Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Ahmet Efe ve diğ., red. Hamdi Arslan). İstanbul: Risale Yayınları, 1990, c. 8, ss. 214-215.

²⁴⁸ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, ss. 1216-1218.

²⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, c. 7, s. 145; Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, ss. 1218-1219.

²⁵⁰ el-Bakara 2/132.

²⁵¹ et-Tevbe 9/36.

açmadı. Çünkü buyurdu ki: “isteyen istemeyen hepiniz savaşa çıkın...”²⁵² Allah, ancak düşkünlere, hastalara, verecek bir şey bulamayanlara ve kalması bir sebebe bağlı olanlara mazeret tanımıştır. Bununla birlikte cihad edenleri onlara üstün tutmuştur.²⁵³

İbn Ezrâk'ın bu mektubunu Basra'ya geldiği zaman ilk önce Abdullah b. Saffar okur. Daha sonra da mektubu Abdullah b. İbâd okur. Fakat halkın ayrılıp gitmesinden çekinerek saklamak isterse de Abdullah b. İbâd, mektubu okuduktan sonra "Allah, Nâfî b. el-Ezrak'ın doğru söylediğini kabul eden her görüşü kahretsin!" deyip, aralarında buldukları kavmin müşrik olmadığı için durumlarının, müşriklerin arasındaki Hz. Peygamber'in durumu ile kıyaslanamayacağını, aralarında yaşadıkları insanların müşrik olmayıp sadece nimet ve hükümlerde kâfir (*Kuffârun bi'n-Niâm* ve *'l-Ahkâm*) olduklarını, bu sebepten kanları ve savaş sırasındaki mallarının dışında kalanların kendilerine helâl olmadığını söyler. Bunun üzerine İbn Saffâr da, sen kısalttığın, İbn Ezrâk da aşırı gittiği için Allah her ikinizden uzak tutsun, deyip etrafındakilerle başını alıp gider.²⁵⁴ Böylece 65/684 yılında el-Muhakkimetu'1-Ûlâ denilen ilk Hâricîlerden kurucularının adlarına izafeten Ezrâkiyye, Necdiyye, Sufriyye ve İbâdiyye olmak üzere dört ana fırka doğmuş olur.²⁵⁵ Bu firkalar zamanla pek çok küçük kollara da ayrılmış ve İbadiyye hariç, diğerleri tarihin sayfaları arasında kaybolup gitmiştir.²⁵⁶

3. Başlıca Hâricî Firkalar

Mezhepler Tarihi alanında ilk dönem eser veren müellifler, birçok mezhep için olduğu gibi, Hâricî firkalarının sayısı hakkında da farklı rakam ve isimler vermişlerdir. Sadece sayı ve isimlendirmede değil; aynı zamanda, müelliflerin, Hâricî firkalarını sıralarken değişik fırka ve alt fırka sıralamasına tabi tuttuklarını görmekteyiz. Bu bağlamda bir fırka, bir müellif tarafından ana fırka olarak ele alınırken diğer müellif tarafında ya tâli fırka olarak ele alınır ya da hiç zikredilmez.

Bazı Mezhepler tarihi yazarları, Müslümanların 73 fırkaya ayrılacağını ifade eden hadise²⁵⁷ dayanarak belirtilen sayıyı tutturabilmek için birçok yapay fırka icat etmeyi tercih etmişlerdir. Bu hadisi sahih kabul edip, 73 sayısını tutturma gayretiyle

²⁵² et-Tevbe 9/41.

²⁵³ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, ss. 1219–1220.

²⁵⁴ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s.1220.

²⁵⁵ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1220.

²⁵⁶ Fıçlalı, *İbadiye' nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 81.

²⁵⁷ Tirmizi, İman 18; İbn Mace, Fiten,17; Ahmed b. Hanbel, III, 25.

eser kaleme alan müellifler, bazı tutarsızlıklara düşmekten kurtulamamışlardır. Yine bazı araştırmacılar hadiste geçen 73 rakamının net bir sayı değil de çokluk ifade etme maksatlı olduğunu kabul etmektedir.²⁵⁸

Hâricîleri fırkalara ayırırken yaşanan zorluk, belirlenmesi gereken ölçütlerdedir. Yani fırkalara ayırmada hareket noktasının neresi olacağıdır. Hâricîleri eylemlerine göre mi yoksa görüşlerine göre mi tasnif etmeliyiz. Görüşlerine göre tasnif etmeyi tercih edecek olursak siyasi görüşlerine göre mi, yoksa fikhî, itikâdî görüşlerine göre mi tasnif etmeliyiz. Geç dönem Mezhepler tarihi araştırmacıları mezhepleri fikhî, itikadî ve siyasî olarak ele alırken, Hâricîleri siyasi oluşum içinde zikretmişlerdir. Oysa bilinen bir gerçek var ki Hâricîler sadece itikadî ve siyasî alanda değil dinin değişik alanlarında da görüş serdetmişlerdir. Bu yüzden Hâricîlerin sadece siyasî değil; fikhî ve kelimî konularda da önemli görüşler ortaya koymuş olmaları, onların belirli bir alana kategorize edilmelerine engel olarak görülmektedir. Yine Hâricîlerin sınıflandırılmasına getirilen yorumlardan biri de onların ilk ortaya çıkışlarının siyasî olduğu, daha sonra kurumsallaşarak dînî bir hüviyete büründüğü şeklindedir.

Bu çerçevede Hâricîleri eylemlerine göre tasnif edenler, uyguladıkları politikaları esas almışlardır. Bazı Hâricî fırkaların zihinlerindeki katı İslam yorumlarına göre eylem gerçekleştirmeleri, bazı fırkaların diğer Hâricî fırkalara göre daha mutedil görüşleri benimseyip bu görüşleri doğrultusunda eylem gerçekleştirmeleri onların farklı bir sınıflandırılmaya tabi tutulmalarını zorunlu kılmıştır. Siyasi görüşleri ve bu görüşlere bağlı eylemleriyle ilgili olarak Hâricîleri son dönem Mezhepler Tarihi araştırmacıları Hâricîleri radikal/aşırı Hâricîler ve ılımlı Hâricîler olarak iki ana gruba ayırma yolunu tercih etmişlerdir.²⁵⁹

Bu tartışmaların dışında kalmayı düşünerek, çalışmamızda ilk dönem Mezhepler Tarihi müverrihlerinin Hâricî fırkaları ve bu fırkalara ait tâli kollarını, eserleri temel alarak, ayrı ayrı vereceğiz. Fırkaların görüş ve temsilcilerini yazmak çalışmamızın sınırlarını zorlayacağı düşüncesiyle sadece fırka isimlerini ve sıralamasını vermekle yetineceğiz.

²⁵⁸ Adnan Demircan, *Hâricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2000, s. 118; Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *UÜİFD*, c. 14, Sayı:2, ss.156–157.

²⁵⁹ Demircan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, s. 126; Yıldız, “Harici Düşüncesinin Gelişimi”, *OMÜİFD*, XI, Samsun,1999, ss. 265–266.

Sünnî makâlât geleneğinin ilk temsilcisi olan *Ebü'l Hasan el-Eş'arî* (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn* adlı eserinde Hâricîleri 9 ana fırka halinde ele alır. Eş'arî'nin Hâricîleri ele alışı şu şekildedir. 1. Ezârika, 2. Necdiyye. Necdiyye'yi Ataviyye ve Fudeykiyye olarak ikiye ayırır. 3. Acârîde. Acârîde'nin de Ataviyye'den ayrıldığını söyleyerek, Abdülkerim b. Acred'in taraftarları olan Acârîde'yi 15 alt fırkaya ayırır. Bunlardan birincisi; “çocuğun buluş çağına geldiği zaman İslâm'a davet edilmesi gerektiğini, İslâm'ı kabul edinceye ve kendisini İslâm'la vasıflandırınca kadar çocuğa dokunulmaması gerektiğini iddia ettiğini söylediği” isimsiz bir fırka. Diğerleri: Meymûniyye, Halefiyye, Hamziyye, Şua'ybiyye. (Şua'ybiyyenin tâli fırkası olarak ta Ma'lumiyye ve Mechuliyye'yi zikretmiştir.) Saltiyye, Se'alibe. (Sea'libe'nin tâli fırkası olarak Ahnesiyye, Ma'bediyye, Şeybâniyye, Rûşeydiyye (Ûşriyye), Mükremiyye'yi ele almıştır. 4. Sufriyye, 5. İbâdiyye. İbâdiyye'nin tali fırkası olarak Hafsiyye, Yezidiyye, Harisiyye, Ashabu-t Taât'i ele almıştır. İbadiyyenin birtakım konulardaki farklı algılarını da isim vermeden farklı görüş olarak zikretmektedir. 6. Fırka olarak Beyhesiyye'yi zikreder. Beyhesiyye'yi; Avfiyye, Ashâbu's-Suâl, Ashâbu't-Tefsir olarak 3 alt fırkada olarak alır. 7. Fazliyye, 8. Râci'a 9. Şebîbiyye.²⁶⁰

Sünnî makâlât geleneğinin Eş'arî'den sonraki temsilcisi olan *Ebü'l-Hüseyn el-Malâtî* (377/987) *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida*, adlı eserinde Hâricî fırkaları 10 başlık altında ele almıştır. Bunlar: 1-Muhakkime, 2- Ezârika, 3- Ashab-u Şebîb el Hâricî, 4- Necdiyye, 5- İbadiyye, 6- Sufriyye, 7- Harûriyye, 8- Hamziyye, 9- Süleydiyye, 10- Büyük ve küçük günah işleyenleri tekfir eden – isimsiz- bir fırka.²⁶¹

Eserini 73 Fırka hadisine göre tasnif ederek Sünnî makâlât geleneğine damgasını vuran *Abdulkâhir el- Bağdâdî* (429/1038), *El- Fark beyne'l-Fırak* isimli eserinde, Hâricî fırkaları 7 ana başlık altında ele almıştır. 1- Muhakkimetu'l-Ûlâ, 2- Ezârika, 3- Necedât, 4- Sufriyye, 5- Acârîde. Bağdâdî, Acârîde'yi; Hâzımıyye, Şu'aybiyye, Halfiyye (Halefiyye), Ma'lumiyye-Mechûliyye. Saltiyye, Hamziyye, Se'alibe olarak 8 alt başlık halinde vermektedir. Acârîdenin tâli fırkası olarak kabul ettiği Se'alibe'yi de; Ma'bediyye, Ahnesiyye, Şeybâniyye, Rûşeydiyye, Mukremiyye ve Se'alibe'nin imametini ileri sürenler olarak 6 alt başlık halinde vermektedir. 6-

²⁶⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*, thk. Muhammed M. Abdülhamid, Kahire : Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1369/1950. c. 1, ss. 156-196.

²⁶¹ Malâtî, *et-Tenbih ve' r-Red*, ss. 38-43.

İbadiyye. İbadiyye'nin tâli fırkası olarak Hafsiyye, Hârisiyye ve Ashabu Taat'ı zikretmiştir. Bağdâdî ayrıca bu konu başlığı altında İbrahimiyye, Meymuniyye, Vâkıfa ve Beyhesiyye olarak adlandırılan görüşlerden de bahseder. Beyhesiyye'nin ikiye ayrıldığını, Avfiyye'nin bu iki koldan biri olduğunu kaydeder. Hâricîlerin 7. grubu olarak Şebîbiyye'yi ele alır.²⁶²

Ebu'l-Muzaffer İsferyînî (471/1078) ise, *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyizu'l-Fırkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, adlı eserinde Hâricîlerin 7 ana fırka olduğunu zikreder.²⁶³ Ancak konuyu alt fırkaları ile ele alırken bu sayı yirminin üzerine çıkar. Eserde Hâricî fırkalar şu şekilde sıralanır:

1- el-Muhakkimet'ul Ūlâ, 2-Ezârîka 3-Necedât. Necedât'ın üç fırkaya ayrıldığını kaydeder. Birinci grup olarak Necadât'ı kaydederken ikinci grup olarak Atiyye el Esved el Hanefî'ye tabi olanlara Ataviyye denildiğini zikreder. Üçüncü olarak da Ebû Fudeyk'e tabi olan diğer grubu kaydeder. 4-Sufriyye, Bunun içinde kişinin küfre düşmesi hususunda iki farklı görüşe sahip olan iki gruptan bahseder. 5-Acârîde. Bu grubu, Hazımiyye, Şua'ybiyye, Halfiyye, Ma'lumiyye ya da Meçhuliyye, Saltiyye, Hamziyye, Sa'lebiyye, Ma'bediyye, Ahnesiyye, Şeybaniyye, Mukremiyye olarak 11 alt fırkaya ayırır. 6- İbâdiyye'yi, Hafsiyye, Harise, Ashabı Taat olarak üç alt başlıkta zikreder. Bu üç grubu zikrettikten sonra ortaya çıkan Beyhesiyye adında bir gruptan daha bahseder. 7- Şebibiyye'yi de zikrederek Hâricî fırkaları bitirir.²⁶⁴

Görüldüğü gibi konunun başında “20 fırkaya ayrılır” şekilde zikrettiği Hâricî fırkaları 7 ana başlık halinde ele alırken alt başlıklar altında zikrettikleriyle beraber fırkaların sayısı yirminin üstündedir.

Sünnî geleneğin önemli isimlerinden olan *Şehristânî* (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*'de Hâricî fırkaları 8 ana başlık altında ele almıştır. Ana başlık halinde fırkaları sıralarken aynı başlık altında alt kollarını da zikretmiştir. 1- Muhakkimetu'l-Ūlâ, 2- Ezârîka 3- Necedât 4- Beyhesîyye: Beyhesiyye'nin alt kolu olarak Avfiyye'yi alarak, Avfiyye'nin ismini vermediği iki gruba ayrıldığını ifade etmiştir. 5- Acârîde: Saltiyye, Meymûniyye, Hamziyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Şuaybiyye, Hâzimiyye olarak yedi fırkaya ayırmaktadır. 6. Se'âlîbe: Ahnesiyye, Ma'bediyye, Ruşeydiyye, Şeybâniye, Mukremiyye, Ma'lûmiyye ve Mechûliyye, Bid'iyye olarak 7

²⁶² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, ss. 46-67.

²⁶³ İsferyînî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 45.

²⁶⁴ İsferyînî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, ss. 45-62.

alt fırkaya ayırmaktadır. 7-İbâdiyye. Hafsiyye, Hârisiyye ve Yezîdiyye olarak 3 tali kola ayırmıştır. 8- Sufîyye-i Ziyâdiyye.

Şehristânî, ayrıca Hâricîler arasında Salih b. Müserrih'in taraftarlarından oluşan bir fırka daha bulunduğunu ifade ederek, bununla birlikte bu fırkanın diğerlerinden ayrı olarak ele alınabilecek görüşlerinin nakledilmediğini ifade etmektedir.²⁶⁵

Fahreddîn Râzi (606/1210) ise ele aldığı fırkalar hakkında kısa ve öz bilgilere yer verdiği *İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* adlı eserinde Hâricî fırkaları 21 başlık halinde sıralamıştır.

Bunlar: 1- el-Muhakkime, 2-Ezârîka, 3-Necedât, 4-Beyhesiyye, 5-Acârîde, 6-Saltıyye, 7-Meymûniyye, 8-Hamziyye, 9-Halefiyye, 10-Etrâfiyye, 11-Şua'biyye, 12-Hâzimiyye, 13-Sa'lebiyye, 14-Ahnesiyye, 15-Ma'bediyye, 16-Reşîdiyye/Ruşeydiyye, 17-Mükerremiyye/ Mükremiyye, 18-Ma'lûmiyye ve Mechûliyye, 19-İbâdiyye, 20-Asfariyye, 21- Hafsiyye.²⁶⁶

²⁶⁵ Şehristânî, *el-Milel*, ss. 137–160.

²⁶⁶ Fahreddin er-Râzî, *İtikâdatu Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982, ss.51-66.

II. BÖLÜM

NECEDÂT'IN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1. Necde b. Âmir'in Doğduğu ve Yetiştığı Ortam

Necde b. Âmir b. Abdullah b. Sa'd el-Hanefî (72/691)'nin doğduğu yer hakkında kaynaklarda kesin bilgi olmamakla birlikte, Yemame'de doğduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁷ Doğum tarihini Belâzûrî, *Ensâbul Eşraf*'da dolaylı şekilde 36/656-657 olarak verir.²⁶⁸ Doğum tarihiyle ilgili rivayeti doğru kabul edecek olursak, çocukluk döneminin, Müslüman dünyanın ilk ciddi çalkantılarını yaşadığı, Hz Ali'nin hilafetinin ilk yıllarına denk geldiğini söyleyebiliriz. Çocukluk dönemiyle ilgili bula-bildiğimiz tek bilgi, arkadaşı Nâfi b. el-Ezrâk ile Mekke'de Abdullah b. Abbas'ın derslerine devam ettiği şeklindedir.²⁶⁹

Bazı araştırmacılar, “Necde'nin sahip olduğu Hanefî ya da Harûrî nisbelerinden dolayı Hanife kabilesine mensub olduğunu ve ilk Hâricî hareketlerine katılmış olduğunu ifade etmektedirler.²⁷⁰ Onun, Benî Hanife kabilesine mensubiyeti “Hanefî” nisbesiyle ifade edilebilse bile Necde'nin yaşı dikkate alınarak “Harûrî” nisbesini, ilk Hâricî hareketlerine katılmış olmasıyla açıklamak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte “Harûrî” nisbesini ilk harici hareketlerine katılmış olanların görüşlerine sahip olmasıyla açıklamak daha isabetli bir tespit olacaktır.

Üçüncü Halife Hz Osman'ın Mısır, Kûfe, ve Basra'dan gelen asilerce evinin muhasara edilip şehid edilişinden sonra, hilafet görevini Hz. Ali üstlenmişti. Hz. Ali'nin hilafeti kabullenışı, toplumda sorunların derhal çözümü yönünde beklenti oluşturdu. Bir taraftan, şahsi menfaat beklentisiyle izah edilebilse bile, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in başını çektiği ve yönlendirmeleriyle Müminlerin Annesi vasfını taşıyan Hz. Aişe'yi de saflarına çekerek, binlerce müslümanın kanının akıtılmasıyla so-

²⁶⁷ Mustafa Öz, “Necde b. Âmir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, .XXXII, 2006, s.484.

²⁶⁸ Belâzûrî *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 143.

²⁶⁹ Öz, “Necde b. Âmir”, s. 484.

²⁷⁰ Bkz., Öz, “Necde b. Âmir”, s. 484.

nuçlanan Cemel Savaşı yaşandı. Daha Cemel Savaşı'nın şoku atlatılmadan, diğer taraftan, Şam valisi Muaviye'nin, "Emirül Müminîn" olarak geniş kitleden biat almış olan Hz. Ali'ye biat etmemekte direnmesi, onbinlerce müslümanın kanının akıtıldığı Sıffin Savaşı ile neticelendi. Cemel ve Sıffin savaşları, bir vakıa olarak savaşların, tarihin hiç bir döneminde uzun vadede sorun çözmediği, aksine yeni sorunlara milat oluşturduğu gerçeğini bir kez daha teyid ediyordu. Zira yaşananlar, İslam tarihinde siyasî, kelimî ve fikhî tartışmaların fitilini ateşleyecekti.

Kur'an'ın hakemliğine davet edilen topluluktaki bir kitlenin, hakemlik talebi karşısındaki tutarsız tavrı, İslam dünyasında yepyeni bir grubun ve bunun doğal sonucu olarak yepyeni düşünce sistemlerinin doğmasına sebep oldu. Başta tarih kitapları olmak üzere Milel-Nihal türündeki (Makâle) eserlerin yazılmasına sebep olan ve büyük kelimî tartışmaların fitilinin ateşlendiği bu dönem, şüphesiz büyük öneme haizdir.

Bu dönem sadece bu olayların yaşandığı bir dönem değildir. Aynı zamanda Halifeye ve devlet otoritesine karşı sadece siyasi hesapla değil, dini gerekçelerle isyan edildiği bir dönemdir. Bu dönem, Hz Osman'a sünneti değiştirdiği veya terk ettiği gerekçesiyle yakıştırılan "günahkâr" sıfatına ek olarak, sonraki halifenin tahkimdeki tavrı neticesi, "kâfir" sıfatıyla sıfatlandırıldığı bir dönemdir. Hz Ömer'in öldürülmesiyle başlayan, halifelerin şehid edilerek sorunları çözüme kavuşturulmasını amaçlayan malum zihniyetin, varlığını Hz Osman'ın katledilmesiyle devam ettirdiği, nihayet Hz Ali'yi de planlı bir suikast sonrası ortadan kaldırmayı başardıkları bir dönemdir (40/661) . Müslüman kanının Müslümanlarca, sadece Cemel ve Sıffin'de değil; Harûra, Nehrevan, Basra, Kûfe, Medine, Mekke dahası Kerbela'da akıtıldığı bir dönemdir.

Tartışmalı da olsa bir şekilde hilafet makamını ele geçiren Muaviye b. Ebî Süfyan (41-60/661-680), hilafeti elde etmenin zorluğu hususunda yaşananlardan ders çıkararak, daha hayattayken oğlu Yezid b. Muaviye'yi veliahd tayin etmiş ve hilafetin saltanata dönüşmesinin kapısını aralamıştı. Böylece Emevî sülalesinin halktan kopuk uygulamalarına bir yenisi daha eklenmiş oluyordu. Muaviye'nin ölümünden sonra veliahd Yezid, hilafet makamına geçmişti. Ancak Muaviye'nin öngörüsü isabet bulmamış, yeni halifenin saraydaki kişisel yaşam biçimine ek olarak makamı elde ediş tarzı, Müslümanlar arasında yeni halifeye karşı genel bir hoşnutsuzluğun belirmesine neden olmuştu.

Yezid dönemi (60-64/680-684) siyasi otoritenin, devletin başına bela olarak gördüğü Hâricîlere karşı acımasız uygulamaların yaşandığı dönem oldu. Yezid, her şeyden önce Hâricîlere karşı babasının izlediği politikayı aynen devam ettirdi.²⁷¹ O, babasının siyasi dehasına sahip biri değildi. Babası, birçok sorunu karşısındakilerle müzakere yoluyla, ya da muhalif gördüğü kimseye makam, mevki, mal vaadiyle halletme yolunu seçerken, Yezid benzer sorunları güçle aşmayı tercih etmişti. Medine'nin yakılması, Mekke'nin muhasarası, Kâbe'nin taşlanıp yıkılması, Hz Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi Yezid döneminin uygulamalarıdır.

Yezid döneminde, siyasi havanın etkisiyle, Arap yarımadasında iki başlı yönetim görüldü. Bunlardan biri olan Mekke merkezli hareketin lideri Abdullah b. Zübeyr idi. Zira Abdullah b. Zübeyr, Muaviye'nin Yezid'e biat davetine icabet etmeyen birkaç kişiden biriydi. Bir taraftan son derece dindar bir kişi oluşu, diğer taraftan Emevî yönetimine karşı tepki göstermesi onu doğal bir lider yaptı. Yezid döneminde biate zorlanmış, hareketinin merkezi Mekke kuşatılmış, Müslümanların kiblesi Kâbe taşta tutulmuş, dahası yakılmıştı.

Abdullah b. Zübeyr'in bu zor durumuna destek verenler arasında, kaynaklarda adına ilk kez rastlayacağımız, Necde b. Âmir de bulunmaktadır. Kâbeyi savunmak için Abdullah b. Zübeyr'e destek veren Necde'nin, Abdullah b. Zübeyr'in fikri yapısını çözmeye yönelik sorduğu sorulara olumsuz cevap alması sonrasında, kendi düşüncesindekilerle Mekke'yi terk ederek Yemâme'ye gittiği görülmektedir.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız gelişmeler ışığında O, artık tarih kitaplarının kendisinden bahsedeceği önemli bir şahsiyettir ve O'nu lider olarak ortaya çıkaracak olan şartlar hazırlanmıştır.

Yezid'in ölümünden sonra, kısa bir süre de olsa hilafet, Muaviye b. Yezid'e geçer (63/684). Muaviye b. Yezid'in kısa süreli iktidarı sonrası Emevî yönetimi kanat değiştirir ve Mervan b. Hakem halife olur (64-65/684-685). Mervan b. Hakem'den sonra hilafeti Abdulmelik b. Mervan devralmıştır (65-86/685-705).

Mervan b. Hakem ve Abdulmelik b. Mervan dönemleri Necde b. Âmir'in hareketini ciddi anlamda şekillendirip olgunlaştırdığı dönemlerdir. Necde b. Âmir, bir taraftan Emevîlerle mücadele ederken diğer taraftan, bir zamanlar imdadına koştuğu Abdullah b. Zübeyr yönetimiyle de mücadele etmiştir. Ancak bütün bu olumsuz

²⁷¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 219-220.

hava devam ederken Necde, hem Abdullah b. Zübeyr, hem de Abdulmelik b. Mervan ile ilişkilerini lider pozisyonunda devam ettirmiştir. Hicri 66 yılında gerçekleştirdiği hac görevi esnasında Abdullah b Zübeyr ile herkesin kendi adamlarına imamlık yapması ve tarafların birbirlerine saldırmaması konusunda anlaşmışlardı.²⁷²

Yine onun merkezi otorite tarafından tanındığını gösteren değişik kayıtlar mevcuttur. Necde'nin Abdulmelik b. Mervan ile yazışmada bulunduğu, Abdulmelik b. Mervan'ın Necde'yi affetmeyi düşündüğü ve Necde'nin adamlarıyla arasının açılma nedenlerinden biri olan Yemâme bölgesinin valiliğini Necde'ye vermek istediği kaynaklarda geçmektedir. Necde'nin kendi adamları tarafından öldürülmesi endişesiyle saklandığı yerden Abdulmelik b. Mervan'a sığınmayı düşünmesi onun siyasi ağırlığını ortaya koymaktadır.²⁷³

Tüm bu gelişmeler bize, Necde'nin yaşadığı dönemin siyasi yapısı ve bu dönemde Necde'nin pozisyonu hakkında fikir vermektedir. Zor şartlar altında doğan bir hareketi hem Mekke yönetimine, hem de Şam yönetimine muhatap etmeyi başarabilen Necde'nin, yaşının gençliğini de dikkate alacak olursak, kısa sürede oldukça büyük işler başardığını söyleyebiliriz.

Necedât'ı iyi anlayabilmek için öncelikle tepki olarak ortaya çıktığı Ezârika'yı iyi tanımamız gerekir. Yukarıda Necde b. Âmir'in Nafi b. Ezrâk'ın hangi görüşlerine muhalefet ederek ondan ayrıldığını ifade etmiştik. Necedât'ın anlaşılması için Ezârika'nın görüşlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Araştırmamızın ileriki safhalarında Necedât'ın görüşlerini verirken genel Hâricî görüşün yanında yeri geldikçe Ezârika'nın görüşlerini de vereceğiz.

Kaynaklarda Nafi b. el-Ezrâk'ın tarih sahnesine Basra'da çıktığı kaydedilir. Basra Hâricîliğinin ilk kurucusu, Sıffin'den sonra 500 kişilik bir Hâricî topluluğunun basına geçerek Basra'ya giden, Nehrevan'a katılan ve oradan kurtulup tekrar Basra'ya sığınan Mis'ar b. Fedekî et-Temîmi'dir.²⁷⁴ Basra'da Hâricîler tarafından gerçekleştirilen ayaklanmalar, dönemin valileri tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır.²⁷⁵ Sert tepkilere rağmen Hâricîler, Ebû Bilâl Mirdas b. Üdeyye et-Temîmi'nin etrafında toplanarak görüşlerini dillendirmeyi sürdürmüştür. Yaptıkları sebebiyle

²⁷² Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s.263; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 181; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4 s. 22.

²⁷³ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih* c. 4, s. 23; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185.

²⁷⁴ Fığlalı, "Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 264.

²⁷⁵ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1184.

hapse atılan Ebû Bilâl, olumlu davranışları dikkate alınarak affedilmiş, ancak haptiden çıktıktan sonra Basra'dan ayrılarak tekrar ayaklanmış. Bunun üzerine Ubeydullah b Ziyâd emrindeki bir orduyu Ebû Bilâl üzerine sevk eder ve bu ordu onu ve arkadaşlarını Cuma namazlarını kırlarken mescidin içinde kılıçtan geçirir.

Ebû Bilâl Mirdas'ın ölümünden Sonra İbn Ziyad, Hâricîlere çok yüklenince, Nâfi b. Ezrâk, Hâricîlere Yezid'in ordusu ile cihad için Şamlılara karşı çıkan Abdullah b. Zübeyr ile birleşmeyi teklif etmişti. Kabul edilen bu teklif üzerine Nâfi b. Ezrâk 'ın etrafında toplanan²⁷⁶ Hâricîler arasında, daha sonra çeşitli Hâricî fırkalarının kurucuları veya ileri gelenleri arasında olacak kimselerden, Necde b. Âmir el-Hanefî, Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbad, Hanzale b. Beyhes ve arkadaşları bulunuyordu.²⁷⁷ Bazı araştırmacılar Necedât'ın kurucusu Necde b. Âmir'in ilk olarak tarih sahnesine burada çıktığını ifade etmektedir.²⁷⁸

Basra'da kendilerine yapılan baskılardan bunalan Hâricîler Ahvaz'a giderler.²⁷⁹ Bu ayrılma hareketini "huruc" diye adlandırır. Nafi b. el-Ezrak'a göre kendilerine muhalefette bulunup hurûc etmeyenler, kâfirler gibidir; ya İslâm'ı (yani kendi fikirlerini) kabul ederler ya da katledilmeleri gerekir. Bu yüzden onların yerlerinde oturmaları (kuûd) ve takıyye (imâmî gizlemek) yapmaları helâl değildir. Buldukları yer, Dâru'l- Küfr'dür.²⁸⁰

Nafi, bu fikirlerine destek olarak şu âyetleri delil getirir. "Kendilerine, elinizi savaştan çekin, namaz kılın, zekât verin denenleri görmedin mi? Onlara savaş farz kıldığında, içlerinden bir takımı, hemen insanlardan, Allah' tan korkar gibi, hattâ daha çok korkarlar ve: Rabbimiz! Bize savaşı niçin farz kıldın? Bizi yakın bir zamana kadar geciktirseydin ne olurdu!... derler. Ey Muhammed, de ki: Dünya geçimi azdır, Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan için hayırlıdır, size zerre kadar zulmedilmez";²⁸¹ "Ey inananlar! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki, Allah, sevdiği ve onların O'nu sevdiği inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihat eden, yerinin yermesinden korkmayan bir millet getirir."²⁸²

²⁷⁶ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1205.

²⁷⁷ Fıglalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı", s. 267.

²⁷⁸ Muhammed Hamza, *Neş'etü'l-fıraki'l-İslamiyye*, Dimaşk: Dâru Kuteybe, 2005, s. 39.

²⁷⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 118; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 145.

²⁸⁰ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1205; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 145.

²⁸¹ en-Nuh 71/ 26-27.

²⁸² el-Mâide 5/54.

Nâfi b. el-Ezrak'a göre, muhaliflerin buldukları yerler küfür diyarı olduğundan dolayı muhaliflerin kadın ve çocuklarının öldürülmeleri de helâldir.²⁸³ Nâfi bu konuda Nuh suresinin 26. ve 27. nci ayetlerini delil gösterir: Nuh dedi: "Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden bir tek kimse dahi bırakma!"; "Çünkü onları bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar ve hep kötü ve kızıl kâfir(insanlar) doğururlar." Nâfi'ye göre bu ayetlerde kâfir olarak nitelenenler çocuklardır; hem de doğmadan önce böyle isimlendirilmişlerdir. Nâfi, bu ayetlere dayanarak Nûh kavminin çocuklarının doğmadan önce kâfir olmasının kendi kavmi için de geçerli olduğunu söyler.

Nâfi'nin ileri sürdüğü görüşlerden birisi de, muhalifleri müşrik olduğuna göre emanetlerinin geri verilmemesi gerektiğidir.²⁸⁴ Dolayısıyla Nâfi'ye göre muhaliflerin kanları helâl olduğu gibi, malları da helâldir. Yani kanları bütünüyle helâl, malları da Müslümanlar için fey dir.²⁸⁵

Bir lider olarak ortaya çıktığını gördüğümüz Nâfi b. Ezrâk, altyapısına güvenerek bir hareketi yönetiyordu. Nâfi b. Ezrâk hakkında dini bilimler konusunda yetkin, fıkıh alanında müceddid olduğu şeklinde bilgiler vardır.²⁸⁶

Nâfi b. el-Ezrak'ın görüşleri ve bu görüşlere bağlı olarak uyguladığı bu şiddet politikası Basra halkının gözünü korkutmuştu.²⁸⁷ Zira Nâfi b. Ezrak, Ahvaz mevkiindeki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Basra'yı ele geçirmek üzere harekete geçmişti. Basralılar Ezârîka'ya karşı Ahnef b. Kays'ın etrafında toplanmayı tercih ettiler. Ahnef b. Kays, Basra halkının liderlik teklifini kabul etmedi. Basra halkı Ahnef b. Kays'tan olumsuz yanıt alınca Ezârîka ile mücadele etmesi için Müslim b. Ubeys'i seçtiler.²⁸⁸

Nâfi b. el-Ezrâk'ın önderliğinde Hâricîler Ahvaz ile İran (Fars) ve Kirman topraklarının ötesindeki yerleri ele geçirmiş ve bu toprakların haraçlarını toplamışlardı.²⁸⁹ Nâfi b. Ezrak komutasındaki savaşçılar arasında Abdullah b. el-Mâhûz, kardeşleri Osman ve Zübeyr, Arar b. Umeyr el-Anberî, Katarî b. el-Fucâe el-Mâzinî, Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkûrî, kardeşi Muharrir b. Hilâl, Sahr b. Habîb et-Temîmî, Sa-

²⁸³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 49; Şehristânî, *el-Milel*, s. 121; Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1205.

²⁸⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 49-50; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 144-147.

²⁸⁵ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1236.

²⁸⁶ Muhammed Rıza Düceylî, *Fırkatu'l-Ezarika*, Necef: Matbaatü'n-Nu'man, 1973, s. 67.

²⁸⁷ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 148.

²⁸⁸ Demircan, *Haricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 166.

²⁸⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 51.

lih b. Mihrak el-Abedî, Abdu Rabbih el-Kebîr ve Abdu Rabbih es-Sağîr bulunuyordu. Nâfi'nin görüşünde olan savaşçı ve taraftarların sayısı yirmi bini buluyordu.²⁹⁰

O sıralarda Abdullah b. ez-Zübeyr'in emrinde olan Abdullah b. el-Hâris el-Huzâî Ezârika üzerine Müslim b. Ubeys ile birlikte bir ordu gönderdi. Nâfi b. Ezrak ise Ahvaz seherine dört fersah uzakta olan "Dûlab" mevkiine kadar geri çekilmişti. İki taraf 65/684'te karşılaştı ve yapılan çarpışmanın sonunda Muslim b.Ubeys ve Nafi b. el-Ezrak öldü (65/685).²⁹¹ Savaş, Nâfi'nin ölümünden sonra yaklaşık iki ay daha devam etti.

Nâfi b. Ezrâk'tan sonra Ezârika'nın liderliğine Nâfi b. Ezrak'ın bizzat halife atadığı Ubeydullah b. Beşir b. Mâhûz et-Temîmî(66/686) geçti.²⁹² Ubeydullah b. Beşir b. Mâhûz'un ölümünden sonra Ezârikanın liderliğine Zübeyr b. Ali b. Mâhûz et-Temîmî(68/687-688) geçmiş ve ona biat edilmişti. Ardından Katarî b. el-Fücae el-Mâzinî et-Temîmî (79/698) Ezârika'nın liderliğini üstlendi.²⁹³ Katarî b. el-Fücae, yaklaşık 20 yıl Ezârika'ya liderlik yapmış ve bu dönemde Ezârika, Nâfi b. Ezrâk dönemindeki gücüne yeniden kavuşmuştu.²⁹⁴ Katarî, Emevi kuvvetleri tarafından Taberistan dağlarında yapılan savaşta öldürülmüştür(79/608).²⁹⁵

2. Necde b. Âmir'in Yaşamı

Necde b. Âmir b. Abdullah, Hanîfeoğulları'na mensuptur.²⁹⁶ Şehristânî Necde b. Âmir'e Âsım da denildiğini ifade eder.²⁹⁷ Belâzurî *Ensâbul Eşraf* adlı eserinde Necde b. Âmir'in künyesini, Necde b. Âmir b. Abdullah b. Seyyâr b. Mutarrah b. Rebia b. el-Hâris b. Abdil Hâris b. Adiy b. Huzeyfe olarak verir.²⁹⁸ Müberred, el-Kâmil'de "Uveymir" olarak zikretmektedir.²⁹⁹ Fahreddin Râzi ise Necde'nin künyesini, Necde b. Âmir en-Naha'î olarak vermektedir.³⁰⁰ Malâtî ve İbn Teymiyye "el-Harûrî" olarak zikretmektedir.³⁰¹

²⁹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak* s. 51.

²⁹¹ Dîneverî, *Ahbaru' t-Tival*, s. 269; Muberred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1221-1224.

²⁹² Muberred, *el-Kâmil*, c. 3, ss. 1245-1246.

²⁹³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 51.

²⁹⁴ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 202-203.

²⁹⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 52.

²⁹⁶ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 162; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 52.

²⁹⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 122.

²⁹⁸ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 173.

²⁹⁹ Muberred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1102.

³⁰⁰ Râzi, *İtikâdât*, s. 47.

³⁰¹ İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986, c.5 s. 247; Malâtî *et-Tenbîh ve'r-Red*, s. 42.

Belâzurî'nin Ensâbul Eşraf'da Ebû Tâlût'un Necde'ye beyat ettiği tarihi 66 olarak kaydetmesi ve o sıralar Necde b. Âmir'in 30 yaşında olduğunu ifade etmesine bakacak olursak doğum tarihini Hicri 36 olarak alabiliriz. Dolayısıyla doğum tarihi Hz Ali'nin hilafetinin ilk yıllarına denk gelir.

Klasik kaynaklarda Necde b. Âmir'in tarih sahnesine çıktığı yer Mekke'dir. Mekke merkezli hareketin lideri Abdullah b. Zübeyr, Hicaz, Yemen ve Irak bölgesinde büyük bir kitlenin bey'atını almış ve bu bölgenin Emirü'l-Mü'minin'i olduğunu ilan etmişti. Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de Emirü'l-Mü'minin olarak bey'at alıp hakimiyet kurduğu beldelere vali ataması, Arap yarımadasında birden çok hakimiyet sahasının ortaya çıkmasına neden oldu. Yezîd, hilafeti devralınca ilk iş olarak, bölgede çok başlılığa son vermek, kendisine beyat etmeyen Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kadırmak için Mekke'ye bir ordu göndermişti.³⁰² Necde b. Âmir'in de içinde bulunduğu Hâricîlerden bir grup meseleleri değerlendirmek, Emevîlerin Mekke kuşatmasında Kabeyi savunmak için Abdullah b. Zübeyr'in yanına, Mekke'ye gitmiş ve Abdullah b. Zübeyr ile görüşmüştü. Mekke muhasarasında Kabe'yi savunmada Abdullah b. Zübeyr'e yardımcı olan bu grup, kuşatma kaldırıldıktan sonra Abdullah b. Zübeyr ile tekrar görüşerek İbn Zübeyr'den, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerini sorup ondan olumlu cevap alınca Hz. Ali, Hz. Aişe, Hz. Osman, babası Zübeyr ve onun arkadaşı Talha hakkında nasıl düşündüğünü sormuş ve bu arada bu dört sahabiye çok ağır itham ve hakaretlerde bulunmuşlardı.³⁰³ Abdullah b. Zübeyr, bunların hepsini hayırla anıp onların kanaatlerine iştirak etmeyip, bu tutumlarının yanlış olduğunu söyleyince Hâricîler ondan ayrılmış ve bazıları Basra'ya diğerleri de Yemâme'ye gitmişti.³⁰⁴

Bu arada Necde'nin daha önce geldiği yer olan Basra'ya dönüp dönmediği açık değildir.³⁰⁵ Onun Basra'dan değil Yemâme'den ayrıldığı bazı kaynaklarda geçmekle beraber³⁰⁶ aynı zamanda onun Basra'ya gittikten sonra Nafi'den ayrıldığına dair rivayetler de vardır.³⁰⁷ Şehristânî, Necde'nin Nâfi b. el-Ezrak'a katılmak üzere Basra'ya hareket halindeyken, Ebu Füdeyk ve Atıyye b. el-Esved el-Hanefî'nin de aralarında bulunduğu Nâfi b. Ezrak muhalifleri tarafından karşılandığını, bunların

³⁰² Muhammed Hamza, *Neş'etü'l-fıraki'l-İslamiyye*, s. 39.

³⁰³ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 253.

³⁰⁴ Muhammed Hamza, *Neş'etü'l-fıraki'l-İslamiyye*, s. 39.

³⁰⁵ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 29; Latife Bekkay, *Hareketü'l-Havaric Neş'etuha ve Tatavvuruha ila Nihayeti'l-ahdi'l-Ümevi*, Beyrut: Dârü't-Talia, 2001, ss. 168-169.

³⁰⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 122; Eş'arî, *Makâlat*, s. 162.

³⁰⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, ss. 144-173.

Necde'ye Nâfi'nin çıkardığı ihtilafı haber verip, savaşa katılmayanları tekfir ettiğini söyleyerek hep birlikte Necde'ye biat edip onu "Emîru'l-müminîn" olarak isimlendirdiklerini ifade eder.³⁰⁸

Bağdâdî, Necde'nin liderliğe getirilmesini şöyle anlatmaktadır: Nâfi b. Ezrak kendi görüşünde olsalar bile kaadeden uzaklaşmayı ileri sürüp onlara müşrik deyince ve muhaliflerinin çocuklarıyla kadınlarını öldürmeyi helal kılınca, Ebû Füdeyk, Atıyye el-Hanefi, Râşit et-Tavîl, Miklâs Eyyûb el-Ezrak ve onlara uyanlardan oluşan topluluklar ondan ayrıldılar ve Yemâme'ye gittiler. Orada onları Nâfi'nin ordusuna katılmak isteyen Hâricîlerden bir ordu ile Necde b. Âmir karşıladı. Bunlar, oradakilere Nâfi'nin ortaya attığı görüşleri bildirdiler ve onları tekrar Yemâme'ye gönderdiler ve orada Necde b. Âmir'e biat ettiler.³⁰⁹

Necde'nin, Hz Hüseyin'in öldürülüşünden sonra Yemâme'de isyan ettiği, aynı dönemde isyan eden İbn Zübeyr ile görüşmelerde bulunduğu, yaptığı uzun görüşmelere dayanılarak İbn Zübeyr'e biat edeceğinin sanıldığı ifade edilmektedir.³¹⁰ Şehristânî, Necde'nin Nâfi ile aralarındaki ilk tartışmanın Mekke'de İbni Zübeyr ile görüşme sonrası yaşandığını, yaşanan bu ihtilaf sonrası Nâfi b Ezrak'ın Basra'ya, Necde'nin Yemâme'ye gittiğini ifade eder.³¹¹

Necde, Yemâme'ye gittikten sonra oradaki Hâricîler daha önce biat ettikleri Ebû Tâlût'u azlederek Necde'ye biat ettiler.³¹² Ona biat edilmesi şöyle gerçekleşmiştir: Necde'nin, Yemâme'deki ilk icraratı Muaviye'nin Benû Hanife'den alarak el koyduğu Hadârim'e gitmek oldu. Necde Hadarim'e el koyarak burayı adamları arasında paylaştırdı(65/684-5).³¹³ O arazinin köleler tarafından işlenmek üzere kendilerine verilmesinin daha uygun olacağı görüşündeydi³¹⁴ ve bu görüşünü uygulamak suretiyle adamlarının savaş dışında başka meşgalelerle vakit geçirmelerine engel oluyordu.

Necde'nin göz dolduran bir diğer icraatı Bahreyn veya Basra'dan İbn Zübeyr'e mal götürmekte olan bir kervana el koyarak adamları arasında dağıtması

³⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel*, s. 123.

³⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 52.

³¹⁰ Demircan, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 184.

³¹¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 125.

³¹² İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20; Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 285; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 173.

³¹³ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

³¹⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20.

oldu.³¹⁵ Bunun üzerine onun kabiliyetli ve cömert olduğunu gören Hâricîler kendisine biat ettiler. (66/685-65)³¹⁶ Biat edenler arasında eski lider Ebû Tâlût Sâlim b. Matar da vardı.³¹⁷ İbnu'l-Esîr ve Belâzurî'de geçen rivayete göre Ebû Tâlût'u biat etmeye Necde davet etmiştir.³¹⁸

İbnu'l-Esîr, Hicret'in 65 ve 66. yılında cereyan eden olayları sıralarken Necde'nin Yemâme'ye gelişinden sonra yaptıklarını şöyle kaydeder: Daha sonra oradan el-Hadârim denilen yere gitti ve burayı talan etti. Burası Hanîfeoğulları'na ait bir yerdî. Muâviye b. Ebî Süfyân burayı onlardan almış ve kendilerinin, çocuklarının ve hanımlarının, sayısı dört bini bulan köle yerleştirmişti. Belâzurî'de 4000 sayısının kişi olarak rivayet edildiği gibi bu sayının hane şeklinde de ifade edildiği geçmektedir.³¹⁹ Necde, bunları ganimet olarak almış ve arkadaşları arasında paylaştırmıştı. Böylece zamanla Necde'nin etrafındaki topluluk sayıca arttı.

Daha sonra Bahreyn'den, bir başka görüşe göre de Basra'dan yola çıkmış olan ve İbn Zübeyr'e götürülmek istenen bazı mallar ve başka bir takım şeyler taşıyan bir kervanın yolunu kesmiş, onu ele geçirmiş ve Hadârim'de bulunan Ebû Tâlût'un yanına götürerek kendi arkadaşları arasında paylaştırmıştı. Necde şöyle demişti: “Bu kervandaki malları paylaşın, bu köleler de tarlalarınızda sizin için çalışsın, şüphe yok ki bu sizin için daha faydalıdır.” Onların çevresinde bulunanlar bu malı paylaştırdılar ve “Necde bizim için Ebû Tâlût'tan daha iyidir” deyip arkasından Ebû Tâlût'a olan bey'atlerini bozarak Necde'ye bey'ât ettiler. Ebû Tâlût da aynı şekilde Necde'ye bey'at etti. Necde o sırada 30 yaşında bulunuyordu.³²⁰

Ardından Necde, çevresindeki kabilelerle giriştiği mücadelelerde kısa zamanda onlara üstünlük sağladı. Taraftarlarının sayısını 3000 e çıkarmayı başardı.³²¹ Yemâme bölgesinde hâkimiyetini kurduktan sonra Necde, 67 yılında Bahreyn'e yönelmiş. Bu aşamada Necde, Nasr b. Mübarek el-Hanefî'yi 300 kişilik bir orduyla Bahreyn'e göndermiş ve gönderdiği askerlerine: ”Şayet komutanınız Nasr b. Mübarek öldürülecek olursa yeni komutanınız Ebu Said el-İ'clî olacaktır” demişti. O zamanki Bahreyn emiri Yezid b. Muaviye'den önce tayin edilmiş olan Said b. El-Haris el-

³¹⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünuni'l-Edeb*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Kahire: en-Nehda tü'l-Mısıriyyeti'l-Amme, 1976, c. 21, s. 55.

³¹⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4 s. 20.

³¹⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 173; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s.20.

³¹⁸ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 173; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s.20.

³¹⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 174.

³²⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 173; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20.

³²¹ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

Ensârî idi ve Necde'nin adamlarının şehre girmesine engel oldu.³²² Buradaki Ezdliler ise şöyle dedi: “Bizler Necde'yi kendi yöneticilerimizden daha çok seviyoruz; çünkü o zulmü reddediyor, bizim yöneticilerimiz ise bunu caiz görüyorlar”. Bu bakımdan onunla barış yapmaya karar verdiler.

Fakat Bahreyn'de Abdu'l-Kayslılar ile Ezdlilerin dışındaki kabileler onunla savaşmayı kararlaştırmışlardı. Bir kısım Ezdliler onlara şöyle dediler: “Necde sizlere bizden daha çok yakındır; çünkü sizin tümünüz Rabîa'dansınız, o bakımdan onunla savaşmayınız”. Diğer bir kısmı ise şöyle diyorlardı: “Bizler Harûrî ve dinden çıkmış birisi olan Necde'nin hükümlerinin üzerimizde uygulanmasını kabul edemeyiz”. Bu noktada itaate yanaşmayanlarla Necde arasında meydana gelen savaşta Necde ve adamları, muhaliflerine üstünlük sağlayarak pek çok kişiyi öldürmüşlerdi.³²³ Necde Katîf'de ikamet edip oğlu el-Mutarrah'ı³²⁴ bir grup asker ile birlikte Abdu'l-Kayslılardan kaçanların üzerine yolladı. Bu kaçanlarla “es-Suveyr” denilen yerde çarpıştılar. Necde'nin oğlu Mutarrah ile beraberinde bulunanların bazısı bu çarpışmada öldürüldü.³²⁵

Belâzurî, Necde'nin, oğlu Mutarrah'ı Abdu'l-Kays oğullarıyla yaptığı ve öldürüldüğü çarpışma öncesi, Bahreyn'e Nasr b. Mübârek el-Hanefî komutasında bir ordu gönderdiğini, ancak bu ordunun Bahreyn emiri Said b. Haris el-Ensârî tarafından şehre sokulmadığını öğrenince, direnişle karşılaşan ilk ordunun yerine, kendi oğlu Mutarrah'ın da aralarında bulunduğu yeni bir ordu gönderdiğini nakleder. Yine 300 kişilik olduğu ifade edilen bu orduya, Kudame b. Münzir b. Numan'ı komutan olarak tayin ettiğini, gönderdiği orduya: “Şayet komutanınız öldürülürse onun yerini Ebû Saîd alacak. O da öldürülürse komutayı İs'af el Yeşkûrî alacak. O da öldürülürse komuta Mutarrah b. Necde'ye geçecek. O da öldürülürse komutanınız Ebû Sinan Hubey b. Vail el Yeşkûrî olacak” dediğini nakleder.³²⁶

Necde bu çerçevede “el-Had” denilen yere bir askerî birlik göndermiş ve bu birlik buranın halkına karşı zafer kazanmıştı.

Necde, kalabalık bir asker grubu ile birlikte Kâ'b b. Rabîa b. Âmir b. Sa'sâ'aoğulları üzerine yürümüş onlarla Zûl-Mecâz denilen yerde karşılaşmış, burada

³²² Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, c. 7, s. 175; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20.

³²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20; Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, c. 7, ss. 176-177.

³²⁴ Bağdâdî, “el-Mudarrac” olarak zikreder. Bkz. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, s. 53.

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

³²⁶ Belâzurî, *Ensâbü'l-Esrâf*, c. 7, s. 175.

onları bozguna uğratarak, eline geçirdiği herkesi öldürmüştü. Fakat Kuşeyroğulları'na mensup Kurrâ b. Hubeyre'nin iki oğlu Kilâb ve Atif kaçmayarak öldürülünceye kadar çarpışmışlardır. Ca'dlı Kays b. er-Rukâd geri dönüp kaçmış, baba bir kardeşi Muâviye ona yetişerek kendisini bineğinin terkisinde taşımalarını istemişse de kabul etmemiştir.³²⁷

Irak valisi Mus'ab b. Zübeyr, 69 yılında Basra'ya gidişinden sonra Abdullah b. Umeyr el-Leysî el-A'verî 14000 kişilik, Belâzurî'deki diğer bir rivayete göre 20000 kişilik,³²⁸ bir ordunun başında, o sıralar Kâtif'te bulunan, Necde'nin üzerine gönderdi. Abdullah b. Umeyr el-Leysî, Necde'ye kaçmamasını, kendisinin de kaçmayacağı şeklinde haber göndererek gözdağı vermiş ve geceleyin ansızın üzerine saldırmıştı.³²⁹ Yapılan baskın sabahı kendi askerlerinin birçoğunun öldüğü ve yaralandığını görüp dehşete kapılan Necde, Abdullah b. Umeyr el-Leysî'ye karşı, askerlerini dünyadan yüz çevirip şehit olmaya ve cennete gitmeye teşvik edip son bir hamle yaparak zafer kazandı.³³⁰ Galip gelen Necde, Leysî'nin adamlarına hiç acımadı ve karargâhlarında bulunan ne varsa ganimet olarak aldı.³³¹

İbn Umeyr'in hezimetinden sonra Necde, Umman'a Atıyye b. El-Esved el-Hanefî komutasında bir ordu göndermiş ve Atıyye, Umman valisi Abbad b. Abdullah'a karşı zafer kazanmış ve onu öldürmüştü. Bölgeye hâkim olan Atıyye, yerine Ebû'l-Kâsım künyeli birini bırakarak oradan ayrılmıştı. Atıyye'nin Uman'dan ayrılışından sonra, denizlerde gemilerden öşür alıp ve bölgeden haraç toplayan Abbad'ın çocukları, Saîd ve Süleyman daha sonra Umanlılarla birlik olup Ebû'l-Kâsım'ı öldürdüler.³³²

Diğer taraftan İbn Umeyr bozgunundan sonra Necde, zekâtlarını toplamak için çölde "Buvât" denilen yerde bulunan göçebelere görevliler gönderdi.³³³ Necde'nin taraftarları Kâzime denilen yerde Temîmoğullarıyla çarpışmış, Tuvayir halkı da Temîmoğulları'na yardımcı olmuş ve Hâricîlerden bir kişiyi öldürmüşlerdi. Bu sebeple Necde, Tuvayirliğin üzerine baskın yapmak üzere adamlarını göndermiş, gönderdiği adamları yaklaşık otuz kişi öldürmüş ve bir takım esirler de alıp geri

³²⁷ Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, ss. 175-177; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20.

³²⁸ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 177; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

³²⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

³³⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 178.

³³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c.7, s. 178.

³³² Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 179; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

³³³ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180.

dönmüşlerdi.³³⁴ İbnu'l-Esîr, buralara gidenlerin Necde'nin adamları olduğunu söylerken Belâzurî adamlarıyla beraber bizzat Necde'nin de gittiğini kaydeder.³³⁵

Bu olaydan sonra Necde onları itaate davet etmiş, onlar da bu daveti kabul etmişler ve Necde de onlardan zekât almaya başlamıştı.

Daha sonra Necde, yanına hafif kuvvetler alarak San'a üzerine yürümüş, San'a halkı da arkasından büyük bir ordunun gelmekte olduğu düşüncesiyle korkup Necde'ye bey'at etmişlerdi. Ancak San'alılar yardımın gelmediğini görünce bey'at ettiklerine pişman olmuşlardı. Necde bunu haber alınca onlara şöyle dedi: “Arzu ediyorsanız, bey'atinizi bozabilirsiniz. Böylece sizler bu bey'atten kurtulmuş olursunuz. O zaman da biz sizinle savaşırız”. Fakat San'alılar ona: “Hayır, biz bey'atimizden vazgeçmiyoruz”. diye karşılık verdiler. Çevreye hâkimiyetini yaymaya çalışan Necde, San'alı muhalifler üzerine de görevliler göndererek onlardan zekât toplattı. Aynı şekilde Hadramût'a Ebû Füdeyk'i göndermiş, Ebû Füdeyk de buranın halkından zekât toplamıştı.³³⁶

Necde b. Âmir 68/688 veya 69/689 yılında bir grup taraftarıyla beraber hacca gitmiştir.³³⁷ Abdullah b. Zübeyr ile herkesin kendi adamlarına imamlık yapması ve tarafların birbirlerine saldırmaması konusunda anlaşmışlardı.³³⁸ Zira o dönemde Abdullah b. Zübeyr, Emevilerin tüm baskılarına rağmen hilafet iddiasını sürdürmekte ve civar beldelere valiler görevlendirmekteydi.

Hac görevini yerine getiren Necde, oradan Medine'ye yönelmişti. Bunu haber alan Medineliler ona karşı koymak için hazırlıklara başlamıştı. Hatta Abdullah b. Ömer kılıcını kuşanmıştı. Nahl'e kadar ulaşan Necde, Abdullah b. Ömer'in kendisiyle savaşmak üzere hazırlandığı haberini alınca Medine üzerine yapacağı seferden vazgeçip Taif'e yöneldi.³³⁹ Taif'in lideri Âsim b. Urve b. Mes'ûd es-Sakafî gelip

³³⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

³³⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180.

³³⁶ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180.

³³⁷ İbnu'l-Esîr, bu sırada Necde ile birlikte 860 kişinin, İbn Haldun, 900 ya da 1000 kişi, Belâzurî ise 2600 adamının bulunduğu söyler. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 22; İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun*, c. 3 s. 184; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180.

³³⁸ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 263; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 181; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 22.

³³⁹ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 181.

Necde'ye kavmi adına bey'atte bulundu. Bu bakımdan Necde Tâif'e girmedi. Oradan da Bahreyn'e gitti.³⁴⁰

Necde Bahreyn'e döndüğünde, Bahreyn ile Yemâme'den Haremeyn'e (Mekke ve Medine'ye) gönderilmekte olan erzak maddelerinin gitmesini yasakladı. Bunun üzerine İbn Abbâs ona şu mektubu yazdı: “*Sümâme b. Üsâl İslâm'a girince Mekke halkına yiyecek göndermeyi kesti. O zaman Mekke halkı müşrik idi. Fakat Rasûlullah (s.a.v.) ona mektup yazdı ve şunları söyledi: "Mekke halkı Allah'ın halkıdır, o bakımdan sen onlara yiyecek göndermeyi kesme". Bunun üzerine Sümâme onlara tekrar yiyecek gönderdi. Şimdi sen, bizler Müslüman olduğumuz halde, erzakımızı kesmiş bulunuyorsun*”. Bu mektup üzerine Necde, yeniden Haremeyn'e yiyecek göndermeğe başladı.³⁴¹

Bir müddet sonra Atıyye b. el-Esved ile Necde arasında ihtilaf çıkınca Atıyye tekrar Uman'a girmiş fakat oraya hâkim olamayınca deniz yoluyla Kirman'a geçmişti. Atıyye orada kendi adıyla anılan (el- Ataviyye) dirhemler bastırmıştı.³⁴²

Atıyye'nin Necde'den ayrılmasına gerekçe olarak şu hususlar nakledilmiştir. Necde savaşa gönderdiği bir deniz birliğine karada savaşan askerlerden daha fazla pay verince Atıyye ona karşı çıkmıştı.³⁴³ Ayrıca Abdumelik b. Mervan'ın Necde'ye mektup yazarak ondan kendisine biat etmesini istemesi, bu durumda onu Yemâme bölgesine atayacağını ve daha önce aldığı mallar ile öldürdüğü kişiler için onu affedeceğini bildirmesi de Atıyye'nin Necde'den ayrılmasına sebep oldu. Rivayete göre Necde'ye karşı oluşan muhalefetin sebeplerinden birisi de onun ordusunda içki içen birinin kendisine bildirilmesi üzerine, o kişinin düşmana karşı şiddetle savaştığını, Resulullah'ın (s.a.v.) da müşriklerden yardım aldığını söylemesi olmuştur.³⁴⁴

Necde'ye karşı muhalefetin artmasının bir başka sebebi şudur: Necde'nin bazı taraftarları Necde'den tevbe ederek yaptıklarından dönmesini istemişlerdi. Necde, kendisine yapılan tevbe teklifini kabul etti. Daha sonra aynı kişiler Necde'ye yaptıkları tekliften pişman oldular ve Necde'den yapmış olduğu ilk tevbesinden dolayı tevbe etmelerini istediler. Necde ikinci tevbe teklifini kabul etmedi ve dönmeyece-

³⁴⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 22; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 182; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

³⁴¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4 s. 22; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 182; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184-185.

³⁴² Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

³⁴³ Eş'arî, *Makâlât*, s. 163; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 23.

³⁴⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 23; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185.

ğine dair yemin etti. Bunun gibi başka bir takım konularda da ona karşı kin duyulmuş, bu bakımdan kendisi ile iş birliği yapanların büyük çoğunluğu muhalefet ederek Necde'nin yanından ayrılmışlardı.

Necde'den ayrıldıktan sonra başlarına, Sa'lebeoğullarına mensup Ebû Füdeyk Abdullah b. Sevr'i getirdiler.³⁴⁵ Belazûrî'ye göre Hâricîler, önce Ebû Füdeyk'in kayınbiraderi Said b. en-Nemmâr'a biat etmişler fakat başlarına bir Arap getirmek istemediklerinden Ebû Füdeyk'i seçmişlerdi.³⁴⁶

Necde kaçarak bir müddet "Hacr" denilen bir köyde saklanmış ancak saklandığı yer bir çoban tarafından Ebû Füdeyk'in adamlarına bildirilince buradan gizlice ayrılp Temimli dayılarına sığınmıştı.³⁴⁷ Rivayete göre Abdulmelik b. Mervan ile mektuplaşmış ve onun yanına gitmek istemişti. Hanımına durumu bildirmek üzere evine gidince Ebû Füdeyk'in adamları durumunu öğrendiler ve Necde'nin üzerine gittiler. Ebû Füdeyk'in adamlarının kendisini öldürmeye geldiği haberini alan Necde, elinde kılıçla dışarı çıkmıştı. Ebû Fudeyk'in taraftarlarından biri atından inip Necde'ye: "Benim atıma hiç kimse yetişemez, olur ki ona bindikten sonra kurtulursun" demiş, fakat Necde ona şu cevabı vermişti: "Ben hayatta kalmayı seven birisi değilim. Pek çok yerde ölümle karşı karşıya geldim. Bu onlardan daha iyi değildir". Nihayet Ebû Füdeyk'in arkadaşları Necde'yi öldürdüler (72/691-2).³⁴⁸

Bağdâdî olayla ilgili gelişmeleri biraz farklı anlatır. Buna göre Necde'nin adamlarının pek çoğu onu imametten uzaklaştırarak 'bize bir imam seç' demişler, O da Ebû Füdeyk'i seçmişti. Raşid et-Tavîl de Ebû Füdeyk ile sanki bir tek vücutmuş gibi beraber oldu. Ebû Füdeyk Yemâme'yi ele geçirinca Necde'nin adamlarının savaşlardan döndükleri zaman, onu yeniden emirliğe geçireceklerini öğrendi. Bu yüzden Necde'yi öldürmek istedi. Bunun üzerine Necde, Şam kıyılarına ve Yemen dolaylarına sevkettiği askerlerinin dönüşünü beklemek üzere kendi adamlarından birinin evine saklandı. Öte yandan Ebû Füdeyk'in tellalı da "Bizi Necde'nin bulunduğu yere götürene 10000 dirhem verilecektir. Bizi ona götüren köle hürriyetine kavuşacaktır" şeklinde bağıryordu. Bunun üzerine bir köle onun yerini Ebû Füdeyk'e bil-

³⁴⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 23.

³⁴⁶ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185.

³⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 23; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s.185.

³⁴⁸ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife*, s. 267; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 23; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180.

dirdi. Ebû Fûdeyk, Raşid et-Tavîl'i bir askeri birlikle Necde'nin üzerine sevketti. Onlar da Necde'yi ansızın bastırdılar ve başını Ebû Fûdeyk'e götürdüler.³⁴⁹

Bu arada Necde'nin öldürülmesi Ebû Fûdeyk'in bazı adamları tarafından hoş karşılanmamıştı. Hatta Müslim b. Cübeyr bıçakla Ebû Fûdeyk'e saldırarak onu yaralamıştı. Ancak sonuçta Müslim öldürülmüş, ağır yaralanan Ebû Fûdeyk ise iyileşmişti.³⁵⁰

Abdullah b. Ömer ve ahabdan başka kimselerin Necde ile sohbet edip onun arkasında namaz kıldığı³⁵¹ ve İbn Abbas ile bazı konularda bilgi alışverişinde bulunmak üzere mektuplaştığına³⁵² bakarak ve görüşlerini göz önüne alarak Necde'nin nisbeten mutedil biri olduğunu söylemek mümkündür. Belâzurî'nin nakline göre Necde, son derece cömert ve cesur bir kimseydi.³⁵³ Necde'nin Hâricîliği anlatan, ancak günümüze ulaşmamış, müstakil bir eserin olması³⁵⁴ onun sadece savaşçı kişiliğiyle değil, entellektüel kişiliğiyle de tanındığını göstermesi açısından önemlidir.

3. Necde b. Âmir'in Görüşleri

Ezârîka'nın görüşlerine tepki olarak ortaya çıktığı kabul edilen Necde b. Âmir'in ve taraftarlarının görüşleri şunlardır:

a- Necde b. Âmir, kendi görüşlerinde olanlardan suç işleyenleri tekfir etmez.³⁵⁵ Yine Nâfi b Ezrak'a olan muhalefetinden olsa gerek kendi görüşündekilerden büyük günah işleyen birinin “*Küfr-i Ni'met*” içinde olduğunu ve onun hakkında “*Küfr-i Dîn*”e hükmedilemeyeceğini ileri sürer.³⁵⁶

b- Dinde iki emir vardır: Birisi Allah'ı ve elçilerini tanımak, Müslümanların kanlarının, mallarının ve gaspın haramlığını bilmek ve diğeri de Allah'tan gelen her şeyi kabul etmektir. Bunun dışındaki konularda insanlar kendilerine helaller gösterilinceye kadar mazurdurlar.³⁵⁷

³⁴⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c.4, s. 23.

³⁵¹ İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, c. 5, s. 247.

³⁵² İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, c. 7, s. 262.

³⁵³ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşraf*, c. 7, s. 186.

³⁵⁴ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 2, s. 1102.

³⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.45.

³⁵⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.45.

³⁵⁷ Eş'arî, *Makâlât*, c.1, s.163; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

c- Bir müçtehidin kendisine delil göstermeden önce, onun içtihadından dolayı azap göreceğini söyleyen kimsenin kafir olduğunu kabul eder.³⁵⁸

d- Kendilerine hicret ağır gelen kimselerin münafık olduğunu kabul eder.³⁵⁹

e- Dâru't - Takîyye'de oturanların kanlarını ve mallarını helal kabul eder. Kanları ve malları haram kabul edenden uzak olduklarını ifade eder.³⁶⁰

f- Necde, kendine uyanlardan, cezaları belli suçları işlemiş olan adamları kendi himayesine almış (tevellî) ve “Belki Allah onları, günahlarından dolayı, cehennem ateşinden başka bir yerde cezalandırır, sonra da cennete sokar” demiştir. Ayrıca o, dininde ona muhalefet eden kişinin cehenneme gireceğini iddia etmiştir.³⁶¹

g- Küçük bir harama göz atan yahut küçük bir yalan söyleyen ve bunlarda ısrar eden kimsenin müşrik olmasına karşılık ısrar etmeksizin zina eden, içki içen birisi Müslümandır. Bağdâdî, yukarıdaki bilgileri verirken devamlı, Necde'nin içki içme cezasını kaldırdığını ifade etmekte, Şehristânî, insanlara içki haddi konusunda oldukça sert davrandığı bilgisini vermektedir.³⁶²

h- Necde, kendine uyanlardan, cezaları belli suçları işlemiş olan adamları kendi himayesine almış (tevellî) ve, “Belki Allah onları, günahlarından dolayı, cehennem ateşinden başka bir yerde cezalandırır, sonra da cennete sokar” demiştir.³⁶³

ı- Takîyye sözde de amelde de caizdir.³⁶⁴

j- Allah'ın Müminlere günahından dolayı azap edip etmeyeceği bilinmez. Şayet azap ederse bu azap günahla eş değerde olacak ancak ateş ile olmayacaktır.³⁶⁵

k- İnsanlar kendi aralarında birbirlerine karşı faziletle muamele ederlerse hiçbir zaman imama ihtiyaçları yoktur. Eğer imam bulunmadan böyle davranamayacakları ortaya çıkarsa, bu durumda kendilerini o yöne sevkedecek bir imam seçmeleri caizdir.³⁶⁶

³⁵⁸ Eş'arî, *Makâlât*, s.163.

³⁵⁹ Eş'arî, *Makâlât*, s.163.

³⁶⁰ Eş'arî, *Makâlât*, s.163.

³⁶¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

³⁶² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

³⁶³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

³⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

³⁶⁵ Eş'arî, *Makâlât*, s. 163.

³⁶⁶ Şehristânî, *el-Milel*, *el-Milel*, s. 124.

Necde b. Âmir yaşarken bazı taraftarlarının Necde'nin bazı konulardaki görüş ve uygulamalarına karşı çıktıkları ve onu kınadıkları görülmektedir. Öyleki Eş'arî'ye göre Ebû Fûdeyk'in Necde'den ayrılmasının ve Necde'nin öldürülmesinin sebebi de bu uygulamalarıdır.³⁶⁷ Bunların karşı çıktıkları görüş ve uygulamalar şöyledir;

a- Necde'nin denizde ve karada savaşan ordulardan denizde savaşan orduya daha fazla mal vermesi tepkilere yol açmış özellikle Atıyye b. el-Esved onu kınamıştır.³⁶⁸

b- Medine'ye gönderdiği ordunun ele geçirdiği Osman b. Affan'ın kızlarından birine ait bir cariyeyi Abdülmelik b. Mervan'ın yazdığı mektuba uyararak satın alıp Abdülmelik b. Mervan'a iade etmesi.³⁶⁹ Bunun üzerine Necde'ye, "Sen bize ait olan bir cariyeyi, düşmanımıza geri verdin" diyerek muhalefet etmişlerdir.³⁷⁰

c- Necde, ictihadda bulunurken, bilgisizlikleri sebebiyle yanlışlık yapanları mazur görmüştür. Bunun sebebi de şu idi: O, oğlunu bir kısım askeri ile Katîf üzerine göndermişti. Buraya hücum ettiler ve buradan, kadınlar ve çocukları esir aldılar. Kadınları da kendilerine mal ettiler ve ganimetten beşte bir hisse çıkarılmadan, onları kendilerine nikâhladılar. Bunun üzerine şöyle dediler: "Bizim hissemize kadınlar düştü. Zaten bizim istediğimiz de budur. Eğer onların değerleri, ganimetten bizim payımıza düşen miktardan fazla ise, aradaki farkı kendi mallarınızdan öderiz". Necde'nin yanına dönünce, ona, kadınlara sahip çıkmaları ve beşte birinin çıkarılmasından ve beşte dördünün de ganimete hak kazananlar arasında dağıtılmasından önce ganimet malını yemeleri hakkındaki görüşünü sordular. O da onlara, "Böyle yapmamalıydınız" dedi. Onlar: "böyle davranmanın bize helal olmadığını bilmiyorduk" dediler. Bunun üzerine bu konudaki bilgizilerinden dolayı, onları mazur gördü ve dedi ki: "Dinde iki şey vardır. Biri Yüce Allah'ı, resullerini, müslümanların kanlarının haram olduğunu müslümanların mallarını zorla almanın yasaklandığını bilmek ve Yüce Allah'dan gelen şeylerin tamamına inanmaktır. Bunları bilmek her mükellef üzerine vacibdir. Bunun dışında kalan hususlarda ise, insanlar kendilerine helal ve haram hakkında bir delil gösterinceye kadar, bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı bağışlanmışlardır. Bu durumdaki bir kimse, kendi ictihadı ile haram kılınmış bir şeyi

³⁶⁷ Eş'arî, *Makâlat*, c.1, s. 164.

³⁶⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52; Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

³⁶⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

³⁷⁰ İsferyînî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 52.

helal kılarlsa, mazurdur. Fakat kendisi için, bu konuda bir delil ortaya konmasından önce yanlışlık yapan bir müctehidin azaba uğramasından korkan kimse kâfirdir ”.³⁷¹

d- Beni Vâil’den adamın biri Necde’ye, kendine bağlı olanlardan savaşa gitmek istemeyenleri öldürmesini istemiş, ancak Necde onu azarlamıştır.³⁷²İbn Haldun bu kişinin adını, Ebû Sinan Huyey b. Vâil olarak verir. Bu şahıs, takıyye yaptığı gerekçesiyle Necde’nin adamlarından birinin öldürülmesini Necde’den ister. Ancak Necde, “Biz zahire göre hükmederiz”, diyerek Ebu Sinan’ın bu teklifini reddeder.³⁷³

e- Şefaate hükmetmesi: Kaynaklarda Necedât’ın şefaate hükmettiğine dair rivayet sacede Eş’arî’de geçmektedir. Şefaate ilişkilendirilebilecek görüşü Bağdâdî şöyle zikretmektedir; Necde, kendine uyanlardan, cezaları belli suçları işlemiş olan adamları kendi himayesine almış (tevellî) ve “Belki Allah onları, günahlarından dolayı, cehennem ateşinden başka bir yerde cezalandırır, sonra da cennete sokar” demiştir.³⁷⁴ Necde’nin, kendine uyanlardan suç işleyenleri himayesine almasının, şefaate olarak yorumlanması mümkündür.

f- Malları zenginlere verip fakirlere vermemesi.³⁷⁵

g- Kendisine tabi olan bazı adamlarının suç işlemesi halinde cezalandırılmasına engel olarak himaye etmesi.³⁷⁶ İbn Haldun, Necde’nin bu kişileri cezalandırma gerekçesi olarak Necde’nin onların düşmana karşı gösterdiği cesaret nedeniyle “had” uygulamadığını ifade eder.³⁷⁷

4. Necde b. Âmir Sonrası Necedât

Necde b. Âmir’in bazı uygulama ve görüşlerine bağlı olarak artan muhalefet sonrası, Necde azledilip Ebû Fudeyk taraftarlarınca öldürülünce topluluğun başına Ebû Fudeyk geçmişti. Ancak Necde’nin bazı adamları Ebû Fudeyk’e katılmamıştı. Hâkimiyetini pekiştirmek isteyen Ebû Fudeyk, Atıyye b. Esved’e bir mektup yazmış, Necde’nin bir sapkınlığını gördüğünü, bu yüzden onu öldürdüğünü ve kendisinin hilâfete ondan daha layık olduğunu anlatmıştır. Ancak Atıyye, Ebû Fudeyk’in görüşünü beğenmemiş her ikisi de fikir ayrılığına düşerek birbirlerini terk etmişlerdir.

³⁷¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Eş’arî, *Makâlat*, ss. 162-163.

³⁷² Eş’arî, *Makâlat*, c. 1, s. 163.

³⁷³ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 185.

³⁷⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

³⁷⁵ Eş’arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164.

³⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

³⁷⁷ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 185.

Fakat ülke Ebû Füdeyk'in olmuş, Necde'yi dost edinen grup dışındakiler de onun yanında kalmıştır. Böylece üç fırka ortaya çıkmıştır: Necdiyye, Ataviyye ve Füdeykiyye.³⁷⁸

Necde b. Âmir, kendi taraftarlarından bir grup tarafından öldürülünce, Necedât üç fırkaya bölünmüş oldu. Bunlardan bir fırka onu küfürle suçladı ve Râşid et-Tavîl, Ebû Beyhes, Ebû's-Şemrâh ve bunlara uyanlar Ebû Füdeyk'e katıldı.

Diğer bir fırka ise yaptıklarından dolayı onu mazur gördü. Bunlar, Necde'nin görüşünü devam ettirenlerdir.

Bir diğeri ise, Yemâme'den uzaklaştılar ve Basra dolaylarına yerleştiler. Burada, Necde'nin bid'atleri hakkında söylenenlerden şüpheye düştüler ve onun durumu üzerinde kararsızlığa kapılarak, “Onun bu bid'atleri ortaya atıp atmadığını bilmiyoruz, bu sebepten, kesinlik kazanmadıkça, ondan uzaklaşmayacağız” dediler.³⁷⁹

Ele aldığımız kaynaklar içinde Hâricî fırkaları zikrederken Necedât ile doğrudan ya da dolaylı olarak en çok fırka ismi zikreden, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilafü'l-Musallîn* adlı eserin müellifi Ebû'l-Hasan Eş'arî'dir. Yukarıda müelliflerin Hâricî fırkaları sıralayışı bölümünde zikrettiğimiz üzere, Eş'arî Necedât'ı bağımsız olarak zikrettikten sonra Necde b. Âmir'in taraftarlarından Ebû Füdeyk ve Ataviyye b. el-Esved'in görüşleri merkezli olarak birçok fırka sıralamıştır. Eş'arî'nin Ataviyye ve Füdeykiyye'ye ait olarak zikrettiği fırkalar bazı müellifler tarafından ya zikredilmemiş, ya da farklı ana başlık altında zikredilmiştir. Biz çalışmamızda Eş'arî'nin eserini temel alarak zikrettiği fırkaları kısaca tanıtmaya çalışacağız. Ancak Eş'arî'nin eserini sadece fırkaları sıralarken temel alacağız. Bunun yanında ilk dönem mezheplerle ilgili bilgi veren kaynak niteliğindeki eserlerden yararlanmanın yanı sıra bu fırkaları tanıtırken, Eş'arî'nin zikretmediği bilgileri de sunacağız.

Necde b. Âmir'in görüşlerini ve grup içerisinde bu görüşlerin bazılarına olan muhalefet sebeplerini yukarıda zikrettik. Şimdi Necedât ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilen fırkaları tanıyalım.

1.Necedât

2. Ataviyye

³⁷⁸ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 164; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 52.

³⁷⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

2. 1. Acârîde
2. 1. 1. İsimsiz Bir Fırka
2. 1. 2. Meymûniyye
2. 1. 3. Halefiyye
2. 1. 4. Hamziyye
2. 1. 5. Şu'aybiyye
2. 1. 6. Hâzımîyye
2. 1. 6. 1. Ma'lûmiyye
2. 1. 6. 2. Mechûliyye
2. 1. 7. Saltiyye
2. 1. 8. Se'alibe
2. 1. 8. 1. Ahnesiyye
2. 1. 8. 2. Ma'bediyye
2. 1. 8. 3. Şeybâniyye
2. 1. 8. 4. Rûşeydiyye (Ûşriyye)
2. 1. 8. 5. Mükremiyye
3. *Fudeykiyye*

4. 1. Ataviyye

Ataviyye, Ebû Abdirrahman Muhammed b. Atıyye b. el-Esved el-Hanefî (75/694) 'ye uyanlardır.³⁸⁰ Atıyye b. el-Esved el-Hanefî, Yezîd b. Muâviye'nin hilafeti esnasında Ezârîka'nın reisi Nâfi' b. el-Ezrak ile birlikte Emevîlere isyan etmiştir. Atıyye, Nafi'nin ortaya atmış olduğu görüşleri inkâr etmekten başka bir görüş belirtmez. Nafi'den sonra Necde'den de ayrılıp Sicistan'a gitmiştir.³⁸¹ Sonuçta Emevî komutanı Mühelleb'in askerleri tarafından öldürülmüştür.³⁸²

4. 1. 1. Acârîde

Ataviyye'den Abdülkerim b. Acred'in taraftarları olan Acârîde'nin, Eş'arî 15, Bağdâdî ise 10 fırkaya ayrıldığını ifade etmektedir.³⁸³ Şehristânî sayı zikretmeden 7 fırka olarak ele alır.³⁸⁴ Abdülkerim b. Acred, Atıyye b. el-Esved el-Hanefî'ye uyanlardan biri idi.³⁸⁵ Şehristânî, Acârîde'nin Yûsuf sûresinin Kur'an'dan olmadığını ve

³⁸⁰ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 52; Şehristânî, *el-Milel*, s. 128.

³⁸¹ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164.

³⁸² İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3 s. 184.

³⁸³ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 56.

³⁸⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 127.

³⁸⁵ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 53.

onun herhangi bir hikâye olduğunu iddia ettikleri de söylenmiştir. Rivayete göre bu konuda şöyle demişlerdir: Bir aşk hikâyesinin Kur'an'da bulunması caiz değildir!³⁸⁶ Ayrıca şu görüşleri de vardır:

a) Çocuk, buluş çağına ulaştığında İslâm'a çağırılır. Çocuk İslâm'a çağırılıncaya veya kendisini İslâm'la vasıflandırıncaya kadar, buluş çağından önceki devrede ona dokunulmaması (berâet) gerektir.³⁸⁷

b) Onlar Ezârika'dan başka bir hususta da ayrılmışlardır. O da şudur: Ezârika, muhaliflerinin mallarını, kendileri için, bütün durumlarda helâl kılmıştır. 'Acârîde ise, muhaliflerinin mallarını, o malın sahibi öldürülmedikçe, fey' olarak kabul etmezler. Acârîde, aşağıda ele alacağımız fırkalara bölününceye kadar, bu görüşler üzerinde birleşmişti.³⁸⁸

4. 1. 1. İsimsiz Bir Fırka

Bu fırka, çocuğun buluş çağına geldiği zaman İslâm'a davet edilmesi gerektiğini, İslâm'ı kabul edinceye ve kendisini İslâm'la vasıflandırıncaya kadar çocuğa dokunulmaması gerektiğini iddia eder.³⁸⁹ Eş'arî, bu görüşü bağımsız bir fırkanın görüşü olarak ele alırken, Bağdâdî ve Şehristânî, bu görüşü Acârîde'nin genel görüşleri arasında zikrederek, farklı bir fırkanın görüşü olarak sunmaz.³⁹⁰

4. 1. 1. 2. Meymûniyye

Eş'arî, bu fırkanın, Mu'tezile mezhebinin kader görüşüne uyararak ortaya çıktığını ifade eder. Allah'ın amelleri kullara bıraktığını, onları sorumlu oldukları her şeyi yapabilecek istitâat ve yetenekte yarattığını, onların hem küfre hem de imana istitâatleri bulunduğunu; Allah'ın, kullarının amellerinde bir dilemesi olmadığını ve kulların amellerinin Allah tarafından yaratılmadığını iddia ederler. Acârîde, bunlardan uzak durmuş, onların bu görüşlerini reddetmiş ve bu görüşleri benimseyenlere Meymûniyye adının verildiğini kaydetmiştir.³⁹¹

Bu fırkanın kurucusu Meymûn b. Hâlid'dir³⁹² Belhli bir kişi olduğu rivayet edilir. Şehristânî, Kerâbisî'nin, Hâricîlerin görüşlerini anlattığı kitabında, Acârîde

³⁸⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 127.

³⁸⁷ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 54-55.

³⁸⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 56.

³⁸⁹ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 164.

³⁹⁰ Şehristânî, *el-Milel*, s. 128; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 56.

³⁹¹ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 165.

³⁹² Şehristânî, *el-Milel*, s. 129.

ve Meymûniyye'nin, oğulların kızları, kızların kızları, erkek kardeşlerin çocuklarının kızlarıyla nikâhlanmayı helal gördüklerini kaydettiğini ifade eder. Meymûniyye şöyle demiştir: Muhakkak ki Allah Teâlâ kişiye kendi kızları, erkek ve kızkardeşlerinin kızlarıyla evlenmeyi haram kılmıştır. Bunların çocuklarıyla evlenmeyi ise haram kılmamıştır.³⁹³ Ayrıca Meymûniyye'ye göre müşrik çocukları da cennettir.³⁹⁴

4 1. 1. 3. Halefiyye

Halef el-Hâricî adında bir şahsın taraftarlarından oluşan bir fırkadır. Kirmân ve Mekrân havalisinde yaşamış Hâricîlerden oluşur.³⁹⁵ Bu fırka, kader konusunda Meymûniyye'den ayrılarak kendi oluşturdukları farklı bir kader inancını benimsemişlerdir.³⁹⁶ Şehristânî ve İsferyânî, Halefiyye hakkında şu ifadeleri kullanır: “Kader konusunda Hamziyye'den farklı düşünürler. Kaderin hayır ve şerrini Allah Teâlâ'ya isnat ederler. Bu meselede Ehl-i Sünnet ve Cemaat ile aynı inancı paylaşırlar.³⁹⁷ Şehristânî ayrıca şu bilgiyi verir: Hamziyye taraftarları şu sözleriyle tenakuza düşmüşlerdir: Eğer Allah Teâlâ kendi takdir ettiği fiilleri yapma veya yapmama nedeniyle kullarına azap edecek olsaydı zulmetmiş olurdu. Onlara göre müşrik çocukları amelde bulunup bulunmamalarına bakılmaksızın cehennemlik olurlar. Ancak bunun açık bir çelişki olduğunu görememişlerdir.³⁹⁸

Bağdâdî, Halefiyye hakkında şunları zikreder: Kendilerinden olan bir imam ile bir arada bulunmadıkları sürece, savaşmayı kabul etmezler. Halefiyye, muhaliflerinin çocuklarının cehennemde kalacakları şeklindeki görüşüyle Ezarika ile aynı görüşü paylaşmışlardır.³⁹⁹

Bağdâdî, Halefiyye'nin reisi Mes'ûd b. Kays'ın Hamziyye'nin reisi Hamza ile Şu'be nehri yakınında yaptıkları savaşta bozguna uğradığını, bozgun sonrası nehrin karşı kıyısına geçerken nehre düşüp boğulduğunu, ancak ona uyanların onun ölümünden şüpheye düşerek bugün bile Mes'ûd b. Kays'ı beklediklerini kaydeder.⁴⁰⁰

³⁹³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57.

³⁹⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55.

³⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

³⁹⁶ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 165; Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

³⁹⁷ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55; Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

³⁹⁸ Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

³⁹⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57. İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55.

⁴⁰⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

4. 1. 1. 4. Hamziyye

Bağdâdî, fırkanın liderinin adını Hamza b. el-Ekrek olarak zikrederken,⁴⁰¹ Şehristânî ve Râzî, fırkanın liderini Hamza b. Edrek olarak verir.⁴⁰² İsferyânî ise sadece Hamza olarak zikreder.⁴⁰³ Sicistân, Horasan, Mekrân, Kûhistân ve Kirman bölgelerinde hâkimiyet kurup buraları yakıp yıkarak harabeye çeviren kimselere nisbet edilen firkadır.⁴⁰⁴ Bağdâdî, Hamziyye hakkında oldukça fazla bilgi vermektedir. Bu fırkanın Acârîde'nin Hâzımiyye kolundan olduğunu ifade eder.⁴⁰⁵

Kader ve istitâat konularında Hâzımiyye'nin görüşünde olduğu daha sonra Kaderiyye'nin görüşlerini ileri sürdüğünü, Hâzımiyye'nin bu konuda Hamziyye'yi tekfir ettiği kaynaklarda geçmektedir.⁴⁰⁶

Şehristânî, kader konusunda Meymuniyye gibi düşünmektedir derken; müşriklerin çocuklarının konumu hakkında farklı düşündüklerini kaydeder.⁴⁰⁷ Zira Meymuniyye'ye göre müşrik çocukları cennettedir. Hamziyye, müşrik çocuklarının cehennemde olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁸

Bağdâdî, Hamziyye'nin ortaya çıkışını 179/795 yılı olarak verir. Beyhesiyye taraftarları ile yapmış olduğu savaşta, Beyhesiyye taraftarlarının pek çoğunun öldürüldüğünü, yine bu savaş sırasında Hamza'ya, "Emîru'l-Mu'minîn" adının verildiğini kaydeder.⁴⁰⁹

Bağdâdî, şöyle devam etmektedir: Hamza, Felcred dolaylarındaki Hâzımiyye taraftarları üzerine sefer düzenlemiş ve onlardan pek çok kimseyi öldürmüştür. Daha sonra bizzat kendisi, Herat'a gitmiş ancak buranın halkı şehre girmesine engel olmuştur. Bunun üzerine şehrin dışındaki halkı sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirerek (isti'râz) pek çoğunu öldürmüştür. O sırada Herat Valisi olan Amr b. Yezîd el-Ezdî, ordusu ile Hamza'ya karşı çıkmış ve aralarında başlayan savaş, aylarca sürmüştür. Bu savaşlarda Herat bölgesinden çok sayıda kimse öldürülmüştür.

⁴⁰¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴⁰² Şehristânî, *el-Milel*, s. 129; Râzî, *İtikâdât*, s. 48.

⁴⁰³ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 56.

⁴⁰⁴ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 56; Bağdâdî *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57.

⁴⁰⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 56; Şehristânî, *el-Milel*, s.129.

⁴⁰⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129–130.

⁴⁰⁸ Şehristânî, *el-Milel*, s. 130; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.5 8.

Aynı şekilde Hamza, Herat yakınlarındaki Kerûh'a saldırmış bölgeyi talan etmiştir. Zamanın Horasan Valisi olan Ali b. İsâ b. Mâdiyân ile yaptığı savaşta ağır kayıplar vererek Sicistân'a kaçmış, kendisinin şehre girmesine engel olan Zerenc halkını Hamza, şehrin sahralarında sorgusuz-sualsiz kılıçtan geçirmiş ve şehri talan etmiştir. Sonra Şu'be nehrine doğru yola çıkarak orada bulunan, Halfiyye taraftarlarının çoğunu öldürerek bölgeyi talan etmiştir. Hamza, Kirman'dan dönüş yolu üzerinde Nişâpûr'un yakınlarındaki Bust'a uğramış orada bulunan Haricîlerin Se'âlibe kolundan bir topluluğu öldürmüştür.⁴¹⁰

el-Me'mûn, halifelikteki konumunu kuvvetlendirince, Hamza'ya kendisine itaat etmesini isteyen bir mektup yazmış ancak Hamza bundan dolayı güç ve şöhretine fazla güvenerek kibirlenmiş ve itaate yanaşmamıştı. İtaate yanaşmayan Hamza ve Me'mûn orduları arasında çok sayıda savaş oldu. Bu savaşlarda, her iki taraftan, çoğunluğu Hamza'nın adamlarından olmak üzere, otuzbin dolayında insan öldürülmüş ve Hamza bu savaşlarda Kirmân'a sürülmüştü. Bu arada Me'mûn'un komutanı Tâhir, Hamza'nın görüşündeki geriye kalan kişilere saldırarak 300 kadarını ele geçirerek çok ağır işkencede bulunmuştu. Bunun üzerine Hamza, Horasan'a göz dikmiş ve ordusuyla, Kirmân'dan yürüyüşe geçmişti. Bu esnada Abdurrahmân en-Nîsâbûrî ise Nişâpûr ve dolaylarının savaşçılarından yirmibin kişi ile Hamza'ya karşı harekete geçmiş ve Hamza yapılan savaşta çok sayıda taraftarını kaybetmişti. Kendisi de yaralı olarak kurtulmuş ancak kaçarken ölmüştü.⁴¹¹

Şehristânî, Hamza'nın, ümmetin dirliğinin sağlanması ve düşmanların tesirsiz hale getirilmesi gibi konularda başarılı olunamaması durumunda aynı dönemde iki imamın bulunmasının caiz olduğunu söylediğini kaydeder.⁴¹²

Eş'arî, Hamziyye'nin, sultanın ve onun hükmüne razı olanların öldürülmesini caiz gördüğünü, onların aleyhine çalışmadıkça, dinlerine saldırmadıkça veya sultana yardım ve destekte bulunmadıkça kimsenin öldürülmesini caiz görmediğini, ehl-i kiblenin öldürülmesini, savaşa gönderilinceye kadar gizlilik halinde mallarının alınmasını helal görmediklerini kaydeder.⁴¹³

⁴¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 59.

⁴¹¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58–60.

⁴¹² Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

⁴¹³ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 165.

4. 1. 1. 5. Şuaybiyye

Şuayb b. Muhammed adında bir şahsın görüşleri etrafında toplanan taraftarlardan oluşan bir fırkadır. ⁴¹⁴ Allah dilemedikçe hiçbir kimsenin bir işi gerçekleştirmeye gücünün olmadığını, kulların fiillerinin de Allah tarafından yaratıldığı görüşündedir. ⁴¹⁵ Bu görüşüyle Meymûniyye'den ayrılmıştır.

Bağdâdî, İsferyînî ve Eş'arî, Meymûniyye ve Şuaybiyye fırkalarının ayrılmalarına sebep olan olayı şöyle anlatılır: Meymûn'un Şuayb'dan bir alacağı vardı. Meymûn alacağını Şuayb'dan isteyince Şuayb da "Allah dilerse onu sana vereceğim" dedi. Meymûn, "Allah, onu şu anda bana vermeni diledi" dedi. Bunun üzerine Şuayb, "Şayet Allah dilemiş olsaydı, onu sana vermemeye gücüm yetmezdi" dedi. Meymûn da "Allah, emrettiği şeyi diler; emretmediği şeyi dilemez; dilemediği şeyi de emretmez" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine bir grup insan Meymûn'un, bir grup insan da Şuayb'ın fikirlerini benimsediler. Bunlar, halifenin hapisanesinde bulunan Abdülkerim b. Acred'e, Meymûn ve Şuayb'ın görüşlerini bildiren bir mektup yazdılar. Abdülkerim, onlara şu cevabı yazdı: "Biz, Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz, deriz ve Allah'a bir kötülük nispet etmeyiz". Ancak bu mektup onlara ulaştığında, Abdülkerim ölmüştü. Meymûn, onun "Biz, Allah'a bir kötülük nispet etmeyiz" diyerek kendi görüşünü söylediğini iddia etti. Şuayb da, "Hayır! Bilakis, O, 'Biz, Allah'ın dilediği olur; dilemediği olmaz, deriz' diyerek benim görüşümü söylemiştir" dedi. ⁴¹⁶

Böylece Hâzımiyye ve Acârîde'nin çoğunluğu, Şu'ayb'ın tarafını tutmuş, Hamziyye ve Kaderiyye Meymûn'a meyletmiştir. ⁴¹⁷

4. 1. 1. 6. Hâzımiyye

Hâzım b. Ali ⁴¹⁸ adında bir şahsın taraftarlarından oluşan bir fırkadır. Hâzımiyye, Sicistân Acârîdelerinin çoğunluğundan oluşmaktadır. ⁴¹⁹

Bağdâdî ve İsferyînî, Hâzımiyye'yi özellikle kelami konulardaki görüşleriyle zikreder. Kader, istitâat (yapabilme gücü) ve meşîet (dileme) konularında, Ehl-i

⁴¹⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 131; Râzî, *İtikâdât*, s. 49.

⁴¹⁵ Eş'arî, *Makâlât*, c.1, s. 165.

⁴¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57; Eş'arî, *Makâlât*, s. 165; İsferyînî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55.

⁴¹⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 57.

⁴¹⁸ Şehristânî, *el-Milel*, s. 151; Râzî, sadece "Asım" ismini zikretmektedir. Bkz. Râzî, *İtikâdât*, s. 60.

⁴¹⁹ İsferyînî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55.

Sünnetin görüşlerini ileri sürmüş ve “Allah'tan başka yaratıcı yoktur. Allah'ın istediğinden başka şey olmaz. İstitâat fiil ile beraberdir” demişlerdir.⁴²⁰ Yine, Ehl-i Sünnetin görüşüne yakın olmalarına rağmen Hz. Ali, Hz. Osman ve iki hakemi tekfir ederek klasik Hâricî görüşleri tekrar etmişlerdir.⁴²¹

Bağdâdî, Hâzîmiyye hakkında şu bilgileri verir: Kader ve istitâat konularında, Kaderiyye'nin görüşlerini ileri süren Meymûniyye'yi küfürle suçlamışlardır.

Hâzîmiyye, dostluk (el-velâyet) ve düşmanlık (el-adâvet) konusunda, Hâricîlerin çoğunluğunun sahip olduğu anlayışa karşı çıkmış ve demişlerdir ki: “Dostluk ve düşmanlık, Yüce Allah'ın iki sıfatıdır. Güçlü ve ulu Allah, hayatının büyük bir kısmında kâfir olsa bile, O'na karşı imanlı olduğu herşeyden dolayı kuluna dostluk gösterir. Fakat hayatının uzun bir devresini mümin olarak geçirse bile, son günlerinde O'na karşı küfürle davrandığı herşeyden dolayı da, ondan uzaklaşır. Gerçek şu ki Yüce Allah, dostlarını sevmekten ve düşmanlarına karşı kin duymaktan vazgeçmez.”⁴²² Özetle Allah'ın, hayatının çoğunda kâfir olup ancak kendisine iman ile gelenleri dost edindiğini, hayatlarının çoğunda mümin olup sonuçta küfür ile gelen kişileri ise dost kabul etmediğini söylerler.

Bu görüş, insanın son nefesindeki durumu (el-Muvâfât) konusundaki Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygundur. Ancak Ehl-i Sünnet, Hâzîmiyye'nin, insanın son nefesindeki durumu (muvâfât) hakkındaki görüşlerine dayanarak, Rıdvan bey'atına iştirak ettikleri ve Yüce Allah onlar için, “*Allah inananlardan ağaç altında sana bey'at ederlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur*”⁴²³ buyurduğundan, Ali, Talha, Zübeyr ve Osman'ın cennet halkından olmaları gerektiğine inanmalarını, onlara bir mecburiyet olarak yüklemiş ve onlara demiştir ki: “Yüce Allah'ın kulundan razı olması, kulunun İmân üzere öleceğini bilmesi ile mümkün olacağına göre, 'Ağacın altında' bey'at edenlerin bu sığara sahip olmaları gereklidir. Ali, Talha ve Zübeyr bunlardandır. Osman ise, o gün hapsedilmiş olduğundan, onun yerine, selâm ona olsun Nebi, elini onun eline karşılık uzatarak bey'at etmiştir”. Böylece bu dört kişiyi tekfir edenlerin görüşlerinin saçmalığı da isbat edilmiş olur, şeklinde zikreden Bağdâdî, Hâzîmiyye'nin görüşlerindeki kelami tartışmalara dikkat çeker.⁴²⁴

⁴²⁰ İsferyâinî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, ss. 56-57.

⁴²¹ İsferyâinî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 55.

⁴²² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 56.

⁴²³ el-Fetih 48/18.

⁴²⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 56.

Hâzimiyye böylece kaderi kabul etmiş, velayet (dostluk) ve adavetin (düşmanlık) Allah'ın zatî iki sıfatı olduğunu söyleyerek ayrı bir fırka oluşturmuştur.

4. 1. 1. 6. 1. Ma'lûmiyye

Eş'arî, Ma'lumiyye'yi Acârîde'nin yedinci, Hâzimiyye'nin ikinci fırkası olarak zikreder.⁴²⁵ Eş'arî'nin verdiği bilgiye göre Ma'lumiyye'nin görüşü; Allah'ı bütün isimleri ile bilmeyen kimse cahil olup, kulların fiilleri mahlûk değildir ve istitaat fiil ile beraberdir. Aynı zamanda Allah'ın dilemediği hiçbir şey olmaz.⁴²⁶ Şehristânî, Ma'lumiyye'yi Seâlîbe fırkaları arasında zikrederken yaklaşık aynı bilgileri verir.⁴²⁷

Bağdâdî, Allah'ı bütün isimleri ile bilmeyen kimse cahil olup, Allah'ı tanıyamayacağını, bu nedenle de cehaletinden dolayı kâfir olduğunu kabul ettiklerini ifade eder.⁴²⁸ İnsanın kendi fiillerini yaratmadığını, istitaatin fiille beraber bulunduğunu ve Allah'ın dilediğinin olacağını söylerler.⁴²⁹ Bağdâdî, Ma'lûmiyye'nin, seleflerine; Allah'ı bilme ve insan fiilinin yaratılması hususunda muhalefet ettiğini kaydederek, istitâat ve meşîet konularında, "istitâat fiil ile beraberdir ve fiil, Allah dilemedikçe olmaz" demek suretiyle Ehli Sünnet ile aynı görüşü paylaştığını ifade eder.⁴³⁰

Bu fırka, kendi inanışlarında olan ve kılıcıyla düşmanlarına karşı ayaklanan kimsenin imametini ileri sürer; ama kendilerinden olan kaade'den uzaklaşmazlar.⁴³¹

4. 1. 1. 6. 2. Mechûliyye

Bu fırka, Allah'ı bazı esması (sıfatları) ile bilen kimsenin cahil olmadığını ileri sürüp kaderi kabul ederler.⁴³² Kulların fiilleri mahluktur görüşündedir.⁴³³ Görüşleri, Ma'lûmiyye'nin görüşleri gibidir. Ancak onlar, "Allah'ı isimlerinden bir kısmı ile bilen, O'nu biliyor demektir". "Allah'ın tüm esmâsının bilinmesi vacib değildir"⁴³⁴ şeklindeki görüşü ileri sürmüş ve kendilerinden olan Ma'lûmiyye'yi, bu konuda tekfir etmişlerdir.⁴³⁵

⁴²⁵ Eş'arî *Makâlât*, c. 1, s. 166.

⁴²⁶ Eş'arî *Makâlât*, c. 1, s. 166.

⁴²⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

⁴²⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, ss. 57-58.

⁴²⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴³⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴³¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

⁴³² Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 166; Râzî, *İtikâdât*, s. 64.

⁴³³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 134.

⁴³⁴ Râzî, *İtikâdât*, s. 64.

⁴³⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58.

4. 1. 1. 7. *Saltiyye*

Bunlar Osman bin Ebî's-Salt⁴³⁶ ya da Salt b. Ebîs-Salt⁴³⁷ taraftarlarının meydana getirdiği firkadır. Osman b. Ebî's-Salt'ın görüşü şöyle özetlenmiştir: İslâm'a gireni kendimize dost edinir, akli başına gelip de İslâm'ı kabul edinceye kadar çocuklarından yüz çeviririz.⁴³⁸ İçlerinden bir topluluğun şöyle dedikleri nakledilir: Ergen olup İslâm'a davet edilen kişi bu daveti kabul veya reddedinceye kadar ne müşriklerin, ne de müslümanların çocuklarına dostluk veya düşmanlık söz konusu olmaz. Onlar bu görüşüyle Acârîde'den ayrılmıştır.⁴³⁹

4. 1. 1. 8. *Seâlibe*

Eş'arî, Acârîde'nin onuncu fırkası olarak zikreder. Kurucusunun ya da görüşünü ortaya koyanın adını zikretmez. Sadece görüşünü verir. Bağdâdî ve İsferyânî bu ismi Sa'lebe b. Mişkân olarak verir, Şehristânî ve Fahreddîn Râzî ise Sa'lebe b. Âmir olarak zikreder.⁴⁴⁰

Eş'arî bu fırkayı 5; Bağdâdî, 6; Şehristânî ise 7 alt fırkaya ayırmıştır.⁴⁴¹ Bu fırka mensupları, hem kâfirlerin hem de Müslümanların çocukları için dostluk, düşmanlık ve berâet olmadığını söylerler. Ancak çocuklar, ergenlik çağına ulaştığında İslâm'a davet edilirler; ya kabul ederler ya da inkâr ederler.⁴⁴² Bunun yanında onların babalarının azaplarına ortak olduklarını, çünkü çocukların babalarından bir rükün yani bir parça olduğunu söylerler. Sa'lebe, Abdülkerim b. Acred ile çocuk meselesinde görüş ayrılığına düşünceye kadar her konuda Abdülkerim b. Acred ile tek yumruk gibi hareket etmişti.⁴⁴³ Ancak çocuğun velayetini iddia edince Abdülkerim b.

⁴³⁶ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 166.

⁴³⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d- Dîn*, s. 56.

⁴³⁸ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 166; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 56.

⁴³⁹ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58; Râzî, *İtikadat*, s. 48; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 33; Şehristânî, *el-Milel*, s. 129.

⁴⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 56; Şehristânî, *el-Milel*, s. 132; Râzî, *İtikadat*, s. 64.

⁴⁴¹ Eş'arî, *Makâlât*, c.1, s. 167-169; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60-61; Şehristânî, *el-Milel*, s. 131-134.

⁴⁴² Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 166.

⁴⁴³ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60; Şehristânî, *el-Milel*, s. 31; Râzî, *el-İtikadat*, s. 61.

Ac'ed ondan yüz çevirdi. Kölelerinden zengin olduklarında zekat almayı, fakir olduklarında ise onlara zekât vermeyi caiz görmüştür.⁴⁴⁴

Bağdâdî, Abdulkerim b. Ac'ed ile Sa'lebe'nin ayrılış gerekçesini şöyle anlatır: Se'âlibe, Abdulkerim b. Ac'ed'den sonra, Sa'lebe b. Mişkân'ın imam olduğunu iddia eder ve Abdulkerim b. 'Ac'ed'in, çocukların durumu hakkında Sa'lebe'nin ona muhalefet edişinden önce imam olduğunu ileri sürerler. Her ikisi, bu konuda ihtilâfa düşünce, İbn Ac'ed'i tekfir ettiler ve Sa'lebe imam oldu. Bu ikisinin ihtilaflarının sebebi şu idi:

Acâride'den bir adam, Sa'lebe'nin kızıyla evlenmek istedi. Bunun üzerine o, "Onun mehrini söyle" dedi. Kızı isteyen kimse de, bu kızın annesine bir kadın göndererek, kızın bulûğ çağına ulaşp ulaşmadığını sordurdu. Çünkü eğer bulûğ çağına ulaşmış ve Acâride'nin itibar ettiği şarta uygun olarak müslüman olmuşsa, onun mehrinin miktarı hiç de mühim değildi. Bunun üzerine kızın annesi, "Bulûğ çağına ister ulaşmış ister ulaşmamış olsun, velayet (birinin koruması altında bulunması) bakımından o, müslümandır" dedi.

Bu durum Abdulkerim b. Ac'ed ile Sa'lebe b. Mişkân'a bildirildi. Abdulkerim b. Ac'ed, bulûğ çağından önce çocuklardan uzak durma (berâet) görüşünü tercih ediyordu. Ama Sa'lebe, "Biz, açıkça Hakkı inkâr ettiklerini ortaya koymalarına kadar, küçüklüklerinde ve büyüklüklerinde onların velîleriyiz" demekteydi. Bu konuda her ikisi ihtilâfa düşünce, görüşlerinden dolayı birbirlerinden uzaklaştılar. Böylece herbirinin taraftarı, farklı firkalara ayrıldılar.⁴⁴⁵

4. 1. 1. 8. 1. Ahnesiyye

Eş'arî, bu fırkayı Acâride'nin onbirinci, Se'âlibe'nin birinci fırkası olarak zikreder.⁴⁴⁶ Bağdâdî'ye göre el-Ahnes⁴⁴⁷ Şehristânî'ye göre Ahnes b. Kays⁴⁴⁸ adıyla bilinen, kendilerinden bir adama uyan fırkadır. İlk dönemlerinde o, çocukların velîliği konusunda Se'âlibe'nin görüşlerini benimsemişti. Sonra aralarından ayrıldı ve "İmamlarını bildiğimiz için bağrımıza bastıklarımız veya kâfirliklerini bilip uzaklaştıklarımız dışında, takıyye (imânî gizleme) bölgesinde (dârut-Takıyye) bulunan herkesten kaçınmamız gerekir" görüşünü benimsediler. Ayrıca onlar, savaşın ve gizlice

⁴⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 131.

⁴⁴⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁴⁶ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167.

⁴⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁴⁸ Şehristânî, *el-Milel*, s. 153.

adam öldürmenin ve hırsızlığın haram olduğunu ve bütün Müslümanların (Ehl-i Kible), düşmanlarını şahsen tanımadıkça, dine davet edilinceye kadar savaşa başlamamalarını ileri sürmüşlerdir. Eğer düşman bu daveti kabul etmezse o zaman kendisiyle çarpışılabilir.⁴⁴⁹ Şehristânî, sözlerinin fiillerine uymadığı açıkça bilinen kimseleri bu durumdan istisna olarak zikreder. Ayrıca Ahnes'in, kendi fırkasınca müşrik sayılan büyük günah sahiplerine, müslüman hanımlarla evlenmeyi caiz gördüğünü kaydeder.⁴⁵⁰

4. 1. 1. 8. 2. Ma'bediyye

Eş'ar'i ve Bağdâdî, bu fırkayı Seâlibe'nin ikinci fırkası olarak zikrederken kurucusunun adını Ma'bed olarak verir.⁴⁵¹ Şehristânî, bunların, Sa'lebe'den sonra Ma'bed b. Abdurrahman adında bir şahsın taraftarlarından oluşan bir fırka olarak zikreder.⁴⁵² Bu fırka hakkında şu bilgilere yer verilir: Zengin iken kölelerin mallarından zekât almayı, fakir olduklarında ise kendi zekâtlarından kölelere vermeyi kabul ederler. Ancak bunlar daha sonra bunun hata olduğunu kabul etmelerine rağmen, böyle yapanları kınayıp terk etmemişlerdir. Bunun üzerine Ma'bed teberri etmeyenleri tasvip etmediğini söylemiştir. Bu noktada Seâlibe, Ma'bed ve taraftarlarıyla ilişkisini keserek onları terk etmiştir.⁴⁵³ Şehristânî, Eş'arî'den farklı olarak, Ma'bed b. Abdurrahman'ın Seâlibe arasında iken Müslüman kadınların müşriklere nikâhlanmasını caiz görmesini hata olarak kabul ettiğini, kölelerden zekât alınması konusundaki hükmünden dolayı Sa'lebe'ye muhalefet ettiğini belirtir. Bu topluluk takîyye halinde sadakaların paylarının, tek bir pay haline getirilmesinin caiz olduğu görüşündedirler.⁴⁵⁴ Fahreddin Râzî, bu fırkanın farklı bir dine mensup bir kadınla evlenmeyi caiz görmediğini kaydeder.⁴⁵⁵

4. 1. 1. 8. 3. Şeybâniyye

Eş'arî, Şeybâniyye'yi Acâridenin onüçüncü, Seâlibe'nin üçüncü fırkası olarak zikrederken, Bağdâdî ise Seâlibe'nin dördüncü fırkası olarak kaydeder. Şeybân b.

⁴⁴⁹ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167; Râzî, *el-İtikadat*, s. 49; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 57; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁵¹ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 57; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁵² Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁵³ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167.

⁴⁵⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁵⁵ Râzî, *İtikadât*, s. 50.

Seleme'nin taraftarlarının oluşturduğu firkadır.⁴⁵⁶ Bağdâdî'ye göre bu fırka Abbasoğulları devletinin kurucusu Ebû Müslim zamanında ortaya çıkan Şeybân b. Seleme el-Hâricî'ye uyanların oluşturduğu firkadır. Şeybân, Yüce Allah'ın yarattıklarına benzediğini ileri sürüyordu. Bu yüzden, Se'âlibe'nin öteki mensupları ile birlikte Ehl-i Sünnet onu, teşbih hakkında ki görüşünden, Hâricîlerin tamamı da, Ebû Müslim'e yardımından dolayı küfürle suçlamışlardır. Se'âlibe'den onu tekfir edenlere, Se'âlibe'nin önde gelen liderlerinden Ziyâd b. Abdirrahmân'ın taraftarları oldukları için, "Ziyâdiyye" deniyordu. Şeybâniyye, Şeyban'ın günahlarına tevbe ettiğini ileri sürerken, Ziyâdiyye de şöyle diyordu: "Onun günahlarından biri, tevbe ile silinemeyecek olan, kullara zulüm etmektir. Çünkü o, Se'âlibe'ye karşı yaptığı savaşlarda, Ebû Müslim'e yardım etmiştir, tıpkı onun Ümeyye oğullarına karşı yaptığı savaşlarda ona yardım edişi gibi..."⁴⁵⁷

Önceleri Se'âlibe taraftarı olan Şeybân b. Seleme, Ebû Müslim'e yardım edince bunun üzerine Hâricîler Şeybân b. Seleme'den uzaklaştılar. Şeybân öldürüldükten sonra bir grup onun tevbe ettiğini söylemesine rağmen, Sa'lebiyye onun tevbe etmiş olduğunu kabul etmeyerek şöyle demiştir: Onun tevbesi sahih olmaz. Çünkü o, bizimle aynı görüşte olanları katletmiş, mallarını gaspetmiştir. Bir müslümanı öldürüp malına el koyan kimsenin tevbesi kabul edilmez. Bunun şartı kendisine kısas uygulanması ve gaspettiklerini iade etmesidir.⁴⁵⁸

Şeybân b. Seleme'nin cebr ve kudret-i hâdise meselelerinde Cehm b. Safvân ile fikir birliği ettiği görülmektedir. Şehristânî ayrıca bu fırka hakkında: "Allah Teâlâ zâtı için ilim yaratmadıkça bilmez. Eşya O'nun İçin ancak hudûs ettikleri ve meydana geldikleri anda malûm olur" düşüncesine sahip olduğunu nakleder.⁴⁵⁹

Ziyâd'ın Şeybân'dan teberrî ettiği ve söz konusu iki kişiye desteğinden dolayı da tekfir ettiği söylenmiştir. Ancak Se'âlibe'den bir grup Şeybân'ın tevbesini kabul etmiş ve Şeybâniyye ismini almışlardır. Şeybâniyye, Allah'ın kendi yarattıklarına benzediğini ortaya atarak, velayet ve adavetin Allah'ın zati iki sıfatından olduğunu ve fiili sıfatlarından olmadığını söylemiştir.

⁴⁵⁶ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 167; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁵⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 60.

⁴⁵⁸ İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 57; Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁵⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

Seâlibe'nin görüşü üzere devam edip, bu fırkanın çoğunluğunu oluşturan grup Seâlibe'nin fakihlerinden olan Ziyâd b. Abdirrahman etrafında toplanarak Ziyâdiyye adında bir fırka oluşturmuştur.⁴⁶⁰

4. 1. 1. 8. 4. Rûşeydiyye (Uşriyye)

Eş'arî, bu fırkayı Acârîde'nin ondördüncü, Seâlibe'nin dördüncü fırkası olarak zikreder.⁴⁶¹ Ruşeyd et-Tûsi⁴⁶² taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Bunlara Uşriyye de denilmiştir.⁴⁶³ Kaynaklarda fihhi alandaki yorum farklılığı esas alınarak bilgi verilmektedir.

Bu fırka mensupları, kaynak suyu veya akarsularla sulanan arazilerden öşrün yarısını veriyorlardı. Sonra bundan vazgeçip ve durumu Ziyâd b. Abdirrahman'a yazınca; O da onlara bu hususta öşrün tamamının verilmesi gerektiğini, ancak öşrün yarısını verenlerden de uzaklaşmanın caiz olmadığını söyledi. Bunun üzerine Ruşeyd, "Eğer onlardan uzak durmamız caiz değilse onların uyguladıklarını uygulayalım" diyerek, kendisi ve beraberindekilerle birinci uygulamaya devam edeceklerini söyleyerek Seâlibe'den ayrılmıştır.⁴⁶⁴

4. 1. 1. 8. 5. Mükremiyye

Ebû Mükrem ve taraftarlarının oluşturduğu fırkadır.⁴⁶⁵ Şehristânî, fırka liderinin ismini Mukrem b. Abdullah el-Acelî olarak verir.⁴⁶⁶ Seâlibe'den ayrılmalarına sebep olan görüşlerinden bazıları şunlardır: Bu fırka mensupları, namaz kılmayanın namazı kılmadığı için değil, güçlü ve ulu Allah'ı tanımadığından dolayı kâfir olduğunu ileri sürmüşlerdir. İddialarına göre, her günah işleyen Allah'ı bilmemektedir bilgisizlik de küfürdür. Ayrıca onlar, velâyet ve adâvet konusunda, insanın son nefesindeki durumu (el-Muvâfât) görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁶⁷

Diğer büyük günahlar hakkında da aynı şeyi söylerler. Nitekim kebire işleyen bir kimsenin Allah'ı tanımadığını, onun, kebire işlediği için değil, cehaleti yüzünden kâfir olduğunu iddia ederler. Allah'ın, kullarını son nefeste sahip olduğu amellerine

⁴⁶⁰ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 168; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 61.

⁴⁶¹ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 168.

⁴⁶² Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁶³ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 168. Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁴⁶⁴ Eş'arî, *Makâlat*, c.1, s. 168; Şehristânî, *el-Milel*, ss. 153-154; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 61; Râzî, *İtikadat*, s. 50.

⁴⁶⁵ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 168; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 61; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 58.

⁴⁶⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

⁴⁶⁷ Eş'arî, *Makâlat*, c. 1, s. 168; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 61; Şehristânî, *el-Milel*, s. 33.

göre değil, buldukları durum üzere onları dost veya düşman olarak kabul ettiğini söylemişlerdir. Bu sebeple Seâlibe onları kendilerinden saymayıp, terk etmiştir.⁴⁶⁸

4. 3. Fûdeykiyye

Fûdeykiyye hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Sebep olarak yaşadığı dönemde, ortaya, genel görüş haricinde fikir üretememiş olmalarını söyleyebiliriz. Necedât'ın ayrıldığı ana fırkalardan biridir. Zira Necde b. Âmir'i öldürenler daha sonra Ebu Fûdeyk'e katılmıştır. Necde'nin malları zenginler arasında paylaşılması ve fakirlere vermemesi de dahil yukarıda zikrettiğimiz bir çok sebeple Necde'nin taraftarlarından pek çoğu Necde'den ayrılmışlardı. Kaynaklarda Ebû Fûdeyk taraftarlarının, Necde ve Nâfi'nin görüşlerinden uzaklaşmalarından başka bir şey bilinmemektedir.⁴⁶⁹

Ebû Fûdeyk, Necde'nin öldürülmesinden sonra, Abdümelik b. Mervân'ın, Ömer b. Übeydillah b. Ma'mer et-Temîmî'yi bir ordu ile üzerine gönderişine kadar yaşadı. Bu ordu, Ebû Fûdeyk'i öldürdü ve başını, Abdümelik b. Mervân'a gönderdi.⁴⁷⁰ Necedât ile ilgili şahısları ele aldığımız bölümde Ebû Fûdeyk ve görüşlerini vereceğiz.

5. Necedât İle İlgili Şahıslar

5. 1. Ebû Fûdeyk Abdullah b. Sevr (73/692)

Benû Kays b. Sa'lebe kabilesinden olan Ebû Fûdeyk, Necde b. Âmir'in yakın arkadaşlarındandı.⁴⁷¹ Nâfi b. Ezrâk ile birlikte Emevilere karşı isyan eden grubun içindeydi. Nâfi b. Ezrâk'ın kendileri ile aynı görüşü paylaşmalar bile, kendilerinin buldukları yere hicret etmeyip Emevilerin yönetimi altında yaşamayı kabul eden kişileri (kaade) tekfir etmesi, muhaliflerinin kadın ve çocuklarını öldürmeyi helal sayması ile ilgili fikirlerine katılmadığı için Nâfi'den ayrılarak kendisi gibi düşünen bazı Hâricî ileri gelenleriyle birlikte Yemâme'ye gitti. Ezârika'ya katılmak üzere yola çıkan Necde b. Âmir'le karşılaşarak kendisini ikna ederek “emîrül-mü'minîn” ilân edip Necde'ye biat eden grubun içindeydi.⁴⁷² Bir müddet Necde ile birlikte hareket

⁴⁶⁸ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 168-169; Şehristânî, *el-Milel*, s. 133; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 58.

⁴⁶⁹ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 169; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁴⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁴⁷¹ Taberî, *Tarîhu-r rusul vel Mulûk*, c. 6, s. 174.

⁴⁷² Şehristânî, *el-Milel*, s. 123

etti. Hatta Necde tarafından Hadramût halkının zekâtını toplamak üzere görevlendirildi.⁴⁷³

Necde b. Âmir, Abdumelik b. Mervân'la yazışmada bulununca Ebû Fûdeyk'in de aralarında bulunduğu grup tarafından eleştirilmişti. Yine Necde'nin bazı adamları kendisinin birtakım uygulamalarına bağlı olarak Necde'den yaptıklarından dolayı tevbe etmelerini istemişlerdi.⁴⁷⁴ Necde'nin tevbe etmesi üzerine onu cezalandırmaktan vazgeçmişler ancak daha sonra da "Sen imamsın ve senin ictihadda bulunma hakkın vardır. Artık senden tövbe etmeni istemeyeceğiz. Onun için ettiğin tevbeden tevbe et ve seni tevbeyle davet edenleri, bu defa sen tevbe etmeye çağır aksi halde seni terkederiz" deyince Necde, ikinci tevbe teklifini de kabul etti. Onu tevbeyle davet edenler Necde'yi imametten uzaklaştırarak, "Bize bir imam seç!" deyince, O da Ebû Fûdeyk'i seçmişti.⁴⁷⁵

Ebû Fûdeyk ve Atıyye, Necde'den ayrıldıktan sonra bu defa kendi aralarında yaşadıkları fikir ayrılığından dolayı Ebû Fûdeyk ile Atıyye'nin de yolları ayrıldı. Bu esnada Hâricî grubun önde gelen isimlerinden Râşid et-Tavîl de Ebû Fûdeyk ile beraber hareket etmekteydi.⁴⁷⁶ Atıyye ise Uman'a oradan da Kirman'a gitmişti. Ebû Fûdeyk Yemâme'yi ele geçirince, Necde'nin adamlarının savaşlardan döndükleri zaman Necde'yi yeniden emirliğe geçireceklerini öğrendi. Bu yüzden Necde'yi öldürmek istedi. Necde, Yemen dolaylarına sevkettiği askerlerin dönüşünü beklemek üzere kendi adamlarından birinin evinde saklanmıştı ancak bir köle tarafından yeri Ebû Fûdeyk'e bildirilince Ebû Fûdeyk, beraber hareket ettiği Râşid et-Tavîl'i bir askeri birlikte Necde'nin üzerine sevketti. Onlar da Necde'nin bulunduğu yere baskın yaparak onu öldürüp başını Ebû Fûdeyk'e götürdüler. Bu yüzden olsa gerek Şehristânî, Necde'yi Ebû Fûdeyk'in öldürdüğünü kaydeder.⁴⁷⁷

Yemâme'de altı ay kalan Ebû Fûdeyk, Necde'yi ortadan kaldırdıktan sonra Bahreyn'e hâkim oldu.⁴⁷⁸ Bu süreçte Mekke merkezli yönetimin valisi Mus'ab b. Zübeyr Emeviler tarafından öldürülünce Halid b. Abdullah b. Halid b. Useyd, Basra'ya Emevi valisi olarak atandı. Yeni vali, kardeşi Umeyye'yi Bahreyn'de bulunan

⁴⁷³ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21; Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 180; İbn Haldun, *Târihu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

⁴⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁴⁷⁵ Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c.7, s. 445; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, ss. 53-54.

⁴⁷⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁴⁷⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁴⁷⁸ Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c.7, s. 448.

Ebû Fudeyk'e karşı gönderdi. Ebû Fudeyk onu yenilgiye uğratarak Basra'ya kaçmak zorunda bıraktı.⁴⁷⁹ Abdülmelik b. Mervân, bu defa Ebu Fudeyk ile savaşmak üzere Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Temîmi'yi görevlendirdi. Ömer, Kûfe ve Basra'dan topladığı bir ordu ile Bahreyn'e yürüdü ve orada meydana gelen çatışmada Ebû Fudeyk öldürüldü.⁴⁸⁰

5. 1. Atıyye b. el-Esved el-Hanefî (75/694)

Atıyye b. Esved el-Hanefî, Ataviyye fırkasının reisi ve Hâricîlerin önde gelen isimlerindedir. Beni Hanife kabilesine mensup olup, Sicistan ve Horasan'da Hâricîliğin yayılması için büyük gayret göstermiştir. Yezid b. Muaviye zamanında Nâfi b. Ezrak ile birlikte Emevilere karşı isyan etti. Ancak Nâfi b. Ezrâk'ın kendileri ile aynı görüşü paylaşsalar bile, kendilerinin buldukları yere hicret etmeyip Emevilerin yönetimi altında yaşamayı kabul eden kişileri (kaade) tekfir etmesi, muhaliflerinin kadın ve çocuklarını öldürmeyi helal sayması ile ilgili fikirlerine katılmadığı için Nâfi'den ayrılarak kendisi gibi düşünen bazı Hâricî reisleriyle birlikte Yemâme'ye gitti. Ezârika'ya katılmak üzere yola çıkan Necde b. Âmir'le karşılaştılar ve kendisini Ezârika'nın doğru yoldan ayrıldığı noktasında ikna ederek tekrar Yemâme'ye dönmesini sağladılar. Böylece Necde'yi Ezârika'ya katılmaktan vazgeçirip “emîrû'l-mü'minîn” ilân edip kendisine biat ettiler.⁴⁸¹

Necde, Abdullah b Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'in Basra'ya gönderdiği ordunun komutanı olan İbn Umeyr ile yapılan savaşta yenilince, Uman'a bir ordu gönderdi. Atıyye de bu askeri birliğin komutanlığını yaptı. Uman valisi Abdullah b.Abbad'ı öldürüp, bölgeye hâkim oldu. Yerine Ebu'l-Kasım lakaplı birini bırakarak Uman'dan ayrıldı.⁴⁸²

Daha sonra Yemâme'ye giden Atıyye ile Necde arasında ihtilaf yaşandı. Yaşanılan ihtilafın nedeni ise Necde'nin savaş için gönderdiği deniz birliğine karadakilere daha fazla pay vermesi idi. Atıyye, bu duruma karşı çıkmıştı.⁴⁸³ Abdülmelik b. Mervân, Necde'ye kendisine itaat etmesi için mektup yazmış, buna karşılık onu Yemâme bölgesine vali yapacağını ve eline geçirmiş olduğu mallar, dökmüş olduğu kandan dolayı affedeceğini vaat etmişti. Atıyye bundan dolayı “Abdülmelik onun

⁴⁷⁹ Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, ss. 445-446, 450.

⁴⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

⁴⁸¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 51; Şehristânî, *el-Milel*, s. 123.

⁴⁸² Belazûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 179; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

⁴⁸³ Eş'arî, *Makâlât*, c. 1, s. 163.

dinî konularda tâviz vereceğini bilmemiş olsaydı, mektup yazmazdı” diyerek Necde'yi eleştirmişti. Yine Necde'nin, bilgisizlikleri yüzünden bazı haramları işleyenlerin mazur sayılacaklarını ileri sürmesi gibi benzeri birkaç konuda görüş ayrılığına düşmeleri, Atıyye'nin Necde'den ayrılmasına sebep oldu.

Atıyye ile Necde b. Âmir arasında yaşanan ihtilaf neticesi Atıyye tekrar Uman'a döndü.⁴⁸⁴ Bu esnada öldürülen vali Abbad'ın çocukları Saîd ve Süleyman, Umanlılarla beraber olup Atıyye'nin kendi yerine vekil tayin ettiği Ebu'l-Kasım'ı öldürmüşlerdi.⁴⁸⁵ Uman'a gelen Atıyye, burada hâkimiyetini yeniden kuramayınca oradan deniz yoluyla Kirman'a geçti. Kirman'da hâkimiyet kurarak kendi adına para bastırdı.

Ardından Atıyye, Emevî kumandanı Mühelleb b. Ebî Suf râ'nın ordusuyla yaptığı savaşta burada tutunamayıp önce Sicistan'a, daha sonra da Sind'e kaçtı. Ancak Mühelleb'in askerleri tarafından takip edilen Atıyye, Kandabil yakınlarında yakalanarak öldürüldü.⁴⁸⁶

5.3. Ebû Tâlût Sâlim b. Matar (I/VII.?)

Ebû Tâlût Salim b. Matar'ın asıl ismi, Şehl b. Şeybân b. Rebîa b. Zimmân b. Mâlik b. Sa'b'tır.⁴⁸⁷ Kaynaklarda adından ilk defa Abdullah b. Zübeyr'e Emevilere karşı Mekke savunmasında yardım ettikten sonra Mekke'den ayrılıp, Ebû Fûdeyk ve Atıyye b. el-Esved el-Hanefî ile birlikte Yemâme'ye hareket eden grubun içinde zikredilir.⁴⁸⁸

Nafî b. Erzak'ın teklifiyle İbn Zübeyr'e Mekke savunmasında yardım eden ve sonrasında yaşanan ihtilaf neticesi⁴⁸⁹ Mekke'den ayrıldıktan sonra Ebû Tâlût'un başkanlığında Yemâme'ye geçmiş olan bir grup Hâricî, Ebû Tâlût'u lider kabul edip ona biat etmişlerdi.⁴⁹⁰ Ardından Ebû Tâlût'un adamlarından bir grup, Nafî b. Ezrak'a katılmak için Basra'ya doğru yola çıktı. Bu esnada Nâfî b. Ezrak, Basra'da kendi görüşünde olsalar bile kaade'den uzaklaşmayı ileri sürüp onlara müşrik deyince ve muhaliflerinin çocuklarıyla kadınlarını öldürmeyi helal kılınca, Nafî'den ayrı-

⁴⁸⁴ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3 s. 184.

⁴⁸⁵ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 179; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 21.

⁴⁸⁶ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 184.

⁴⁸⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 173.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 491.

⁴⁸⁹ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, ss. 1205-1209.

⁴⁹⁰ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s.1214; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 173; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c.4, s.20.

lip Yemâme'ye gitmek üzere yola çıkan, aralarında Necde b. Âmir el-Hanefî, Ebû Fûdeyk, Atıyye b. El-Esved el-Hanefî, Râşit et-Tavîl, Miklâs Eyyûb el-Ezrak ve onlara uyanlardan oluşan toplulukla karşılaştı.⁴⁹¹ Bu arada Necde b. Âmir el-Hanefî, İbad'da konakladı.⁴⁹² Ebû Tâlût, Cevnelhadârim'e gitti.⁴⁹³

Her ne kadar Eş'arî ve Şehristânî, Necde'yi Nafi b. el-Ezrâk'a katılmak üzere Basra'ya hareket eden grubun içinde zikretse de,⁴⁹⁴ Bağdadi, Necde'yi, karşılaştıran grupların arasında değil; Yemâme'de konumlandırmaktadır. Bağdâdî'ye göre Basra'dan gelen ve aralarında Ebû Fûdeyk, Atıyye b. el-Esved el-Hanefî, Râşit et-Tavîl, Miklâs Eyyûb el-Ezrak'ın da bulunduğu grup Yemâme'ye gelmiş ve burada Necde b. Âmir tarafından karşılanmışlardır. Necde'ye, Nâfî'nin çıkardığı ihtilafı haber verip, hep birlikte Necde'ye biat edip onu "Emîru'l-müminîn" olarak isimlendirmişlerdir.⁴⁹⁵ Çalışmamızda Necde'nin Basra'dan Yemâme'ye hareket edenler içinde zikredildiği diğer görüşü tercih ettik. Ayrıca makâlât türü eserlerde Necde'ye biatin, Yemâme'den gelen grupla Basra'dan gelen grubun karşılaşması ve Nafi'nin çıkardığı ihtilafı haber vermesi sonrası hemen oracıkta gerçekleşmiş gibi gösterilse de bu bilginin özet mahiyetinde olduğu dikkate alınmalıdır.

Necde b. Âmir, konakladığı İbad'dan Yemâme'ye gitmişti.⁴⁹⁶ Bu arada Ebû Tâlût ise Cevnelhadârim'de bulunuyordu.⁴⁹⁷ Yemâme'ye giden Necde'nin buradaki ilk icraatı Muaviye'nin Benû Hanife'den alarak el koyduğu Cevnelhadârim'e gitmek oldu. Ardından Necde, Cevnelhadârim'i alarak burayı taraftarları arasında paylaştırdı(65/684-5).⁴⁹⁸ O, Cevnelhadârim arazisinin köleler tarafından işlenmek üzere kendilerine verilmesinin daha uygun olacağı görüşündeydi ve bu görüşünü uygulamak suretiyle taraftarlarının savaş dışında başka meşgalelerle vakit geçirmelerine de engel oluyordu.⁴⁹⁹

Necde'nin bir diğer icraatı Bahreyn veya Basra'dan İbn Zübeyr'e mal götürmekte olan bir kervana el koyması olmuştu.⁵⁰⁰ Necde, ele geçirdiği malları Cevneladârim'de bulunan Ebû Tâlût'un yanına götürerek "Bu kervandaki malları

⁴⁹¹ Muberrred, *el-Kâmil*, c.3,s.1214; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c.7, s.174.

⁴⁹² Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c.7 s.173.

⁴⁹³ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c.7 s.173.

⁴⁹⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s.123; Eş'arî, *Makâlât*, s.162 .

⁴⁹⁵ Şehristânî, *el-Milel*, s.123; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.52.

⁴⁹⁶ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c.7, s.173.

⁴⁹⁷ Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, c.7, s.173.

⁴⁹⁸ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c.3 s.184.

⁴⁹⁹ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20.

⁵⁰⁰ Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünuni'l-Edeb*, c. 21, s. 55.

paylaştırım, bu köleler de tarlalarınızda sizin için çalışsın, şüphe yok ki bu sizin için daha faydalıdır” diyerek kendi arkadaşları arasında paylaştırmıştı. Bunun üzerine onun kabiliyetli ve cömert olduğunu gören Hâricîler “Necde bizim için Ebû Tâlût'tan daha iyidir” deyip arkasından Ebû Tâlût'a olan bey'atlerini bozarak Necde'ye bey'ât ettiler (66/685).⁵⁰¹

İbn'ul-Esîr ve Belâzurî'de geçen rivayete göre Necde'nin getirdiği ganimet Ebû Tâlût'un adamları arasında paylaştırılınca Ebû Tâlût'un adamları Ebû Tâlût'a, ”Biz daha önce sana bey'at etmiştik. Gördük ki Necde senden daha hayırlıdır” deyip Necde'ye bey'ât ettiler. Bunun üzerine Ebû Tâlût da aynı şekilde Necde'ye bey'at etti.⁵⁰² Bu rivayetlerden de anlaşılıyor ki Ebû Tâlût'un adamlarının Necde'ye biat etmeleri, Necde'nin elde ettiği ganimetleri halka dağıtmasından sonra gerçekleşmiştir. Zira rivayetlerde Necde'nin cömertliği vurgulanmaktadır.

Kaynaklarda Ebû Tâlût'un adına bundan sonra Necde'nin öldürülüşüne kadar rastlamıyoruz. Bu noktada Belâzurî *Ensâbü'l-Eşrâf*'da, Necde'nin saklandığı yerin tespit edilmesinden sonra Ebû Füdeyk'in Necde'yi yakalamak üzere gönderdiği kişiler arasında Ebû Tâlût'u da saymaktadır.⁵⁰³

5. 4. Râşid et-Tavîl (I/VII.?)

Künyesi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Makâlât türü eserlerin içinde ismi sadece Bağdâdî'de geçmektedir.⁵⁰⁴

Nafi b. Erzâkın teklifiyle İbn Zübeyr'e Mekke savunmasında yardım eden ve sonrasında yaşanan görüş ayrılığından dolayı Mekke'den Ebû Tâlût'un önderliğinde ayrılıp Yemâme'ye geçmiş olan bir grup Hâricî, Ebû Tâlût'u lider kabul edip ona biat etmişlerdi.⁵⁰⁵ Bu arada Ebû Tâlût'un adamlarından bir grup, daha önce beraber hareket ettikleri Nafi b. Ezrak'a katılmak için Basra'ya doğru yola çıktı. Bu esnada da Nafi'nin kaade hakkındaki fikirlerine tepki gösteren ve içinde Necde'nin de bulunduğu bazı Hariciler Yemâme'ye doğru yola çıkmıştı. Bağdâdî, Necde'nin liderliğe getirilmesini anlattığı bölümde, Râşid et-Tavîl'in ismini Nâfi b. Ezrak'a tepki göste-

⁵⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 174.

⁵⁰² Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 174; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20; Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 285.

⁵⁰³ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 185.

⁵⁰⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Furak*, s. 52-54.

⁵⁰⁵ Muberrred, *el-Kâmil*, c. 3, s. 1214; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 4 s. 20.

rip Yemame'ye giden grubun içinde zikreder.⁵⁰⁶ Yemame'ye yönelen Necde b. Âmir, İbad'da konaklamıştı.⁵⁰⁷

Yemâme'ye giden Necde, bazı göz dolduran icraatlarıyla Ebû Tâlût'un adamlarının güvenini kazandı. Bunun üzerine onun kabiliyetli ve cömert olduğunu gören Hâricîler "Necde bizim için Ebû Tâlût'tan daha iyidir" deyip arkasından Ebû Tâlût'a olan bey'atlerini bozarak Necde'ye bey'ât ettiler (66/685).⁵⁰⁸

Ardından Yemâme ve Uman bölgesi bir müddet Necde'nin liderliğinde yönetilmişti. Ancak bazı arkadaşları Necde b. Âmir'e birtakım uygulamalarından dolayı muhalefet etmeye başlamışlardı. Necde'yi eleştiren bu kişiler Necde'den yaptıklarından dolayı tevbe etmelerini isteyerek⁵⁰⁹ Necde'yi imametten uzaklaştırmış ve kendilerine yeni bir imam seçmesini istemişti. Bunun üzerine Necde de Ebû Fûdeyk'i seçmişti.⁵¹⁰

Necde'ye muhalefet eden iki önemli isim Ebû Fûdeyk ve Atıyye'nin, Necde'den ayrıldıktan sonra bu defa kendi aralarında yaşadıkları fikir ayrılığından dolayı yolları ayrılmıştı. Yemâme bölgesini sahiplenen Hâricî grubun önde gelen isimlerinden Râşid et-Tavîl de Ebû Fûdeyk ile beraber hareket etmekteydi.⁵¹¹ Bu arada Ebû Fûdeyk, Yemâme'yi ele geçirdikten sonra, Necde'nin, daha önce Yemen dolaylarına savaşa sevkettiği adamlarının, döndükleri zaman onu yeniden emirliğe geçireceklerini öğrenince, Necde'yi öldürmek istedi. Kendi taraftarlarından birinin evinde gizlenen Necde'nin yeri, Ebû Fûdeyk'e bildirilince Ebû Fûdeyk, Râşid et-Tavîl'i bir askeri birlikle Necde'nin üzerine sevketti. Onlar da Necde'nin bulunduğu yere baskın yaparak onu öldürmüşlerdi. Bu hadisenin başında da Râşid et-Tavîl bulunuyordu.⁵¹²

6. Necedât'ın Yayıldığı Bölgeler

Necedât, Orta Arabistan'daki Yemâme bölgesinde ortaya çıkmıştır. Necde b. Âmir'den önce Yemâme bölgesinde yaşayan bir grup Hâricî, Ebû Tâlût'un önderliği altında faaliyetlerine devam etmekteydi.⁵¹³ Nafi b. Ezrâk'tan ayrılan Necde,

⁵⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52.

⁵⁰⁷ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s.1 73.

⁵⁰⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 4, s. 20; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 174.

⁵⁰⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵¹⁰ Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c.7, s. 445; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53-54.

⁵¹¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁵¹² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁵¹³ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s.1 285; Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, c. 7, s. 173.

Yemâme'deki Hâricî grubun lideri Ebû Tâlût'un da beyatini alarak yakın arkadaşlarıyla birlikte giriştiği isyan hareketiyle, kendisini ve temsil ettiği hareketi, hem Emevilere hem de Mekke merkezli idarenin sahibi Abdullah b. Zübeyr'e muhatap kabul ettirmeyi başarmıştı. Oldukça kısa sayılabilecek bir zaman diliminde Necde b. Âmir daha hayattayken, Arap yarımadasının orta kısmını ve güneyini ele geçirerek buraların zekâtını topladı. Arap yarımadasının güney kısmında bulunan Bahreyn, Katîf, Uman, Hadramût ve San'a'yı hâkimiyeti altına aldı. Bir ara hac için Mekke'de bulundu. Mekke lideri Abdullah b. Zübeyr ile saldırmazlık anlaşması yaparak taraftarlarına hac emirliği yaptı.⁵¹⁴ Hac sonrası Medine'yi ele geçirmeyi düşündüyse de Abdullah b. Ömer'in Medine'yi savunmak üzere hazırlık yaptığı haberini alınca bu fikrinden vazgeçti. Necde'nin Medine'ye girmek istemeyişini Abdullah b. Ömer'den çekinmesiyle ilişkilendirmekten ziyade, kitle psikolojisini iyi okumasıyla ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. Zira Necde, Medine'ye girmesi durumunda, Medine'de kendisi gibi düşünmeyen dindar bir kitle üzerinde Hâricîlere karşı oluşabilecek nefreti algılamıştı.⁵¹⁵

Necde, yaşadığı dönemde Arap yarımadasının orta ve güney bölgesinde hâkimiyet kurmasının yanında, kuzey bölgelerine de savaşçı birlikler gönderdi.⁵¹⁶ Hâkimiyet alanını sadece karadan değil, deniz yoluyla da pekiştirmeye çalışan Necde, bu amaçla bir deniz birliği oluşturdu. Böylece Arap yarımadasının güney ve doğu sahillerinde de hâkimiyetini pekiştirdi.⁵¹⁷

Necedât, Necde b. Âmir'den sonra bazı farklı algı ve uygulamalara sahip değişik fırkalarla varlığını sürdürürken Arap yarımadasının kuzey doğusunda Hazar denizinin güneyinden Hindistan'ın doğusuna kadar olan Mekran, Kirman, Sicistan, Horasan ve Muhistan gibi bölgelerde de varlık gösterdi.⁵¹⁸ İlk bakışta İbn Ezrak'ın kaade'yi tekfir edişine tepki gibi görünen muhalif bir grubun geniş bir coğrafyada varlık bulması, dahası varlığını Arap yarımadasının dışında da göstermiş olması, bu harekete onay veren kitlelerin neye niçin tepki gösterdiğinin iyi okunması açısından önemlidir. Zira ortaya çıktığı andan itibaren Müslüman toplumun çoğunluğu tarafından eleştirilen bir hareketin nasıl olup da taraftar bulduğu, dahası taraftar kitlesini

⁵¹⁴ Belazûrî, *Ensâbü'l-Esrâf*, c. 7, s. 181; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 263.

⁵¹⁵ Latife Bakkay, *Hareketü'l-Havaric*, s. 186.

⁵¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 54.

⁵¹⁷ Latife Bakkay, *Hareketü'l-Havaric*, s. 173.

⁵¹⁸ Latife Bakkay, *Hareketü'l-Havaric*, s. 175.

sürekli nasıl artırdığı, hatta bedevî karakterli bir hareketi nasıl Arap yarımadasının dışına taşıyıp varlık gösterdiği iyi tahlil edilmelidir.

7. Necedât'ın Hâricîlik İçindeki Yeri

Yaşadıkları toplumda haksızlıklara karşı silahlı mücadeleyi benimseyen Hâricîler, kendileri gibi düşünüp kendileri gibi inanan Müslüman bir toplum oluşturma gayreti sergilemişlerdir. Kâfirlerin ve müşriklerin iman dairesine çekilmesinden ziyade Müslümanların kendi arasında ortak iman anlayışı olmalıydı ve bu anlayışın çerçevesi kendileri tarafından çizilmeliydi. Oluşturmayı düşündükleri Müslüman toplumu meydana getirmek için her türlü şiddete başvurmaktan çekinmemişler ve bu tavırlarını muhatabının kim olduğuna bakmaksızın sürdürmüşlerdir. Kendi algılarına göre oluşturdukları Kur'an merkezli iman anlayışıyla, sıradan müslümanları bu iman algısına aykırı davranmalarından dolayı zaman zaman tevbe ve imana davet ederken, kendilerine olan aşırı güven ve samimiyet, halifeyi bile tevbe ve imana davet etmelerini doğurmuştur. Halifeyi tevbe ve imana davet, sadece Necedât öncesi Hâricîlere mahsus olmayıp Necde'nin yaşadığı dönemde de bizzat Necde'nin adamları tarafından tevbe ve imana davet şeklinde kendini göstermiştir. Hâricîlerin iman anlayışına bağlı bu gayretleri, günah küfür ve şirk gibi konuların sürekli gündemde kalmasına neden oldu.

Hâricîler içinde en katı fikirlere sahip olan fırka Ezârika'dır. Diğer fırkalarda ise bu katı görüşler yumuşatılarak devam ettirilmiştir. Necedât, Ezârika'nın ortaya koyduğu görüşlere zıt görüşler ortaya koyup varlığını sürdürme ve taraftar kitlesini genişletme çabası göstermiştir. Ancak toplumu keskin çizgilerle ayıran bu Hâricî algı, Necde'nin ölümünden sonra ortaya çıkan birçok fırka tarafından devam ettirilmeye çalışılmışsa da günümüze ulaşamamıştır.

Yaşadığı dönemde Necde b. Âmir, Ezârika'nın tartışmaya kapalı tuttuğu anlayışın aksine daha esnek bir din anlayışı benimsemiştir. Necde ve taraftarları, ele geçirdikleri geniş alanda düzeni sağlamak amacıyla görüşlerinde değişiklik yapmak zorunda kaldılar. Muhalefet ettikleri Ezârika, dar alanda belirli kamplarda bulunan kitleye hitap ederken Necedât'ın hâkimiyet alanı, yani hitap ettiği kitle daha genişti.⁵¹⁹ Bu yüzden olsa gerek ki, İman ve hilafet konularındaki düşünceleri Necedat'ı Hâricîler arasında farklı bir konuma oturtmuştur. Necedat'ın Hâricîler içinde önemli

⁵¹⁹ Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay., Ankara, 2010, ss. 134-135.

bir yere sahip olmasının sebebi, Hâricî söylemi, kendilerinden önceki grupların yaptığı gibi teoride ideali yakalamak değil düşünceyi eylem sahasına sokarak halka mal etme çabası içine girmesidir. Aynı zamanda Necedât, kendisinden önceki iman ve küfür merkezli din anlayışına farklı bir yorum getirdi. İşlenen günahın insanı cehenneme sokacağı anlayışını, din algısını aslî ve fer’i olarak ikiye ayırarak, fer’i konulardaki günahın insanı cehenneme götürmeyecek olması şeklinde yorumlanarak insan fitratına daha uygun bir yorum olarak algılanmasını sağlayıp cemaatleşmeyi ve oluşturulan cemaatteki bilinçli mensubiyetin oluşmasını gerçekleştirmiştir. Bu da Necde’yi ve temsil ettiği hareketi farklı bir konuma oturtmaktadır. W.M.Watt’ın deyimiyile Necde’nin önderliğinde teşekkül eden Necedât, “*karizmatik cemaat*” olgusunun tipik bir örneğidir.⁵²⁰

Hâricîler, Necedât döneminde birçok siyasi ve dini kavramı tartışma konusu yapmışlardır. Başlangıçta iman- küfür eksenli olan Hâricî algı zamanla kurumsallaşarak ileride ele alacağımız kavramların doğup tartışılmasını doğurmuştur. Necedât, ilk dönem Hâricîlerden farklı olarak Ezârika’nın Hâricî literatürüne kattığı “Kaade, Takiyye, İsti’raz” gibi kavramlara yeni yorumlarla yaklaşmıştır.

Necedât inançlarını ilk Hâricîler gibi Kur’an’ı merkeze alarak oluşturmuştur. Necedât’ın fikrinin ilk belirgin örneği olan Nâfi b Ezrak’a yazdığı mektupları dikkate alacak olursak, muarızının yanlış bulduğu düşüncesine daha hareketinin ilk anlarında Kur’an’a dayalı itiraz geliştirdiğini görmekteyiz.

Diğer taraftan, Hâricî fırkalar arasında sayı olarak en fazla fırkanın ve buna bağlı olarak farklı itikadî ve fikhî görüşlerin Necedât içinden çıkmış olmasına bakacak olursak, Necedât’ın düşünce sahasında kendisine oldukça geniş yer bulduğunu görmekteyiz.

Zamanın mutad uygulaması güç tehdidine bağlı beyat alma anlayışını devam ettiren Necedât’ın, hâkim olduğu bölgelerde, sadece lider adına hutbe okutmakla kalmayıp, devlet olmanın gereklerinden ekonomik bağımsızlığın göstergesi olan lider adına para bastırma çabalarını da görmekteyiz. Aslında bu çaba Necedât’ın, küçük çalkantılar etkisiyle lider değişimine gitmemiş olsa hâkimiyet kurduğu bölgede etkisini kurumsal olarak uzun süre devam ettirebileceğinin göstergesidir.

⁵²⁰ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 47.

Yüzyıllar boyunca hâkim güçlerin hilafeti elde etme çabaları ve hilafeti elde edecek kişilerde aranan kriterleri Hâricî algı yeniden yorumlamış, hilafetin belirli zümrenin elinde tutulmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu esnek yorum, Necedât ile bir adım daha ileri giderek hilafetin gerekliliğini tartışmaya açmış, dahası halife-siz toplum modelini oluşturma adına değerler belirlemiştir.⁵²¹ İdeal toplum modeli olarak adlandırabileceğimiz bu yapının Necedât tarafından seslendirilmiş olması dikkate değerdir.

Necde b. Âmir'den sonra farklı fırkalarla varlığını devam ettirmiş olan Necedât'ın, sadece Necde zamanında değil, Necde'den sonra da merkezî yönetimle yaptıkları savaşları da dikkate alacak olursak, farklı düşünen oluşum olmanın yanında, düşüncelerini silahla da savunacak, hatta bu uğurda ölmeyi tarifsiz bir şekilde arzulayacak kadar cesur ve kararlı bir kitle olarak varlığını devam ettirme gayreti içinde olduklarını görmekteyiz. Bunun doğal sonucu olarak yaşadığı dönemde Arap yarımadasında meselelere getirdiği pratik çözüm ve çok sesliliğe katkısıyla, her ne kadar varlığını günümüze kadar sürdürememiş olsa bile, adından söz ettirmeyi başarmıştır.

⁵²¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

III.BÖLÜM

NECEDÂT'IN GÖRÜŞLERİ

1. İtikadî Görüşleri

Nafi b. Ezrâk'ın kaade hakkındaki görüşlerine tepki olarak ortaya çıktığı anlaşılan Necde b. Âmir'in ve taraftarlarının genel görüşlerini, kendisinden önceki hareketin görüşlerini de ele alarak yukarıda zikrettik. Necedât'ı tarihsel süreci içinde değerlendirmek, görüşlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Zira klasik mezhep ya da fırkaların kurumsallaşmadığı, dahası İslamî ilimlerin bir ilim dalı olarak neşet etmediği bir dönemde, olaylara getirdiği pratik çözümler ve ayrıldığı grubun, kendisiyle beraber hareket etmeyenleri tekfir ettiği süreçte, kendisinden önceki anlayışın temel ilkelerini kabullenmekle beraber önceki tepki hareketlerinin bir halkasını oluşturan Necedât, varlık gösterdiği zaman sürecinde gerek siyasi gerekse itikadi ve fihhi alanda ortaya koyduğu görüşlerle kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Bu bölümde, artık Ezârîka'ya yönelik bir tepki hareketinden ziyade müstakil bir fırka olarak kabul edilen Necedât'ın itikadî görüşlerini ele alacağız.

a) İman ve İman-Amel İlişkisi

Necedât'a göre iman, Allah'ı bilmek, elçilerini, Müslümanların kanları ve mallarının haram olduğunu bilmek ve Allah'tan gelen her şeyi kabul etmektir.⁵²² Hâricîlere göre iman ile amel bir bütündür. Necedât'a göre küçük bir harama göz atan yahut küçük bir yalan söyleyen ve bunlarda ısrar eden kimsenin müşrik olmasına karşılık ısrar etmeksizin zina eden, içki içen birisi Müslümandır.⁵²³ Necedat'ın bu görüşü iman-amel ilişkisini açık olarak ortaya koymaktadır. Bu yoruma göre günah olarak kabul edilen davranışlarda ısrar olmadıkça, bu davranış imana zarar vermez. Burada-

⁵²² Eş'arî, *Makâlat*, s.163.

⁵²³ Eş'arî, *Makâlat*, s.163.

ki esas ölçüt, günah kabul edilen davranışlarda ısrar edip etmemeye ilişkilendirilmiştir. Her ne kadar Bağdâdî, yukarıdaki bilgileri verirken devamla, Necde'nin içki içme cezasını kaldırdığını ifade etmekteyse de, Şehristânî, insanlara içki haddi konusunda oldukça sert davrandığı bilgisini vermektedir.⁵²⁴

Yine Necedât'a göre dinde iki emir vardır. Birisi Allah'ı ve elçilerini tanımak, Müslümanların kanlarının, mallarının ve gaspın haramlığını bilmek ve diğeri de Allah'tan gelen her şeyi kabul etmektir. Bunun dışındaki konularda insanlar kendilerine helaller gösterilinceye kadar mazurdurlar.⁵²⁵ Bu görüş Necedât'ın iman algısını net olarak ortaya koymaktır. İman tanımını, Allah ve Peygamberi tanımak, Müslümanların kanlarının haram olduğunu, mallarının zorla alınmasının yasaklandığını bilmek şeklinde özetlemek mümkündür.

Necedât'ın ortaya koyduğu bu görüşlerle, Hâricilerin geleneksel olarak konuya yaklaşımları ciddi anlamda değişmekte ve iman-amel ilişkisi noktasındaki görüşleri yumuşamaktadır.

b) Küfür- Şirk

Şirk, Allah'ın ulûhiyetinde, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul etmektir. Şirk ile küfür birbirine yakın iki mefhumdur. Şirk ortak koşma sonucu meydana gelirken küfür ise, küfür olduğu bilinen bir takım inançların kabulü, fiillerin işlenmesi, sözlerin söylenmesi neticesi meydana gelir.⁵²⁶ Kâfir sıfatını bir müslümana yakıştıran ilk görüş Hâricî görüşüdür. Nitekim Hâricîler, Sıffin Savaşında Hz. Ali'nin Tahkime razı olduğu gerekçesiyle küfre girdiğini iddia ederek İslam düşüncesinde öncelikle bu kavramı tartışma konusu haline getirmişlerdir.⁵²⁷

Bağdâdî'nin naklettiğine göre, Necde b. Âmir, kendi görüşlerinde olanlardan suç işleyenleri tekfir etmez.⁵²⁸ Yine Nâfi b. Ezrak'a olan muhalefetten olsa gerek kendi görüşündekilerden büyük günah işleyen birinin "*Küfr-ü Ni'met*" olduğunu ve onun hakkında "*Küfr-ü Din*"⁵²⁹ ile hükmedilemeyeceğini ileri sürer.⁵³⁰

⁵²⁴ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵²⁵ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

⁵²⁶ Ahmet Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı, Tekfir Meselesi*, İstanbul, Marifet Yayınları: 1994, s. 75.

⁵²⁷ Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l- Huzeyl Al-laf*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları: 2001, s. 47.

⁵²⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 45.

⁵²⁹ *Küfr-ü Ni'met*, kazanılan nimetlere ve bir iyiliğe karşı nankörlük etmek demektir. *Küfr-ü Din*, İnançsızlık demektir. Bkz., Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 132-133.

Necedât, bir müçtehidin kendisine delil göstermeden önce, onun içtihadından dolayı azap göreceğini söyleyen kimsenin kafir olduğunu kabul eder.⁵³¹ Bu görüşten hareketle, kendisinden önceki Hâricî hareketlerde görülen tekfir anlayışını, Necde'nin belirli ölçütlerle sınırladığını, bu sınırlamanın temelini ise delil getirme şeklinde kabul ettiğini görmekteyiz.

Şirk konusunda, Bağdâdî, Necedât'ın şirk hakkındaki görüşünü şöyle özetlemektedir. Küçük bir harama göz atan yahut küçük bir yalan söyleyen ve bunlarda ısrar eden kimse müşriktir. Ancak davranışlarında ısrar etmeksizin zina eden, içki içen birisi Müslümandır.⁵³²

Yine Bağdâdî, Necde b. Âmir taraftarlarının Nafi b. Erzak'ın kaade hakkındaki görüşüne tepki olarak, kendilerini küfürle suçlayanları tekfir ettiği bilgisini verir.⁵³³

c) Büyük Günah

Büyük günah konusu kelamcılar arasında hararetli tartışmaların yaşandığı bir konudur. Hatta Kelam otoriteleri, Hicrî ikinci asrın başlarında Kelam biliminin müstakil bir bilim olarak ortaya çıkmasında önemli katkısı bulunan Mutezile'nin ortaya çıkışını, "Büyük Günah" tartışmasına bağlamışlardır.⁵³⁴ Dolayısıyla büyük günah konusunda Necedât'ın ortaya çıktığı süreçte hangi davranışların büyük günah sayıldığı tartışmalar henüz yaşanmamış olsa bile daha sonra Kelamcılar tarafından sıralanan büyük günah olduğu kabul edilen davranışları dikkate alacak olursak, İslamın, tartışmasız günah kabul ettiği had cezasını gerektiren adam öldürme ve içki içmeyle ilgili olarak ortaya koyduğu net hükümler çerçevesinde, Necedât'ın görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. Adam öldürmeyle ilgili olarak Necedât, Dâru't - Takîyye'de oturanların kanlarını ve mallarını helal kabul eder. Bu noktada kanları ve malları haram kabul edenlerden uzak olduklarını ifade eder.⁵³⁵

⁵³⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s.45; Ayrıca Necde b. Âmir'in Nafi b. Erzak ile yapmış olduğu tartışmalar için bkz., Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 109-116.

⁵³¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵³² Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵³³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52.

⁵³⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmî Giriş*, İstanbul, Damla Yayınevi, 1993, s. 22-23.

⁵³⁵ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

Bu noktada fırka içerisinde oldukça farklı ve özgün sayılabilecek bir görüş ortaya atan Mükremiyye, kebire işleyen bir kimsenin Allah'ı tanımadığını, onun, kebire işlediği için değil, cehaleti yüzünden kâfir olduğu görüşündedir.⁵³⁶

İçki içmeyle ilgili olarak kaynaklarda farklı rivayetlere rastlanmaktadır. Bağdâdî, Necde'nin içki içme cezasını kaldırdığını rivayet ederken, Şehristânî, İnsanlara içki haddi konusunda oldukça sert davrandığı bilgisini vermektedir.⁵³⁷ Bu noktada Şehristânî'nin aktardığı bilgi, gerçeğe daha yakın görünmektedir.

d) Takıyye

Kelime olarak korumak, sakınmak manasına gelen takıyye, ıstılahi olarak, kendisine zor kullanılan kişinin canını malını ve korunması gerekli varlığını mutlak bir tehlikeden kurtarmak için gerçekte benimsediği görüş ve kanaatin aksini izhar etmesi, muhalifi ve düşmanı ile aynı fikirde imiş gibi görünmesi manasına gelir.⁵³⁸ Ezârika takıyyeyi hiçbir surette kabul etmezken Necedât'a göre insanları öldürme konusunda bile olsa takıyye sözde de amelde de caizdir.⁵³⁹ Mâide Suresindeki “*Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, lütfü geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”⁵⁴⁰ ayetinin yorumunda Nafi, takıyyeyi küfür olarak görürken; Necde, Al-i İmran Suresindeki, “*Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah'adır*”.⁵⁴¹ ve Gafir Suresindeki, “*Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: 'Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola*

⁵³⁶ Eş'arî, *Makâlat*, s. 168-169; Şehristânî, *el-Milel*, s. 133; İsferyânî, *et-Tabsîr fi' d-Dîn*, s. 58.

⁵³⁷ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵³⁸ Öz, “*Takıyye*”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2010, s.453.

⁵³⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁴⁰ el-Mâide 5/54.

⁵⁴¹ Âl-i İmran 3/28.

eriştirmez’’.⁵⁴² ayetlerini yorumlarken “takıyye”yi caiz olarak yorumlamıştır.⁵⁴³ Őehristâni, Necedât bahsinde, insanları öldürme konusunda bile olsa takıyye kavilde de amelde de caizdir, bilgisini vermektedir.⁵⁴⁴ Necedât’ın alt kollarından Acârîde’ye bağlı olan Seâlibe’nin alt fırkası Ahnesiyye ise takıyyeden kaçınmak gerektiği görüşündedir.⁵⁴⁵

e) Kaade

Kaade kavramı Necedât fırkasında önemli bir konuma sahiptir. Zira Necde b. Âmir’in, dolayısıyla Necedât’ın ortaya çıkışında hareket noktasını kaade kavramı oluşturmaktadır.

Sözlükte, oturmak anlamındaki kuûd kökünden türeyen ve oturanlar mânasına gelen kaade, Hâricîler arasındaki kullanımıyla, Hâricî olduğu halde fırka mensuplarının yaşadığı yere hicret etmeyen, kâfir saydıkları gruplarla yapılan müca-delelerde mezhep mensuplarını fiilen desteklemeyip savaşlardan geri kalan kimseler için kullanılmaktadır.⁵⁴⁶

Basra’da kendilerine yapılan baskılardan bunalan Hâricîler Ahvaz’a giderler.⁵⁴⁷ Bu ayrılma hareketini “huruc” diye adlandırırlar. Nafi b. el-Ezrak’a göre bu süreçte kendilerine muhalefette bulunup hurûc etmeyenler, kâfirler gibidir. Ya İslâm’ı (yani kendi fikirlerini) kabul ederler ya da katledilmeleri gerekir. Onların yerlerinde oturmaları (kuûd) ve takıyye (imânı gizlemek) yapmaları helâl değildir. Buldukları yer ise, *Dâr-ı Küfr*’dür.⁵⁴⁸ Görüleceği üzere Dar-ı Küfr’den hicret etmeyenlere kaade denilmiştir. Nafi’nin hicret talebine olumsuz yanıt verenler daha sonra Necde b. Âmir ile birleşerek Nafi’nin kaadeyi tekfir edişine tepki geliştirecektir. Dolayısıyla Necedât’a göre kaade ehlini küfür ile itham etmek doğru değildir. İşte bu konu, Ezârîka ile Necedât’ın fikir ayrılığının temelini oluşturmaktadır. Necedât bu noktada hicret etmeyenler konusunda Nâfi’nin “küfr” hükmünü yumuşatarak, kendilerine hicret ağır gelen kimselerin “münafık” olduğunu kabul etmektedir.⁵⁴⁹ Yine

⁵⁴² el-Mü’min 40/28.

⁵⁴³ Őehristâni, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁴⁴ Őehristâni, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁴⁵ Bağdâdi, *el-Fark beyne’l-Fırak*, s. 61.

⁵⁴⁶ Öz, “Kaade”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII, 2001, s.589.

⁵⁴⁷ Őehristâni, *el-Milel*, s. 118; Belâzurî, *Ensabü’l-Eşraf*, c. 7, s. 145.

⁵⁴⁸ Muberrred, *el-Kamil*, c. 3, s. 1205; Belâzurî, *Ensabü’l-Eşraf*, c. 7, s. 145.

⁵⁴⁹ Eş’arî, *Makâlat*, s. 163.

Şehristânî'nin, Nâfi ve Necde arasında gerçekleştiğini ifade ettiği mektuplaşma bilgisine dayanarak, savaştan geri kalma (kuûd) konusunda, cihad ile ilgili ayetlerin yorumunda Necde'nin, Nafi'nin aksine kuûdu caiz gördüğü bilisine ulaşmaktayız.⁵⁵⁰

f) İsti'râz

Sözlükte, hâsıl olmak, meydana çıkmak; izhar etmek, söylemek anlamındaki arz kökünden türeyen isti'râz, bir kimseden duygu ve düşüncelerini ortaya koymasını istemek mânasına gelir. Ezârîka mensupları, kendilerinden olduğunu iddia ederek karargâhlarına gelen kişileri samimiyetlerini denemek üzere imtihana tâbi tutar, bunun için de yanlarında bulunan esirlerden onun kabilesinden olan birini öldürmelerini teklif ederlerdi. İmtihan edilen kişi esiri öldürürse samimiyetini kanıtlamış olur, aksi takdirde münafık ve müşrik sayılarak kendisi öldürülürdü.⁵⁵¹ Burada amaç kendi cematlerine katılan kişilerdeki teslimiyetin ortaya konulmasını sağlamaktır. İsti'râz kavramı daha sonraları düşmanı haksız yere öldürme anlamında kullanılmıştır. Buna karşılık Necedât fırkasında isti'râzın uygulandığına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak Necedât'ın alt fırkaları arasında saydığımız, Hamziyye, isti'razı uygulamıştır. Aynı şekilde Ezârîka'nın görüşlerine yakınlığıyla bilinen Sufriyye fırkasının isti'razı uyguladığına dair rivayet vardır.⁵⁵²

g) Cihad

Hâricî hareketin temelini oluşturan “*Hüküm, ancak Allah'ındır*”⁵⁵³ ayeti Hâricîler tarafından sloganlaştırıp sonraki Hâricî oluşumlarda değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Hâricîlerin cihad algısının temeli bu ayete dayanır. Necedât öncesi Hâricî gruplardan Ezârîka, cihadı gerçekleştirmek üzere hicret etmeyi şart koşup hicrete katılmayanları (kaade) tekfir edince bu düşünceye muhalefet edenlerce oluşturulan Necedât hareketi hicreti önemli görmekle beraber hicret etmeyen (kaade) kişilerin dini durumu hakkında Ezârîka'dan farklı bir yorum ortaya koymuştur. Necedât'a göre kendilerine hicret ağır gelen kimseler kâfir değil, münafıktır.⁵⁵⁴ Genel olarak bakacak olursak Necedât öncesi Hâricîlerde olduğu gibi Necedât fırkası da cihadı dinin tartışılmaz emirleri arasında görmektedir. Bu çerçevede Nisa Suresindeki,

⁵⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁵¹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 50; Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 115-116, 124-125; Öz, “İsti'raz”, *DİA*, c.XXIII, s. 374.

⁵⁵² Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 55.

⁵⁵³ Yusuf 12/40.

⁵⁵⁴ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

“Mü’minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır”.⁵⁵⁵ ayetin yorumuyla ilgili olarak “cihadın mümkün olduğu takdirde efdal olduğu, kuûdun ise (cihaddan geri kalmanın) caiz olduğu görüşündedir.⁵⁵⁶

h) Tevbe

Hâricilikte tevbe kavramı önemli bir konuma haizdir. Muhakkimetü-l Üla denilen ilk Hâricîler, Hz. Ali’nin tahkimi kabul etmesine tepki göstererek Hz. Ali’ye, tahkimi kabul ederek günaha girdiğini söyleyip ondan tevbe etmesini istemiş, “Eğer tevbe edersen seninle birlikte savaşırız” demişlerdi.⁵⁵⁷ Yine Sıffin Savaşı sonrası Hz. Ali ve Hâricîler arasında gerçekleşen bir dizi ikna görüşmelerine, Hâricîlerin, Hz. Ali’yi tevbeye davet etmeleri damgasını vurmuştur.⁵⁵⁸

Genel Hâricî algının yanında durum, Necedât için farklı değildir. Zira Necedât içinde kopuşların yaşanmasında tevbe algısı önemlidir. İlk Hâricîlerde görüldüğü üzere tebanın İmamı tevbeye davet edişini Necedât fırkasında da görmekteyiz. Necde’nin, daha önce “Necde b. Âmir’in Görüşleri” bahsinde ifade ettiğimiz bazı uygulamalarını ve içtihatlarını beğenmeyen adamları, Necde’den görüşlerinden tevbe etmesini istediler. O da söyleneni yaptı. Bunun üzerine onlardan bir topluluk, Necde’yi tevbeye davet edişlerinden dolayı pişmanlık duydu ve ondan özür dileyenlere katılarak, Necde’ye, “Sen imamsın ve senin icthadda bulunma hakkın vardır. Artık senden tevbe etmeni istemeyeceğiz. Onun için, ettiğin tevbeden tevbe et ve seni tevbeye davet edenleri, bu defa sen tevbe etmeye çağır, aksi halde seni terk ederiz” deyince Necde bu defa onların bu isteklerini kabul etmiştir.⁵⁵⁹ Görüldüğü gibi günahlardan tevbe etme tüm Hâricîlerde olduğu gibi Necedât içinde de çok önem verilen hususlardan biridir.

⁵⁵⁵ en-Nisa 4/95.

⁵⁵⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 125.

⁵⁵⁷ Dineverî, *Ahbaru't-Tıval*, s. 206; İbnu'l-Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 3, s. 216.

⁵⁵⁸ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 64; Fığlalı, “*Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*”, s. 256-257.

⁵⁵⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53

2. Siyasi Görüşleri

a) İmamet Meselesi

Hz Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında yaşanan ilk ihtilaf konusu devleti idare edecek kişinin seçimi meselesidir.⁵⁶⁰ İslam siyasi düşüncesinde, Şia hariç, devlet başkanlığı manasına gelen imamet, genel Hâricî algısında önemli bir yere sahiptir. Şia dışındaki fırkalar imameti hilafetle aynı şekilde anlamlandırmışlardır. Şia'ya göre imam, siyasi olarak hilafet yetkisini kullanamaması durumunda bile imamdır. Hâricîler Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini kabul etmekle beraber Hz. Osman'ın hilafetteki ilk altı yılını meşru kabul ederler. Ne zamanki Halife adaletten ayrılmış, o zaman imam olma özelliğini yitirmiş, kendisine karşı isyanı meşrulaştırılmış demektir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin Hilafetinin tahkime kadar olan bölümünü de meşru kabul ederler. Hâricîlere göre Hz. Ali tahkime rıza göstermekle⁵⁶¹ Kur'an'ın açık emrine muhalefet etmiş, dolayısıyla meşru halife olma özelliğini yitirmiştir. Devlet idaresinde, özellikle Hz. Osman zamanında görülen Kureyşlilik hakimiyeti ve Muaviye'nin tasarruflarını da dikkate alarak Hilafetin Kureyş'e hasredilmesinin doğuracağı sonuçları görmüş olmaları, Hilafetin belirli bir zümrenin elinde olmasını onaylamamaları sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, Hâricîlere göre halife olmak için Kureyşli olmak, hilafet şartlarından değildir. Asıl olan serbest seçimle belirlenmiş, Müslümanların onayını almış birinin imam olmasıdır. Bu yüzden Hâricîlere göre Kureyş'e mensup olmayan bir kişinin imameti caizdir.⁵⁶² Bu noktada Hâricîlerin, hilafetin Kureyşliliğine karşı çıkışını, Hâricî ileri gelenlerin, tarihsel süreçte Kureyş ile yaşadıkları rekabete dayandıran görüşler⁵⁶³ dikkate değerdir.

Hâricîlerin imamet için belirlediği en temel kıstas adalettir. Adaletle muamele eden ve zulumden kaçınan herkes imam olabilir. Onlar, adaletten ayrılmayan imama karşı başkaldırıcıyı onaylamazlar. Hatta adaletten ayrılmayan imama başkaldıranlarla savaşılması gerektiği düşüncesindedirler.⁵⁶⁴ Dört halife döneminde hiç gündeme gelmemiş olsa bile İmamın hangi durumlarda azledileceği konusunda düşüncelerini ortaya koyan Hâricîlerin genel özelliklerinden biri de en ufak çalkantıda imam değiş-

⁵⁶⁰ Fığlalı, *İmamiye Şiası*, s. 30.

⁵⁶¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 189.

⁵⁶² Şehristânî, *el-Milel*, s. 116.

⁵⁶³ Yıldız, *Din Siyaset İdeoloji, Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*, Samsun: Sidre Yayınları, 1999, ss. 95-97.

⁵⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 116.

tirmeleridir. Bu noktada, imametle ilgili olarak, Hâricîler arasında yaşanan tartışmalara bakmakta fayda var.

a.1) İmam Gerekli midir?

Hâricîler varlık gösterdikleri zaman diliminde imam bulunmamasını caiz görmelerine karşın,⁵⁶⁵ pratikte her dönemde kendilerine imam seçmişlerdir. Bedevi Arap yaşam tarzının vazgeçilmezlerinden olan bir lider etrafında kenetlenme, İslamiyetle beraber dini bir hüviyete bürünmüş, imamet adını almıştır. Zaten sosyal ve kültürel alanda pratiği olan bir konuda lokal liderlik göstermekten öte bir uygulama söz konusu olmamıştır.

Hâricî fırkalarından Necedât'a gelince, imamet konusunda daha mutedil görüş ortaya koymuş, imametın gerekli değil, caiz olduğu görüşünü dillendirmiştir. Bu konuda dayanak olarak Kur'an'ı gösteren Necedat, Allahın kitabı bildirmediğe bir imama ihtiyaç olmadığını kabul etmektedir.⁵⁶⁶

a.2) İmametın Caiz Oluşu

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere diğer Hâricî fırkaların genelının aksine Necedât, İmameti vacip değil caiz olarak yorumlamaktadır. Buna göre insanlar kendi aralarında birbirlerine karşı faziletle muamele ederlerse hiçbir zaman imama ihtiyaçları yoktur. Necedât'ın bu görüşü, insan ve toplum gerçeğinden uzak olduğu için oldukça ütöpiktir. Uygulanması mümkün değildir. Bu yüzden onlar, *İslam'ın felsefi anarşistleri* şeklinde adlandırılmışlardır.⁵⁶⁷ Eğer imam bulunmadan böyle davranmayacakları ortaya çıkarsa, bu durumda kendilerini o yöne sevk edecek bir imam seçmeleri caizdir.⁵⁶⁸

Necedât'ın alt fırkalarından Acârıde'ye bağılı olan Hamziyye ise bir adım daha ileri giderek aynı zaman diliminde iki imamın olmasının caiz olduğu görüşündedir.⁵⁶⁹

b) Darul-İslam ve Darul-Harb

⁵⁶⁵ Şehristânî, *el-Milel*, s. 116.

⁵⁶⁶ Eş'arî, *Makalat*, s. 189.

⁵⁶⁷ Macid Hadduri, *İslamda Adalet Kavramı*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 40.

⁵⁶⁸ Şehristânî, *el-Milel, el-Milel*, s. 124.

⁵⁶⁹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 130.

Müslüman devlet başkanının otoritesinin kabul edildiği, Müslümanların can ve mal güvenliğinin olduğu ve müslümanların emniyet içinde yaşadığı yer, Daru-l İslam olarak adlandırılır. Şayet Müslüman devlet başkanı otoritesinin yanında müslümanların can ve mal güvenliği yoksa o belde Daru-l Harb'dir. Nafi b. Ezrak ve ona tabi olanlar, muhaliflerinin buldukları yeri *Darul Küfr* olarak isimlendirmişler ve inançlarını rahat yaşayamadıkları bu yerden hicret etmeleri gerektiği, dahası kendileriyle birlikte hareket etmeyenlerin kafir olduğu görüşündedirler.⁵⁷⁰ İşte bu noktada Necedât, Ezârika'dan ayrılarak, Darul Küfr'den hicret etmeyi efdâl görmekte beraber, hicret etmeyenlerin kafir olarak vasıflandırılmasını kabul etmez.⁵⁷¹

c) Hicret

Kişinin inançlarını daha rahat yaşamak maksadıyla can ve mal güvenliğinin olmadığı yerden başka bir yere yapılan yolculuğa hicret denilmiştir ki bunun en bariz örneğini Hicri 622 yılında Hz. Peygamber uygulamıştır. Dârü'l Küfr tartışması, Basra'da kendilerine yapılan baskılardan bunalan Hâricîlerin Ahvaz'a gitmeleriyle başlar.⁵⁷² Bu süreçte Nafi'nin hicret talebine olumsuz yanıt verenler daha sonra Necde b. Âmir ile birleşmiştir. Dolayısıyla Necedât'a göre kaade ehlini küfür ile itham etmek doğru değildir. Bu konu, Ezârika ile Necedât arasındaki fikir ayrılığının temelini oluşturmaktadır. Necedât hicret etmeyenler konusunda Nâfi'nin küfür hükmünü yumuşatarak, kendilerine hicret ağır gelen kimselerin münafık olduğunu kabul etmektedir.⁵⁷³ Bu noktada Şehristânî, Necde'nin, Nafi'nin aksine kuudu caiz gördüğü bilgisini vermektedir.⁵⁷⁴

3. Fıkhî Görüşleri

Necedât'ın fıkhî görüşleri içinde ilk anda akla gelen konu, Necde'nin had cezasını uygulamayıdır. Buna göre Necde, Kendisine tabi olan bazı adamlarının suç işlemesi halinde cezalandırılmasına engel olmuş ve onları himaye etmiştir.⁵⁷⁵ İbn Haldun, Necde'nin bu kişileri cezalandırmama gerekçesi olarak, onların düşmana karşı gösterdiği cesaret nedeniyle "had" uygulamadığını ifade eder.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 50.

⁵⁷¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵⁷² Şehristânî, *el-Milel*, s. 118; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. 7, s. 145.

⁵⁷³ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁷⁵ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53.

⁵⁷⁶ İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s. 185.

Yine Necde'ye göre küçük bir harama göz atan yahut küçük bir yalan söyleyen ve bunlarda ısrar eden kimsenin müşrik olmasına karşılık ısrar etmeksizin zina eden, içki içen birisi müslümandır.⁵⁷⁷

Necde denizde ve karada savaşan ordulardan, denizde savaşan orduya daha fazla mal vermiştir.⁵⁷⁸

Necde b. Âmir, bazı hususlarda icthad yapmaya da sıcak bakmıştır. Şöyle ki, icthadda bulunurken, bilgisizlikleri sebebiyle yanlışlık yapanları mazur görmüştür. Buna sebep olarak şu olay gösterilir: O, oğlunu bir kısım askeri ile Katîf üzerine göndermişti. Buraya hücum ettiler ve buradan, kadınlar ve çocukları esir aldılar. Kadınları da kendilerine mal ettiler ve ganimetten beşte bir hisse çıkarılmadan, onları kendilerine nikâhladılar. Bunun üzerine şöyle dediler: “Bizim hissemize kadınlar düştü. Zaten bizim istediğimiz de budur. Eğer onların değerleri, ganimetten bizim payımıza düşen miktardan fazla ise, aradaki farkı kendi mallarınızdan öderiz”. Necde'nin yanına dönünce, ona, kadınlara sahip çıkmaları ve beşte birinin çıkarılmasından ve beşte dördünün de ganimete hak kazananlar arasında dağıtılmasından önce ganimet malını yemeleri hakkındaki görüşünü sordular. O da onlara, “Böyle yapmamalıydınız” dedi. Onlar: “böyle davranmanın bize helal olmadığını bilmiyorduk” dediler. Bunun üzerine bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı, onları mazur gördü ve dedi ki: “Dinde iki şey vardır. Biri Yüce Allah'ı, resullerini, müslümanların kanlarının haram olduğunu, müslümanların mallarını zorla almanın yasaklandığını bilmek ve Yüce Allah'tan gelen şeylerin tamamına inanmaktır. Bunları bilmek her mükellef üzerine vaciptir. Bunun dışında kalan hususlarda ise, insanlar kendilerine helal ve haram hakkında bir delil gösterilinceye kadar, bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı bağışlanmışlardır. Bu durumdaki bir kimse, kendi icthadı ile haram kılınmış bir şeyi helal kılarsa, mazurdur. Fakat kendisi için, bu konuda bir delil ortaya konmasından önce yanlışlık yapan bir müctehidin azaba uğramasından korkan kimse kâfirdir”⁵⁷⁹

Yine hüküm verirken zahire göre hüküm vermeye önem vermiştir. Benî Vâil'den adamın biri Necde'ye, kendine bağlı olanlardan savaşa gitmek istemeyenleri öldürmesini istemiş, ancak Necde, “Biz zahire göre hükmederiz” diyerek onu azarlamıştır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵⁷⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 52; Eş'arî, *Makâlat*, s. 163.

⁵⁷⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 53; Eş'arî, *Makâlat*, s. 162-163.

⁵⁸⁰ Eş'arî, *Makâlat*, s. 163; İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, c. 3, s.185.

Necde'ye göre, zimmet akdi bulunan bir kimsenin takıyye halinde kanı ve malı helaldir.⁵⁸¹

Necedât'ın alt fırkalarından olan Acâride'ye bağlı Memuniyye'ye göre kız evlatların kızlarıyla, erkek kardeş ve kız kardeşlerin evlatlarının kızlarıyla evlenmesi caizdir.⁵⁸² Yine Meymuniyye'ye göre Hâricîlerin, dine ta'n etmeleri ve sultanın ajanı olmaları dışında öldürülmeleri caiz değildir.⁵⁸³

Acâride'nin alt fırkası Seâlibe'ye göre zengin olmaları durumunda köle olan çocuklardan zekat alınır. Şayet fakir iseler bunlara zekat verilir.⁵⁸⁴ Yine Sealibe'ye göre nehirler ve kanallar vasıtasıyla sulanan arazi mahsulatından verilmesi gereken öşrün yarısı verilir.⁵⁸⁵

Acâride'nin alt fırkalarından olan Ahnesiyye'ye göre, Müslüman kadınların kendi kavimlerinden kebire işleyen müşriklere nikâhlanmaları caizdir.⁵⁸⁶

Yine Acâride'nin alt fırkası olan Mükremiyye'ye göre namazı terk eden kafirdir.⁵⁸⁷ Bu yaklaşımda da onların ibadetlere yönelik hassasiyetlerini görmek mümkündür.

⁵⁸¹ Şehristânî, *el-Milel*, s. 124.

⁵⁸² Şehristânî, *el-Milel*, s. 129 ; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 58

⁵⁸³ Şehristânî, *el-Milel*, s. 129.

⁵⁸⁴ Şehristânî, *el-Milel*, s. 131.

⁵⁸⁵ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁵⁸⁶ Şehristânî, *el-Milel*, s. 132.

⁵⁸⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 133.

SONUÇ

Yaşadıkları toplumda haksızlıklara karşı silahlı mücadeleyi benimseyen Hâricîler, kendileri gibi düşünüp kendileri gibi inanan Müslüman bir toplum oluşturma gayreti sergilemişlerdir. Kâfirlerin ve müşriklerin iman dairesine çekilmesinden ziyade Müslümanların kendi aralarında ortak bir iman anlayışına sahip olması gerektiğini benimsemişlerdir. Müslüman toplumu meydana getirmek için her türlü şiddete başvurmaktan çekinmeyen Hâricîler, bu tavırlarını muhatabının kim olduğuna bakmaksızın sürdürmüşlerdir.

Kendilerine olan aşırı güven ve samimiyet, kendi algılarına aykırı davranmalarından dolayı kişileri, hatta halifeyi bile tevbe ve imana davet etmeleri sonucunu doğurmuştur. Halifeyi tevbe ve imana davet, sadece Necedât öncesi Hâricîlere mahsus tavır olmayıp, Necde'nin yaşadığı dönemde de bizzat Necde'nin kendisi, taraftarları tarafından tevbeye davet edilmiştir.

Yaşadığı dönemde Necde b. Âmir, Ezârika'nın tartışmaya kapalı tuttuğu anlayışın aksine daha esnek bir din anlayışı benimsemiştir. Necde ve taraftarları, ele geçirdikleri geniş alanda düzeni sağlamak amacıyla görüşlerinde değişiklik yapmak zorunda kaldılar. Muhalefet ettikleri Ezârika, dar alanda belirli kamplarda bulunan kitleye hitap ederken Necedât'ın hâkimiyet alanı, yani hitap ettiği kitle daha genişti.

Necedât'ın Hâricîler içinde önemli bir yere sahip olmasının bir diğer sebebi, Hâricî söylemi, kendilerinden önceki grupların yaptığı gibi teoride ideali yakalamak değil, düşünceyi eylem sahasına sokarak halka mal etme çabası içine girmesidir. Aynı zamanda Necedât, kendisinden önceki iman ve küfür merkezli din anlayışına farklı bir yorum getirmiştir. İşlenen günahın insanı cehenneme sokacağı anlayışını, din algısını aslî ve fer'i olarak ikiye ayırarak, fer'i konulardaki günahın insanı cehenneme götürmeyecek olması şeklinde yorumlayarak, insan fitratına daha uygun bir yorum olarak algılanmasını sağlayıp, cemaatleşmeyi gerçekleştirmiştir. Bu da Necde'yi ve temsil ettiği hareketi farklı bir konuma oturtmaktadır. İşte bu yüzden Watt'ın deyimiyle Necde'nin önderliğinde teşekkül eden Necedât, "karizmatik cemaat" olgusunun tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Necedât, inançlarını ilk Hâricîler gibi Kur'an'ı merkeze alarak oluşturmuştur. Necedât'ın fikrinin ilk belirgin örneği olan Nâfi b Ezrak'a yazdığı mektupları dikkate

alacak olursak, muarızının yanlış bulduğu düşüncesine daha hareketinin ilk anlarında Kur'an'a dayalı itiraz geliştirdiğini görmekteyiz.

Diğer taraftan, Hâricî fırkalar arasında sayı olarak en fazla fırkanın ve buna bağlı olarak farklı itikadî ve fikhî görüşlerin Necedât içinden çıkmış olmasına bakacak olursak, Necedât'ın düşünce sahasında kendisine oldukça geniş yer bulduğunu ve esnek din söylemini kendi içerisinde çoğulcu bir çizgiye taşıdığını söyleyebiliriz.

Hilafeti elde etme şekli ve hilafeti elde edecek kişilerde aranan kriterleri Hâricî algı yeniden yorumlamış, hilafetin Kureyş gibi belirli bir zümrenin elinde tutulmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu esnek yorum, Necedât ile bir adım daha ileri giderek hilafetin gerekliliğini tartışmaya açmış, dahası halifesiz toplum modelini oluşturma adına değerler belirlemiştir. İdeal toplum modeli olarak adlandırabileceğimiz bu yapının Necedât tarafından seslendirilmiş olması dikkate değerdir. Ancak bunun pratikte uygulanması insan ve toplum gerçeği dikkate alındığında mümkün değildir.

Necde b. Âmir'den sonra farklı fırkalarla varlığını devam ettirmiş olan Necedât'ın, sadece Necde zamanında değil, Necde'den sonra da merkezî yönetimle yaptıkları savaşları da dikkate alacak olursak, farklı düşünen oluşum olmanın yanında düşüncelerini silahla da savunacak kadar cesur ve kararlı bir kitle olarak varlığını devam ettirme gayreti içinde olduklarını görmekteyiz. Bunun doğal sonucu olarak, yaşadığı dönemde Arap yarımadasında, meselelere getirdiği pratik çözüm ve çok sesliliğe katkısıyla, her ne kadar varlığını günümüze kadar sürdürememiş olsa bile, adından söz ettirmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrazık, Mahmûd İsmail, *el-Havâric fî Bilâdi'l-Mağrib Hatta Müntasıfî'l-Karni'r-Rabi' el-Hicri*, Dârü'l-Beyzâ : Dârü's-Sekâfe, 1406/1985.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, (241/855), *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut : el-Mektebü'l-İslâmî, 1994/1414.
- Ahmed Emin, *Fecru' l-İslam*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire 1987.
- El-Akl, Nasır b. Abdülkerim, *el-Havaric: Evvelü'l-Fırak fî Tarihi'l-İslâm*, Daru İş biliyâ, Riyad, 1998.
- Apak, Adem, “Hz. Osman'ın Dönemindeki Siyasî Problemler ve Sebepleri”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı,4. s.165.
- Ayar, Kenan, “Hâricîlerin Hz. Ali'den Ayrılış Süreci”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/1, 2008. ss. 45-88.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Sufyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Aycan, İrfan ve Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999.
- Aydınlı, Osman, *İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mutezilenin Oluşumu ve Ebu'l- Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir el-İsferayini et-Temimi (429/1037), “*el-Fark Beyne'l-Fırak*”, thk. Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire, 1367/1948.
- Bekkay, Latife, *Hareketü'l-Havaric Neş'etuha ve Tatavvuruha ilâ Nihayeti'l-Ahdi'l-Ümevi*, Dârü't-Talia, Beyrut, 2001.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, (279/892), *Fütûhu'l-Buldan*, thk., Abdillan Enis Tabba', Ömer Enis Tabba', Müessesetü'l-Maârif, Beyrut.1987.
- _____, *Ensâbü'l-Eşraf*, thk., Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikli, Darul Fikr, Beyrut, 1996.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009.
- Büyükkara, Mehmet Ali, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1999.

- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Beyan ve' t-Tebyin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire 1998.
- Celî, Ahmed Muhammed Ahmed, *Dirâse Ani'l-Fırah Fî Tarihi'l-Müslimin: el-Havaric ve's-Şia*, Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, Riyad, 1988.
- Cübran, Mes'ûd, *Er-Raid : Mu'cem Lugavi Asri*, Beyrut : Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1986.
- Demircan, Adnan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, *Ali Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *el-Ahbaru' t-Tivâl*, thk. Abdulme nam Amir, Dâru'l-İhyâu Kutubi'l-Arabi, Kahire, 1960.
- Düceylî, Muhammed Rıza, *Fırkatu'l-Ezârîka*, Matbaatü'n-Nu'man, Necef, 1973.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'n- Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1950.
- Feyyûmî, Muhammed İbrâhim, *el-Havaric ve'l-Mürchie*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 2003.
- _____, *el-Fırakü'l-İslâmiyye ve Hakkü'l-ümmeti's-Siyasi*, Dâru'ş-Şuruk, Kahire, 1998.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, No:39, İzmir, 2008.
- _____, *İmamiyye Şiası*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____, *İtikadi İslam Mezhepler Tarihine Giriş*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2007.
- _____, *İbadiye' nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİFD, Ankara, 1983.
- _____, “*Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler*”, AÜİFD., cilt, XX, 1981, ss.219-247.
- _____, “*Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*”, AÜİFD, 1978, cilt: XXII, ss. 245-275.
- _____, “*Hâriciler*”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI, 1999, ss. 169-175.

- Gömbeyaz, Kadir, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *UÜİFD*, 14/2, 2005.
- Gönen, Metin, Y. (2006). *Ezârikanın Doğuşu ve Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Haberli, Mehmet, “*Eşarî'nin Makalat'ında Haricilerin Sınıflandırılması ve Öne Çıkan Görüşleri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Haddûri, Macid, *İslamda Adalet Kavramı*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hamza, Muhammed, *Neş'etü'l-fıraki'l-İslamiyye*, Dâru Kuteybe, Dımaşk, 2005.
- Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayat*, thk. Ekrem Ziya el Umerî, Daru-t Tayyibe, Riyad, 1985.
- Hıfzî, Abdüllatif b. Abdülkadir *Te'sirü'l-Mu'tezile fi'l-Havâric ve's-Şia : Esbâbuhu ve Mezahiruhu*, Dârü'l-Endelüs el-Hadra, Cidde, 2000.
- Hizmetli, Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz.Osman' ın Öldürülmesi", *AÜİFD*, XXVI, Ankara 1985. (ss.149-176).
- İbnu'l-Esîr, Ali b.Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdul Vâhit Şeybanî Abdilkerîm el-Cezerî (630/1232), *el-Kamil fi't-Tarih*, thk. Ebû'l-Fida Abdullah Gazi, Darul İlmiye, Beyrut, 1987.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (808/1406), *Târihu İbn Haldun = Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyya-mi'l-Arab ve'l - Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, thk. Halil Şehade, Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, Beyrut. 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1064), *Kitabu' l-Fasl fi'l-Milel ve' l-Ehva ve' n-Nihal*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, 1903.
- İbn Kesîr, İmaduddîn Ebû' l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), *el-Bidaye ve' n-Nihâye*, thk. Abdullah b Abdul Muhsin et-Turkî, Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neş, Beyrut, 1997.
- İbn Mace, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, Sünenu İbn Mace. thk. Halil Me'mun Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1996/1416.
- İbnu'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Ebî Ya' kûb (385/995), *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, 1971.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *Kitabu et-Tabâkâtu' l-Kübra*, nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hanci, Kahire. 2001.

- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), *Minhacü's sünneti'n-Nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad, 1986.
- El-İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer (471/1078), *et-Tabsir fi'd-Din ve Temyizu'l-Fırakin-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikin*, thk. Kemal Yusuf, Beyrut, 1983.
- Kavukçu, Fuat, Y.(1984). *Hâricîliğin Doğuşundaki Kelâmî Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa.
- Kahyaoglu, Yasin, “Haricilerde Münazara ve Mühavere Örnekleri”, *HÜİFD*, 14/21, Şanlıurfa 2009, 125-133.
- Kars, Halit, Y. (2012). *Hâricî Fırkalarından Sufriyye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zün'ûn*, Dar-ı İhya, Beyrut, 2004.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı, Tekfir Meselesi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000.
- _____, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008.
- El-Malâtî, Ebu' l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (377-987), *et-Tenbih ve' r-Red ala Ehli' l-Ehva ve' l-Bida'*, thk. Muhammed Azeb, Kahire, 1992.
- Ma'ruf, Ahmed Süleyman, *Kıraetun Cedide Fî Mevakifil-Havaric ve Fikrihim ve Edebihim*, Dâru Tlasdar, Dimaşk, 1988.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'-cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Darul-Fikr, Beyrut, 1972.
- El-Minkarî, Nasr b. Müzahim (212), *Vaka'tü Siffin*, thk. Abdullah Muhammed Harun, Daru'l Ceyl, Beyrut, 1990.
- Mubberred, Ebu' l-Abbas Muhammed b. Yezîd (285/898), *el-Kamil fi' l-Lugat-i ve'l-Edeb-i ve' n-Nahv-i ve' t-Tasrif*, thk. Muhammed Ahmed Dali, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1997.
- Neccâr, Amir, *el-Havaric: Akideten ve Fikren ve Felsefeten*, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1990.
- _____, *Fî Mezâhibi'l-İslamiyyîn: el-Havâric-el-İbadıyye- eş-Şia*, Kahire. Dârü'l Maârif, 1995.

- Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed (733/1333), *Nihayetü'l-ereb fi fünuni'l-edeb*, thk. Ali Muhammed Bicavi, en-Nehdatü'l-Misriyyeti'l-Amme, Kahire, 1396/1976.
- Nuaymi, Selim, "Haricilerin Doğuşu", Çev., Harun Yıldız, *OMÜİFD* Sayı 10, Samsun, 1998, ss. 513-536.
- Öz, Mustafa, "İsti'raz", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, XXIII, s.374.
- _____, "Kaade", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII, 2001, s.589.
- _____, "Necedât", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXXII, 2006, s.485-486.
- _____, "Necde b. Âmir", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXXII, 2006, s.484-485.
- _____, "Takıyye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIX, 2010, s.453-454.
- Er-Râzî, Fahreddin Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *İ'tikâdatu Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretu Resaili'l-Arab fi usuri'l-Arabiyyeti'z-zahire*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Sinanoğlu, Abdulhamit, "İslam'ın İlk Siyasallaştırılma Sürecinde "Kader" İnancı" *AÜİFD*, c.XLIII, Sayı. 2, Ankara, 2002, ss.249-276.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1968.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Rustem (310/922), *Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, thk. Muhammed Ebu-l Fazl İbrahim, Darul Mearif, Mısır, 1996,
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *el-Câmiü's-Sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, y.y., el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Uleyyan, Muhammed Abdülfettah, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye fi'l-Basra*, Dârü'l-Hidâye, Kahire, 1994/1415 .
- El-Ufurî, Halife b. Hayat, *Tarihu Halife b. Hayat*, thk. Ekrem Ziya el Umrî, Daru-t Tayyibe, Riyad, 1985.

- Yıldız, Harun, *Din Siyaset İdeoloji : Haricilik Düşüncesinin Doğuşu*, Sidre Yayınları, Samsun, 1999.
- _____, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yay., Ankara, 2010.
- _____, "Hâricî Düşüncesinin Gelişimi", *OMÜİFD*, XI, Samsun, 1999, ss.265-266.
- _____, "Hâricîlerin Doğuşunda Kurra'nın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 8, Sayı, 18, ss. 263-282.
- Vida, G. Levi Della, "Hâricîler", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, V/1, 1987, s. 232-236.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Tesekkül Devri*, Ethem Ruhi Fırlalı (çev.), Umran Yayınları, Ankara, 1981.
- Wellhausen, Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini- Siyasi Muhalefet Partileri*, Fikret İşıltan, (çev.), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Durmuş AKMAN, 01/02/1972 tarihinde Terme'de doğdu. Ortaokulu Terme'de liseyi Samsun'da bitirdi. 1993 yılında kazanmış olduğu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini 1998 yılında bitirdi. İstanbul, Muş ve Samsun'da değişik okullarda öğretmen ve idareci olarak görev yaptı. Halen Terme - Sakarlı Çok Programlı Lisesi'nde Müdür Yardımcısı olarak görev yapan Durmuş AKMAN, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E-mail: akmanhoca@gmail.com